Аркадій і Борис Стругацькі

Понеділок починається в суботу

Але що найдавніше, що найнезрозуміліше, це те, як автори можуть брати такі сюжети, зізнаюся, це вже зовсім незбагненно, це справді... ні, ні, зовсім не розумію.

М. В. Гоголь

Казка для наукових співробітників молодшого віку

ІСТОРІЯ ПЕРША

МЕТУШНЯ НАВКОЛО ДИВАНА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Учитель: Діти, запишіть речення: "Риба сиділа на дереві".

Учень: А хіба риби сидять на деревах?

Учитель: Ну... Це була божевільна риба.

Шкільний анекдот

Я наближався до місця призначення. Навколо мене, тулячись до самої дороги, зеленів ліс, інколи поступаючись місцем галявинам, що поросли жовтою осокою. Сонце заходило вже котру годину, все ніяк не могло зайти і висіло низько над горизонтом. Машина котилася вузькою дорогою, посипаною хрустким гравієм. Велике каміння я пускав під колесо, і щоразу в багажнику брязкали й торохкотіли порожні каністри.

Праворуч із лісу вийшли двоє, ступили на узбіччя і зупинилися, дивлячись у мій бік. Один із них підняв руку. Я скинув газ, аби роздивитися їх. Це були, як мені здалося, мисливці, молоді люди, можливо, трохи старші за мене. Їхні обличчя сподобалися мені, і я зупинився. Той, хто піднімав руку, засунув у машину смагляве горбоносе обличчя і запитав, посміхаючись:

— Ви нас не підкинете до Соловця?

Другий, з рудою бородою і без вусів, теж усміхався, визираючи через його плече. Безперечно, це були приємні люди.

— Гаразд, сідайте, — сказав я. — Один уперед, другий назад, бо в мене там барахло на задньому сидінні.

— Благодійнику! — втішився горбоносий, зняв з плеча рушницю і сів поряд зі мною.

Бородань, нерішуче зазираючи у задні дверцята, сказав:

— А можна я тут трішечки того?..

Я перегнувся через спинку і допоміг йому розчистити місце, зайняте спальним мішком і згорнутим наметом. Він делікатно всівся, поставивши рушницю поміж колін.

— Дверцята прикрийте щільніше, — сказав я.

Все йшло, як звичайно. Машина рушила. Горбоносий повернувся назад і жваво заговорив про те, що значно приємніше їхати легковиком, ніж іти пішки. Бородань невиразно погоджувався і все гримав та й гримав дверцятами. "Плащ підберіть, — порадив я, дивлячись на нього у дзеркало заднього огляду. — У вас плащ прищемило". Хвилин через п'ять усе нарешті вбулося. Я запитав: "До Соловця кілометрів десять?" —

"Так, — відповів горбоносий. — Або трішки більше. Дорога, щоправда, погана — для вантажівок". — "Дорога цілком пристойна, — заперечив я. — Мені обіцяли, що я взагалі не проїду". — "Цією дорогою навіть восени можна проїхати". — "Тут — можливо, а от від Коробця — ґрунтова". — "Цього року літо сухе, все підсохло". — "Під Затонню, кажуть, дощі", — зауважив бородань на задньому сидінні. "Хто це каже?" — запитав горбоносий. "Мерлін каже". Вони чомусь засміялись. Я витягнув цигарки, закурив і запропонував їм. "Фабрика Клари Цеткін, — сказав горбоносий, розглядаючи пачку. — Ви із Ленінграда?" — "Так". — "Подорожуєте?" — "Подорожую, — погодився. — А ви місцеві?" — "Корінні", — сказав горбоносий. "Я з Мурманська, — повідомив бородань. "Для Ленінграда, мабуть, що Соловець, що Мурманськ — однаково: Північ", — сказав горбоносий. "Ні, чому ж", — заперечив я ввічливо. "У Соловці будете зупинятися?" — запитав горбоносий. "Авжеж, — відказав я. — Я до Соловця й іду". — "У вас там рідні чи знайомі?" — "Ні, — сказав я. — Просто зачекаю на хлопців. Вони йдуть берегом, а Соловець у нас — місце зустрічі".

Попереду я побачив великий насип каміння, пригальмував і сказав: "Тримайтеся міцніте". Машина затрусилась і застрибала. Горбоносий вдарив ніс об ствол рушниці. Мотор ревів, каміння било у днище. "Бідна машина", — сказав горбоносий. "Що поробиш..." — відказав я. "Не кожен поїхав би такою дорогою на своїй машині". — "Я би поїхав", — відказав я. Насип скінчився. "А, то це не ваша машина", — здогадався горбоносий. "Ну звідки в мене машина! Це прокат". — "Зрозуміло", — сказав горбоносий, як мені здалося, розчаровано. Я відчув себе ображеним. "А який сенс купувати машину, щоб кататись по асфальті? Там, де асфальт, нічого цікавого, а де цікаво, там немає асфальту". — "Так, звичайно", — ввічливо погодився горбоносий. "Нерозумно, як на мене, робити з машини ідола", — заявив я. "Нерозумно, — погодився бородань. — Але не всі так думають". Ми поговорили про машини і дійшли висновку, що якщо вже купувати щось, то "ГАЗ-69", всюдихід, але їх, на жаль, не продають. Потім горбоносий запитав: "А де ви працюєте?" Я відповів. "Колосально! — вигукнув горбоносий. — Програміст! Нам потрібен саме програміст. Слухайте, кидайте ваш інститут і йдіть до

нас!" — "А що у вас є?" — "Що у нас є?" — запитав горбоносий, повертаючись. "Алдан-3", — відказав бородань. "Розкішна машина, — сказав я. — І добре працює?" — "Та як вам сказати..." — "Зрозуміло", — сказав я. "Власне, її ще не налагодили, — сказав бородань. — Залишайтеся у нас, налагодите..." — "А переведення ми вам миттю організуємо", — додав горбоносий. "А чим ви займаєтеся?" — поцікавився я. "Як і вся наука, — відповів горбоносий. — Щастям людським". — "Зрозуміло, — сказав я. — Щось із космосом?" — "І з космосом теж", — погодився горбоносий. "Добра добувши, кращого не шукай", — відказав я. "Столиця і пристойна платня", — мовив бородань неголосно, але я почув. "Не треба, — сказав я. — Не треба міряти грошима". — "Та ні, я пожартував", — виправдовувався бородань. "Це він так жартує, — пояснив горбоносий. — Цікавіше, ніж у нас, вам ніде не буде". — "Чому ви так гадаєте?" — "Впевнений". — "А я не впевнений". Горбоносий посміхнувся. "Ми ще поговоримо на цю тему, — пообіцяв він. — Ви довго пробудете в Соловці?" — "Два дні максимум". — "От на другий день і поговоримо". Бородань заявив: "Особисто я вбачаю в цьому долю — йшли лісом і зустріли програміста. Мені здається, що ви приречені". — "Вам справді так потрібен програміст?" — запитав я. "Нам конче потрібен програміст". — "Я поговорю з хлопцями, — пообіцяв я. — Я знаю невдоволених". — "Нам потрібен не кожен програміст, — сказав горбоносий. — Програмісти — народ дефіцитний, розжиріли, а нам потрібен небалуваний". — "Так, це складніше", — погодився я. Горбоносий взявся загинати пальці: "Нам потрібен програміст: а — небалуваний, бе — доброволець, це — щоби погодився жити в гуртожитку..." — "Де, — підхопив бородань, — на сто двадцять карбованців". — "Аяк з приводу крилець? — запитав я. — Чи, скажімо, сяйва навколо голови? Один на тисячу!" — "А нам усього один і потрібен", — сказав горбоносий. "А якщо їх усього дев'ятсот?" — "Згодні на дев'ять десятих".

Ліс розступився, ми переїхали через міст і покотили поміж картопляними полями. "Дев'ята година, — сказав горбоносий. — Де ви збираєтесь ночувати?" — "У машині переночую. Магазини у вас до котрої години працюють?" — "Магазини в нас уже зачинені", — сказав

горбоносий. "Можна в гуртожитку, — підказав бородань. — У мене в кімнаті вільне ліжко". — "До гуртожитку не під'їдеш", — відказав горбоносий замислено. "Так, мабуть", — погодився бородань і чомусь засміявся. "Машину можна поставити біля міліції", — запропонував горбоносий. "Та це дурниця, — сказав бородань. — Я плету дурниці, а ти за мною слідом. Як же він у гуртожиток зайде?" — "Т-так, чорт, — сказав горбоносий. — Справді, день не попрацюєш — забуваєш про всі ці штуки". — "А може, трансгресувати його?" — "Ну-ну, — засумнівався горбоносий. — Це тобі не диван. А ти не Крістобаль Хунта, та й я теж...".

— Та ви не хвилюйтеся, — втрутився я. — Переночую в машині, не вперше.

Мені раптом страшенно захотілось поспати на простирадлах. Я вже чотири ночі спав у спальному мішку.

— Слухай, — сказав горбоносий, — хо-хо. Хатнакурніж!

— Правильно! — вигукнув бородань. — На Лукомор'я його!

— Їй-богу, я переночую в машині, — почав було я.

— Ви переночуєте в будинку, — сказав горбоносий, — на відносно чистій білизні. Мусимо ж ми вам якось віддячити...

— Не пхати ж вам п'ять карбованців, — мовив бородань.

Ми заїхали в місто. Потяглися старожитні міцні паркани, масивні зруби з велетенських почорнілих колод, неширокими вікнами, різьбленою лиштвою, дерев'яними півниками на дахах. Трапилось кілька брудних цегляних забудов із залізними дверима, вигляд яких викликав у моїй пам'яті напівзнайоме слово "лабаз". Вулиця була пряма й широка і називалася проспектом Миру. Попереду, ближче до центру, виднілися двоповерхові шлакоблокові будинки з відкритими скверіками.

— Наступний провулок праворуч, — сказав горбоносий.

Я увімкнув покажчик повороту, пригальмував і повернув праворуч. Дорога тут заросла травою, але біля якоїсь хвіртки стояв, приткнувшись, новенький "Запорожець". Номери будинків висіли над воротьми, і цифри були ледь помітні на ржавій блясі вивісок. Провулок називався витончено: "Вул. Лукомор'я". Він був нешироκий і затиснутий між важкими старовинними парканами, поставленими, мабуть, ще за тих часів, коли тут швендяли шведські та норвезька пірати.

— Стоп, — сказав горбоносий. Я загальмував, і він знову вдарився носом об ствол рушниці. —

Тепер так, — сказав він, потираючи ніс. — Ви мене зачекайте, а я зараз піду і все владнаю.

— Далебі, не варто, — попросив я востаннє.

— Жодних балачок. Володю, тримай його на мушці.

Горбоносий виліз із машини і, нагнувшись, протиснувся у вузеньку хвіртку. За височенним сірим парканом заховався будинок. Ворота були геть феноменальні, як у паровозному депо, на іржавих залізних петлях із пуд вагою. Я вражено читав вивіски. Їх було три. На лівій стулці строго блищала товстим склом синя солідна вивіска зі срібними літерами:

НДІЧАВО

хата на курячих ногах

пам'ятник соловецької старожитності

На правій стулці зверху висіла іржава бляшана табличка: "Вул. Лукомор'я, буд. № 13, Н. К. Горинич", а попід нею красувався шматок фанери з написом чорнилом косо-криво:

Кіт не працює

Адміністрація

— Який КІТ? — запитав я. — Комітет Іноземної Техніки?

Бородань хихикнув.

— Ви, головне, не хвилюйтеся, — сказав він. — Тут у нас кумедно, але все буде гаразд.

Я вийшов із машини і взявся протирати вітрове скло. Над головою в мене раптом завовтузилися. Я поглянув. На брамі вмощувався, прилаштовуючись зручніше, велетенський — я таких ніколи не бачив — чорно-сірий, із пасмугами, кіт. Всівшись, він сито і байдуже подивився на мене жовтими очима.

"Киць-киць-киць", — сказав я машинально.

Кіт ввічливо і холодно роззявив зубасту пащеку, вивергнув сиплий горловий звук, а потім відвернувся і почав дивитися всередину двору. Звідтіля, із-за паркана, голос горбоносого промовив:

— Василю, друже мій, дозвольте вас потурбувати.

Завищала засувка. Кіт підвівся й безшумно зник у дворі. Ворота важко загойдалися, долинуло жахливе скрипіння і тріщання, і ліва половина дверей повільно відчинилася. З'явилося червоне від напруги обличчя горбоносого.

— Добродію! — погукав він. — Заїжджайте!

Я повернувся в машину і повільно заїхав у двір.

Подвір'я було чимале, у глибині стояла хата з товстих колод, а перед хатою величався приземкуватий неохопний дуб, широкий, кремезний, з густою кроною, яка затуляла дах. Від воріт до хати, огинаючи дуб, ішла доріжка, викладена кам'яними плитами. Праворуч від доріжки був город, а ліворуч, посеред галяви, височів колодязний зруб із корбою, чорний від давності та вкритий мохом.

Я поставив машину обіч, вимкнув двигун і виліз. Бородань Володя теж виліз і, притуливши рушницю до борту, взявся припасовувати рюкзак.

— Ось ви і вдома, — сказав він.

Горбоносий зі скрипом і тріскотом зачиняв

ворота, я ж, почуваючись доволі ніяково, озирався, не знаючи, де себе притулити.

— А от і господиня! — вигукнув бородань. — Як здоров'ячко ваше, безцінна Наїно серденько Київпо!?

Господині було, мабуть, поза сто. Вона йшла до нас повільно, спираючись на сучкувату палицю, волочучи ноги у валянках із калошами. Обличчя в неї було темно-коричневе; із суцільної маси зморщок випинався наперед і донизу ніс, кривий і гострий, наче ятаган, а очі були бліді, тьмяні, немовби закриті більмами.

— Здрастуй, здрастуй, онучку, — промовила вона несподівано гучним басом. — Отже, це й буде новий програміст? Здрастуй, голубе, ласкаво просимо!..

Я вклонився, розуміючи, що слід помовчувати. Бабцина голова поверх чорної пухової хустки, зав'язаної попід підборіддям, була вкрита веселенькою капроновою хустинкою з барвистими зображеннями Атоміуму і з написами на різних мовах: "Міжнародна виставка у Брюсселі". На підборідді та під носом стирчала ріденька сива щетина. Одягнута була бабка у ватяну камізельку і чорне сукняне плаття.

— Таким от чином, Наїно Київно! — сказав горбоносий, підходячи і витираючи з долонь іржу. — Треба нашого нового співробітника прилаштувати на дві ночі. Дозвольте вам відрекомендувати... м-м-м...

— А не треба, — відказала стара, пильно мене роздивляючись. — Сама бачу. Привалов Олександр Іванович, одна тисяча тридцять восьмий, чоловічий, росіянин, член ВЛКСМ, нема, нема, участі не брав, не був, не має, а буде тобі, алмазний, далека дорога та інтерес у казенному домі, а боятися тобі, діамантовий, потрібно чоловіка рудого, лихого, а позолоти ручку, яхонтовий...

— Гхм! — гучно перебив горбоносий, і бабка затнулася. Запала ніякова мовчанка.

— Можете кликати просто Сашком... — вичавив я із себе заздалегідь готову фразу.

— І де ж я його покладу? — поцікавилася бабка.

— У запаснику, звичайно, — дещо роздратовано сказав горбоносий.

— А відповідатиме хто?

— Наїно Київно!.. — розкотисто, як провінційний трагік, ревонув горбоносий, схопив стару під руку та поволік до хати. Було чути, як вони сперечаються: "Та ж ми домовились!.." — "...А якщо він щось свисне?.."

— "Та тихіше ви! Це ж програміст, розумієте? Комсомолець! Вчений!.." — "А якщо він цикати буде?.."

Я розгублено повернувся до Володі. Володя хихотів.

— Незручно якось, — сказав я.

— Не хвилюйтеся — все буде добре...

Він хотів сказати ще щось, аж раптом бабка дико заволала: "А диван-то, диван!.." Я здригнувся і сказав:

— Знаєте, я, напевне, поїду, га?

— Не може бути й мови! — рішуче сказав Володя. — Усе влаштується. Просто бабці потрібна мзда, а у нас з Романом немає готівки.

— Я заплачу, — сказав я. Тепер мені дуже хотілося поїхати: ненавиджу оцих так званих житейських колізій.

Володя завертів головою.

— Та що ви. Ось він уже йде. Все гаразд.

Горбоносий Роман підійшов до нас, узяв мене за руку і сказав:

— Ну, все владналося. Ходімо.

— Чуєте, незручно якось, — сказав я. — Вона зрештою не зобов'язана...

Але ми вже йшли до хати.

— Зобов'язана, зобов'язана, — прибалакував Роман.

Оминувши дуб, ми підійшли до заднього ґанку. Роман штовхнув оббиті дермантином двері, і ми опинились у передпокої, просторому і чистому, але погано освітленому. Стара чекала нас, склавши руки на животі та зціпивши губи. Побачивши нас, вона мстиво пробасила:

— А розписочку щоб зараз же!.. Так, мовляв, і так: прийняв, мовляв, те-то й те-то від такої-от, котра здала вищевказане нижчепідписаному…

Роман тихенько заскиглив, і ми увійшли до відведеної мені кімнати. Це було прохолодне

приміщення з одним вікном, завішеним ситцевою фіранкою. Роман сказав напруженим голосом:

— Влаштовуйтесь і будьте як удома.

Стара з передпокою негайно ж ревниво поцікавилась:

— А зубом вони не цикають?

Роман, не озираючись, рявкнув:

— Не цикають! Кажуть вам — зубів немає.

— Тоді ходімо, розписочку напишемо…

Роман звів брови, закотив очі, вишкірив зуби і струсив головою, але все ж вийшов. Я роззирнувся. Меблів у кімнаті було небагато. Біля вікна стояв масивний стіл, накритий ветхою сірою скатертиною з китицями, перед столом — хиткий табурет. Біля голої дерев'яної стіни притулився широчезний диван, на другій стіні, заклеєній різнокаліберними

шпалерами, була вішалка з якимось драптям (ватники, облізлі шуби, обідрані кепки та вушанки). У кімнату, сяючи свіжою побілкою, заходила велика російська піч, а навпроти в кутку висіло велике туманне дзеркало в облізлій рамі. Підлога була вишкрябана і вкрита смугастими постілками.

За стіною бубоніли у два голоси: стара басила на одній ноті, Романів голос підвищувався і знижувався. "Скатертина, інвентарний номер двісті сорок п'ять..." — "Ви ще кожну мостину запишіть!.." — "Стіл обідній..." — "Піч ви також запишете?.." — "Порядок потрібен... Диван..."

Я підійшов до вікна і відсмикнув фіранку. За вікном був дуб, більше нічого не було видно. Я почав дивитися на дуб. Це було, вочевидь, дуже

давнє дерево. Кора на ньому була сіра і якась мертва, а страхітливе коріння, що повилазило із землі, було вкрите червоним і білим лишайником. "Ще дуб запишіть!" — сказав за стіною Роман. На підвіконні лежала пухка засмальцьована книга, я бездумно погортав її, відійшов від вікна і сів на диван. І мені одразу ж захотілося спати. Я подумав, що вів сьогодні машину чотирнадцять годин, що не вартувало, мабуть, так поспішати, що спина в мене болить, а в голові все плутається, що плювати мені врешті-решт на цю занудну стару, і швидше б усе закінчилось і можна було би лягти й заснути...

— Ну от, — сказав Роман, з'являючись на порозі. — Формальності закінчено. — Він помахав рукою з розчепіреними пальцями, вимащеними чорнилом. — Наші пальчики стомились: ми писали, ми трудились... Лягайте спати. Ми йдемо, а ви спокійно лягаєте спати. Що ви завтра робите?

— Чекаю, — мляво відповів я.

— Де?

— Тут. І біля поштамту.

— Завтра ви, мабуть, ще не поїдете?

— Завтра навряд... Скоріш за все — післязавтра.

— Тоді ми ще побачимось. Наша любов попереду. — Він усміхнувся, махнув рукою і вийшов. Я ліниво подумав, що треба було б його провести й попрощатися з Володею, і ліг. До кімнати відразу зайшла стара. Я встав. Стара якийсь час пильно дивилася на мене.

— Боюсь я, любий, що ти зубом цикати будеш, — тривожно сказала вона.

— Не буду я цикати, — мовив я стомлено. — Я спати буду.

— І лягай, і спи... Грошики тільки от заплати і спи...

Я поліз до задньої кишені по гаманець.

— Скільки з мене?

Стара підвела очі до стелі.

— Карбованець покладемо за приміщення... П'ятдесят копієчок за постільну білизну — моя вона, не казенна. За дві ночі виходить три карбованці... А скільки від щедрот накинеш — за клопоти, значить, — я вже й не знаю...

Я простягнув їй п'ятірку.

— Від щедрот поки карбованець, — сказав я. — А там видно буде.

Стара жваво схопила гроші і вийшла, бормочучи щось про здачу. Не було її досить довго, і я вже хотів махнути рукою і на здачу, і на білизну, але вона повернулась і виклала на стіл жменю брудних мідяків.

— Ось тобі й здача, соколику, — сказала вона. — Рівно карбованчик, можеш і не перелічувати.

— Не буду перелічувати, — сказав я. — Як з білизною?

— Зараз постелю. Ти вийди на двір, прогуляйся, а я постелю.

Я вийшов, на ходу витягуючи цигарки. Сонце, нарешті, сіло, і настала біла ніч. Десь гавкали собаки. Я присів під дубом на врослу в землю

лавку, закурив і почав дивитися на бліде беззоряне небо. Звідкись нечутно з'явився кіт, зиркнув на мене флуоресціюючими очима, потім швиденько викарабкався на дуб і щез у темному листі. Я відразу забув про нього і здригнувся, коли він завовтузився десь нагорі. На голову мені посипалось сміття. "Щоб тебе..." — сказав я вголос і став обтрушуватися. Спати хотілося страшенно. З дому вийшла стара і, не помічаючи мене, посунула до колодязя. Я зрозумів це так, що ліжко готове, і повернувся до кімнати.

Прикра бабка постелила мені на підлозі. А дзуськи, подумав я, замкнув двері на клямку, перетягнув постіль на диван і взявся роздягатися. Сутінкове світло падало з вікна, на дубі шумно вовтузився кіт. Я повертів головою, витріпуючи з волосся сміття. Дивне це було сміття, несподіване: здоровенна суха риб'яча луска. Колоти уві сні буде, подумав я, упав на подушку і відразу заснув.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

…Спорожнілий дім перетворився на лігвище лисиць і борсуків, і тому тут можуть з'являтися дивні перевертні й привиди.

А. Уеда

Я прокинувся посеред ночі від того, що в кімнаті розмовляли. Розмовляли двоє, ледве чутним шепотом. Голоси були дуже схожі, але один був трохи притишений і хрипкуватий, а другий видавав надзвичайне роздратування.

— Не хрипи, — шепотів роздратований. — Ти можеш не хрипіти?

— Можу, — відгукнувся здавлений і запирхав.

— Та тихше ти… — просичав роздратований.

— Хрипунець, — пояснив здавлений. — Ранковий кашель курця… — І знову запирхав.

— Вийди звідси, — сказав роздратований.

— Та все одно він спить…

— Хто він такий? Відкіля звалився?

— А я звідки знаю?

— От прикрість… Ну просто феноменально не щастить.

Знов сусідам не спиться, подумав я спросоння. Я уявив, що я вдома. Вдома мені за сусідів два брати-фізики, які обожнюють працювати вночі. Десь о другій годині ночі у них закінчуються цигарки, і тоді вони

залазять до мене в кімнату і починають нишпорити, стукаючи меблями і перелаюючись.

Я схопив подушку і пожбурив у порожнечу. Щось із шумом обрушилося, і стало тихо.

— Подушку поверніть, — сказав я, — і забирайтеся геть. Цигарки на столі.

Звук власного голосу розбудив мене остаточно. Я сів. Сумовито гавкали собаки, за стіною грізно хропіла стара. Я, нарешті, згадав, де знаходжуся. В кімнаті нікого не було. В сутінковому світлі я побачив на підлозі свою подушку та дрантя, що упало з вішака. Бабка голову відірве, подумав я і схопився. Підлога була холодна, і я переступив на постілки. Бабка перестала хропіти. Я завмер. Потріскували мостини, щось хрустіло й шелестіло в закутах. Бабка оглушливо свиснула і захропла знову. Я підняв подушку і кинув її на диван. Від дрантя тхнуло псиною. Вішак зірвався з гвіздка і висів боком. Я поправив його і взявся підбирати дрантя. Щойно я повісив останній салоп, як вішак обірвався і, шаркнувши по шпалерах, знову завис на одному гвіздку. Бабка перестала хропіти, і я облився холодним потом. Десь поблизу зарепетував півень. У суп тебе, подумав я з ненавистю. Стара за стіною заходилася крутитись, рипіли та клацали пружини. Я чекав, стоячи на одній нозі. У дворі хтось сказав тихенько: "Спати час, засиділись ми сьогодні з тобою". Голос був молодий, жіночий. "Спати то й спати, — озвався інший голос. Почулося протяжне позіхання. — Плескатись більше не будеш сьогодні?" — "Холодно щось. Давай спатоньки". Стало тихо. Бабка загарчала й забурчала, і я обережно повернувся на диван. Вранці встану раніше і все поправлю як слід...

Я ліг на правий бік, натягнув ковдру на вухо, заплющив очі і раптом зрозумів, що спати мені зовсім не хочеться — хочеться їсти. Ай-ай-ай, подумав я. Треба було терміново вживати заходів, і я їх ужив.

От, скажімо, система двох інтегральних рівнянь типу рівнянь зоряної статистики; обидві невідомі функції знаходяться під інтегралом. Розв'язувати, звісно, можна тільки чисельно, скажімо, на ТІГЕЛМі... Я згадав нашу ТІГЕЛМ. Панель керування кольору заварного крему. Женя кладе на цю панель газетний згорток і помаленьку його розгортає. "В тебе що?" — "У мене з сиром і ковбасою". З польською напівкопченою, кружальцями. "Ех ти, женитися треба! В мене котлети, з часничком, домашні. І солоний огірочок". Ні, два огірочки... Чотири котлети і для рівного рахунку чотири міцненькі солоні огірочки. І чотири шматки хліба з маслом...

Я відкинув ковдру і сів. Можливо, в машині що-небудь залишилося? Ні, все, що там було, я з'їв. Залишилася кухонна книга для Вальчиної мами, яка живе в Лежньові. Як це там... Соус пікан. Півсклянки оцту, дві цибулини... і перчик. Подається до м'ясних страв... Як зараз пам'ятаю: до маленьких біфштексів. От підлість, подумав я, це ж не просто до біфштексів, а до мале-е-еньких біфштексів. Я схопився і підбіг до вікна. В нічному повітрі виразно пахло мале-е-енькими біфштексами. Звідкись із надр підсвідомості спливло: "Подавалися йому звичні у трактирах страви, як-от: кислий капусняк, мізки з горошком, огірок солоний (я глитнув) і вічний листковий солодкий пиріжок...". Абстрагуватися б, подумав я і взяв книгу з підвіконня. Це був Олексій Толстой, "Похмурий ранок". Я відкрив навмання. "Махно, зламавши сардиновий ключ, витяг із кишені перламутровий ножик із півсотнею лез та ним продовжував орудувати, відкриваючи бляшанки з ананасами (кепські справи, подумав я), французьким паштетом, з омарами, від яких різко запахло по кімнаті".

Я обережно поклав книгу і підсів до столу на табуреті. У кімнаті раптом з'явився смачний різкий запах: мабуть, пахло омарами. Я взявся міркувати, чому я досі жодного разу не куштував омарів. Або, скажімо, устриць. У Діккенса всі їдять устриць, орудують складаними ножами, відрізають товсті скибки хліба, намащують маслом... Я нервово розгладжував скатертину. На ній виднілися невіддіпрані плями. На ній багато і смачно їли. Їли омарів і мізки з горошком. Їли маленькі

біфштекси з соусом пікан. Великі та середні біфштекси також їли. Сито віддувалися, задоволено цикали зубом… Віддуватися мені не було з чого, і я взявся цикати зубом.

Мабуть, я робив це голосно й голодно, бо стара за стінкою зарипіла ліжком, сердито забурмотіла, загримала чимось і несподівано увійшла до мене в кімнату. На ній була довга сіра сорочка, а в руках вона несла тарілку, і кімнатою одразу ж розійшовся справжній, а не фантастичний аромат їжі. Стара усміхалася. Вона поставила тарілку просто переді мною і солодко пробасила:

— Скуштуй-но, голубе, Олександре Івановичу. Скуштуй, чим Бог послав, зі мною переслав…

— Що ви, що ви, Наїно Київно, — забурмотів я, — навіщо ж було так турбувати себе…

Але в руці моїй уже звідкілясь узялась виделка з кістяною ручкою, і я взявся їсти, а бабка стояла поряд, кивала і примовляла:

— Їж, соколику, їж на здоров'ячко…

Я з'їв усе. Це була гаряча картопля з розтопленим маслом.

— Наїно Київно, — сказав я ревно, — ви мене урятували від голодної смерті.

— Поїв? — запитала Наїна Київна якось неприв'ітно.

— Пречудово поїв. Величезне вам спасибі! Ви собі уявити не можете…

— Чого вже тут не уявити, — перебила вона вже зовсім роздратовано. — Поїв, питаю? То давай сюди тарілку... Тарілку, кажу, давай!

— Будь... будь ласка, — промовив я.

— "Будь ласка, будь ласка...". Годуй вас тут за будь ласка...

— Я можу заплатити, — сказав я, починаючи сердитися.

— "Заплатити, заплатити..." — Вона пішла до дверей. — А якщо за це й не платять зовсім? І нічого брехати було...

— Тобто, як це — брехати?

— А так ось і брехати! Сам казав, що цикати не будеш... — Вона замовкла і зникла за дверима.

"Чого це вона? — подумав я. Химерна якась бабка... Може, вона вішалку помітила?" Було чути, як вона рипить пружинами, перевертається на ліжку і невдоволено бурчить. Потім вона заспівала неголосно на якийсь варварський мотив: "Покочуся, повалюся, Телесикового м'ясця наївшись..." З вікна потягло нічним холодом. Я зіщулився, піднявся, щоб повернутись на диван, і раптом мене осінило, що двері перед сном я замикав. Я розгублено підійшов до дверей і простягнув руку, щоб перевірити клямку, та ледве пальці мої торкнулися холодного заліза, як усе попливло у мене перед очима. Виявилось, що я лежу на дивані, втупившись носом у подушку, і пальцями обмацую холодну колоду стіни.

Якийсь час я лежав, обмираючи, поки не усвідомив, що десь поряд хропе стара, а в кімнаті розмовляють. Хтось повчально віщав упівголоса:

— Слон є найбільшою твариною з усіх сущих на землі. У нього на рилі є великий шматок м'яса, котрий називається хоботом тому, що він порожній і подовгастий, як труба. Він його витягує і згинає увсібіч та використовує його замість руки...

Холонучи з цікавості, я обережно повернувся на правий бік. У кімнаті, як і раніше, було порожньо. Голос продовжував ще повчальніше:

— Вино, вживане помірно, вельми корисне для шлунка; та коли його пити надто багато, то воно виробляє випари, які принижують людину до ступеня безтямної худоби. Ви інколи бачили п'яниць і ще пам'ятаєте ту справедливу відразу, яку ви до них відчували...

Я. ривком піднявся і спустив ноги з дивана. Голос замовк. Мені здалося, що говорили звідкись із-за стіни. В кімнаті все було без змін, навіть вішалка, на мій подив, висіла на місці. І, на мій подив, мені знову дуже хотілося їсти.

— Тінктура екс вітро антімонії, — проголосив раптом голос. Я здригнувся. — Магіфтеріум антімон ангєлій салае. Бафілії олеум вітрі антімонії алєксітеріум антімоніале! — Почулося виразне хихотіння. — Оце ж маячня яка! — сказав голос і продовжував із завиванням: — Скоро очі сії, ще розверсті, не узріють більше сонця, але не попусти зімкнутись їм без благоутробного сповіщення про моє прощення і блаженство... Сіє єсть "Дух або Моральні Мислі Славного Юнґа, видобуті із нічних його міркувань". Продається у Санкт-Петербурзі та Ризі у книгарнях Свєшникова по два карбованці в папці. — Хтось схлипнув. — Теж маячня, — сказав голос і виразно промовив:

Чини, краса, воління влади,

Життя сього усі завади,

Летять, слабішають, щезають,

Се тлін, як слава переможна!

Зарази серце угризають,

А щастя втримати не можна…

Тепер я зрозумів, де говорили. Голос лунав у закутку, де висіло туманне дзеркало.

— А тепер, — сказав голос, — наступне. "Все — єдине Я, це Я — світове Я. Єднання з невіданням, що виходить від затемнення світла Я, щезає з розвитком духовності".

— А ця маячня звідки? — запитав я. Я не чекав відповіді. Я був певен, що сплю.

— Вислів з "Упанішад", — запопадливо відповів голос.

— А що таке "Упанішади"? — Я вже не був певен, що сплю.

— Не знаю, — сказав голос.

Я встав і навшпиньки підійшов до дзеркала. Я не побачив свого відображення. В мутному склі відбивалася фіранка, кут печі та взагалі багато речей. Але мене у ньому не було.

— У чому річ? — запитав голос. — Є запитання?

— Хто це говорить? — поцікавився я, зазираючи за дзеркало. За дзеркалом було багато пилюки і дохлих павуків. Тоді я вказівним пальцем натиснув на ліве око. Це було давнє правило розпізнавання

галюцинацій, яке я вичитав у захоплюючій книзі В. В. Бітнера "Вірити чи не вірити?". Досить натиснути пальцем на очне яблуко, і всі реальні предмети — на відміну від галюцинацій — роздвояться. Дзеркало роздвоїлося, і в ньому з'явилось моє відображення — заспана, стривожена фізіономія. По ногах потягло холодом. Притискаючи пальці, я підійшов до вікна і виглянув.

За вікном нікого не було, не було навіть дуба. Я протер очі й знову подивився. Я виразно бачив перед собою замшілий колодязний зруб із корбою, ворота і свою машину біля воріт. Усе-таки сплю, заспокоєно подумав я. Погляд мій упав на підвіконня, на розтріпану книгу. В минулому сні це був третій том "Ходінь по муках", тепер на обкладинці я прочитав: "П. І. Карпов. Творчість душевнохворих та її вплив на розвиток науки, мистецтва і техніки". Поцокуючи зубами від ознобу, я погортав книжку і проглянув кольорові вклейки. Потім я прочитав "Вірш № 2":

В темнім колі хмар високо

Чорнокрилий, наче грець,

Тріпотливо, одиноко,

Стрімко лине горобець.

Він летить у час нічний,

Світлом місячним облитий,

Безтурботний, гордовитий,

Все помітить зір ясний

Хижий і несамовитий.

І літає межи хмар,

Очі світяться, мов жар.

Підлога раптом гойднулася під моїми ногами. Пролунало пронизливе протяжне рипіння, потім, немовби відгомін далекого землетрусу, почулося рокітливе: "Ко-о... Ко-о... Ко-о..." Хата захиталася, як човен на хвилях. Подвір'я за вікном зсунулося набік, а з-під вікна вилізла і встромилась кігтями в землю велетенська куряча нога, провела у траві глибокі борозни і знову зникла. Підлога круто накренилась, я відчув, що падаю, схопився руками за щось м'яке, вдарився боком і головою та упав з дивана. Я лежав на постілках, вчепившись у подушку, що впала разом зі мною. В кімнаті було зовсім світло. За вікном хтось глибоко відкашлювався.

— Ну-с, так... — сказав добре поставлений чоловічий голос. — Десь, колись, в якійсь державі жив собі цар, на ім'я... мне-е... ну, зрештою, несуттєво. Скажімо, мне-е... Полуект... Мав він трьох синів-царевичів. Перший... мне-е... Третій був дурень, а от перший?..

Пригинаючись, як солдат під обстрілом, я підібрався до вікна і виглянув. Дуб був на місці. Спиною до нього стояв у глибокій задумі на задніх лапах кіт Василь. У зубах у нього була затиснула квітка латаття. Кіт дивився собі під ноги і тягнув: "Мне-е-е..." Потім він труснув головою, заклав передні лапи за спину і, трохи сутулячись, як доцент Дубино-Княжицький на лекції, плавним кроком пішов убік від дуба.

— Добре, — казав кіт крізь зуби. — Жили-поживали собі цар і цариця. У царя, у цариці був один син... Мне-е... Дурень, звісно...

Кіт з досадою виплюнув квітку і, весь зморщившись, потер лоба.

— Прикре становище, — проказав він. — Щось таки пам'ятаю! "Ха-ха-ха! Буде чим поласувати: кінь — на обід, молодець — на вечерю..."

Звідкіля б це? А Іван, самі розумієте — дурень, відповідає: "Ех ти, лихе чудовисько, не зловивши білого лебедя, та їси!" Потім, звичайно — гартована стріла, всі три голови з плечей, Іван виймає три серця і привозить, кретин, додому матері... Який подаруночок! — Кіт сардонічно засміявся, потім зітхнув. — Є ще така хвороба — склероз, — повідомив він.

Він знову зітхнув, повернув назад до дуба і заспівав: "Кря-кря, мої дітоньки! Кря-кря, голуб'яточки! Я... мне-е... я сльозою вас відпоювала... точніше — випоювала..." Він утретє зітхнув і якийсь час ішов мовчки. Порівнявшись із дубом, він раптом немузично заволав: "Шмат смачний не доїдала!..".

У його лапах несподівано звідкись з'явилися масивні гусла — я навіть не помітив, де він їх узяв. Кіт відчайдушно вдарив по них лапою і, чіпляючись кігтями за струни, заволав ще гучніше, немовби намагався заглушити музику:

Дасс ім таннвальд фінстер іст,

Дас махт дас хольтс,

Дас... мне-е... майн шатц... чи катц?..

Він замовк і якийсь час походжав, мовчки стукаючи по струнах. Потім тихенько, невпевнено заспівав:

Ой, бував я в тім садочку,

Та скажу вам всю правдочку:

Ото так

Копають мак.

Він повернувся до дуба, притулив до нього гусла і почухав задньою ногою за вухом.

— Праця, праця і праця, — сказав він. — Тільки праця!

Він знову заклав лапи за спину й пішов ліворуч від дуба, бурмочучи:

— Дійшло до мене, о великий царю, що у славному місті Багдаді жив собі кравець, на ім'я... — Він устав на всі чотири, вигнув спину і злобно зашипів. — От із цими іменами у мене особливо погано! Абу... Алі... Хтось ібн чийсь... Н-ну добре, скажімо, Полуект. Полуект ібн... мне-е... Полуектович... Однаково не пам'ятаю, що було з цим кравцем. Ну й пес із ним, почнемо іншу...

Я лежав животом на підвіконні та, мліючи, дивився, як злощасний Василь бродить навколо дуба то вправо, то вліво, бурмоче, відкашлюється, підвиває, мугикає, стає від напруження на всі чотири — одне слово, страждає неймовірно. Діапазон знань його був грандіозний. Жодної казки і жодної пісні він не знав більше, ніж наполовину, зате це були російські, українські, західнослов'янські, німецькі, англійські, по-моєму, навіть японські, китайські та африканські казки, легенди, притчі, балади, пісні, романси, частівки та приспівки. Склероз доводив його до сказу, кілька разів він кидався на стовбур дуба і дер кору кігтями, він сичав і плювався, і очі його при цьому горіли, як у диявола, а пухнастий хвіст, товстий, як цурпалок, то дивився в зеніт, то судомно посмикувався, то шмагав його по боках. Але єдиною пісенькою, яку він доспівав до кінця, був "Чижик-пижик", а єдиною казочкою, яку він більш-менш доладно розповів, був "Дім, котрий збудував Джек" у перекладі Маршака, та й то з деякими змінами. Поступово — очевидно, від втоми — мова його набувала дедалі виразнішого котячого акценту. "А в полі, полі, — співав він, — сам плужок ходе, а... мне-е... а... мне-а-ав!.. а за тим плужком сам... мня-а-в-а-в!.. Сам Господь ходе... Чи броде?.." Кінець

кінцем кіт геть знесилився, сів на хвіст і якийсь час сидів так, понуривши голову. Потім тихо, тоскно нявкнув, узяв гусла під пахву і на трьох ногах повільно поплентався геть по зарошеній траві.

Я зліз із підвіконня і скинув книгу. Я чітко пам'ятав, що останнього разу це була "Творчість душевнохворих", я був певен, що на підлогу впала саме ця книга. Але підняв я і поклав на підвіконня "Розкриття злочинів" А. Свенсона та О. Венделя. Я тупо розкрив її, переглянув навмання кілька абзаців, і мені одразу ж здалося, що на дубі висить повішеник. Я боязко підвів очі. З нижньої гілки дуба звішувався мокрий сріблясто-зелений акулячий хвіст. Хвіст важко погойдувався під подувами вранішнього вітерцю.

Я шарахнувся і вдарився потилицею об тверде. Голосно задзвонив телефон. Я озирнувся. Я лежав упоперек дивана, ковдра сповзла з мене на підлогу, а у вікно крізь листя дуба сяяло вранішнє сонце.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Мені спало на думку, що звичайне інтерв'ю з дияволом або чарівником можна успішно замінити майстерним використанням наукових тез.

Г. Дж. Веллс

Телефон дзвонив. Я протер очі, подивився у вікно (дуб був на місці), поглянув на вішалку (вішалка теж була на місці). Телефон дзвенів. За стіною в кімнаті у старої було тихо. Тоді я зіскочив на підлогу, відчинив двері (клямка була на місці) і вийшов у передпокій. Телефон дзвенів. Він стояв на поличці над великою діжкою — дуже сучасний апарат із білої пластмаси, такі я бачив тільки в кіно і в кабінеті нашого директора. Я взяв слухавку.

— Алло…

— Це хто? — запитав пронизливий жіночий голос.

— А вам кого треба?

— Це Хатнакурніж?

— Що?

— Я питаю, це хата на курногах, чи ні? Хто говорить?

— Так, — сказав я. — Хатка. Кого вам потрібно?

— О чорт, — сказав жіночий голос. — Прийміть телефонограму.

— Давайте.

— Записуйте.

— Одну хвилинку, — сказав я. — Візьму олівець і папір.

— О чорт, — сказав жіночий голос.

Я приніс записник і цанговий олівець.

— Слухаю вас.

— Телефонограма номер двісті шість, — сказав жіночий голос. — Громадянці Горинич Наїні Київні…

— Не так швидко… Київні… Далі?..

— "Цим пропонується вам... прибути сьогодні... двадцять сьомого липня... цього року... опівночі... на щорічний республіканський зліт..." Записали?

— Записав.

— "Перша зустріч... відбудеться... на Лисій Горі. Форма одягу святкова. Користування механічним транспортом... за власний кошт. Підпис... начальник канцелярії... Ха... Ем... Вій".

— Хто?

— Вій! Ха Ем Вій.

— Не розумію.

— Вій! Хрон Монадович! Ви що, начальника канцелярії не знаєте?

— Не знаю, — сказав я. — Кажіть по літерах.

— Чортівня! Добре, по літерах: Вервольф — Інкуб — Йєті... Записали?

— Здається, записав, — сказав я. — Вийшло — Вій.

— Хто?

— Вій!

— У вас що, поліпи? Не розумію!

— Володимир! Іван! Йосип!

— Так. Повторіть телефонограму.

Я повторив.

— Правильно. Передала Онучкіна. Хто прийняв?

— Привалов.

— Вітаннячка, Привалов! Давно служиш?

— Собачки служать, — сердито відповів я. — Я працюю.

— Ну-ну, працюй. На злеті зустрінемося.

Залунали гудки. Я повішав слухавку і повернувся до кімнати. Ранок був прохолодний, я похапцем зробив ранкову зарядку і вдягнувся. Події видавались мені надзвичайно цікавими. Телефонограма чудернацько асоціювалася у моїй свідомості з нічними пригодами, хоч я й гадки не мав, яким чином. Утім, такі-сякі ідеї мені вже спадали на думку, і уява моя була збуджена.

Все, що я побачив, не було мені геть незнайомим, про подібні випадки я десь щось читав і тепер згадав, що поведінка людей, котрі потрапляли в аналогічні обставини, завжди уявлялася мені надзвичайно, дратівливо безглуздою. Замість того, щоб повністю використати захоплюючі перспективи, подаровані їм щасливим випадком, вони лякалися, намагались повернутися до повсякденного. Якийсь герой навіть заклинав читачів триматися подалі від завіси, яка відділяє наш світ від невідомого, лякаючи духовними та фізичними каліцтвами. Я ще не знав, як розгорнуться події, але вже був готовий з ентузіазмом поринути у них.

Блукаючи по кімнаті в пошуках ковша чи кружки, я продовжував міркувати. Ці лякливі люди, думав я, схожі на деяких учених-експериментаторів, дуже наполегливих, дуже працелюбних, але зовсім позбавлених уяви і через те дуже обережних. Отримавши нетривіальний

результат, вони шарахаються від нього, поспішно пояснюють його нечистотою експерименту і фактично тікають від нового, бо надто зжилися зі старим, затишно укладеним у рамки авторитетної теорії... Я вже обмірковував деякі експерименти з книгоюперевертнем (вона все ще лежала на підвіконні, та була тепер "Останнім вигнанцем" Олдріджа), з балакучим дзеркалом і з циканням. Я мав кілька запитань до кота Василя, та й русалка, що мешкала на дубі, викликала певний інтерес, хоча подеколи мені видавалося, що вона мені таки наснилася. Я нічого не маю проти русалок, але не уявляю собі, як вони можуть лазити по деревах... хоча, з іншого боку, луска?..

Ківшик я знайшов на діжці під телефоном, але води в діжці не знайшлося, і я подався до криниці. Сонце піднялося уже височенько. Десь гуділи машини, почувся міліцейський свисток, у небі з солідним гулом проплив вертоліт. Я підійшов до криниці і, задоволено побачивши на ланцюгу зім'яте бляшане цебро, взявся розкручувати корбу. Цебро, постукуючи по стінах, занурювалося в чорну глибінь. Почувся плескіт, ланцюг натягнувся. Я крутив корбу і дивився на свій "Москвич". Машина мала стомлений, закурений вигляд, вітрове скло було заляпане розбитою об нього мошвою. Треба буде води долити в радіатор, подумав я. І взагалі...

Цебро здалося мені дуже важким. Коли я поставив його на зруб, з води висунулася величезна щуча голова, зелена і вся якась замшіла. Я відскочив.

— Знову на ринок потягнеш? — сильно окаючи, запитала щука. Я сторопіло мовчав. — Дай же ти мені спокій, ненаситна! Скільки можна?.. Тільки заспокоюся, приткнуся відпочити й подрімати — тяяяягне! Я ж не молода вже, старша за тебе... зябра теж не в порядку...

Було дуже дивно дивитись, як вона розмовляє. Зовсім як щука в ляльковому театрі, вона щосили відкривала й закривала зубасту пащеку в неприємній невідповідності зі звуками, що вимовлялися. Останню фразу вона промовила, судомно стиснувши щелепи.

— І повітря мені шкідливе, — продовжувала вона. — Ось подохну, що робитимеш? Усе жадібність твоя, бабська й дурна… Усе збираєш, а для чого збираєш — сама не знаєш… На останній реформі ж як погоріла, га? Отож! А катеринками? Скрині обклеювала! А керенками, га, керенками! Грубку ж розпалювала керенками…

— Розумієте, — сказав я, трохи оговтавшись.

— Ой, хто це? — злякалася щука.

— Я… Я тут випадково… Я хотів трохи помитися.

— Помитися! А я думала — знову бабка. Не бачу я: стара вже. Та й коефіцієнт переломлення в повітрі, кажуть, зовсім інший. Повітряні окуляри було собі замовила, та загубила, не знайду… А хто ж ти будеш?

— Турист, — коротко сказав я.

— А, турист… А я думала — знову бабка. Бо ж що вона зі мною робить! Спіймає мене, тягне на ринок і там продає, нібито на юшку. Ну що мені залишається? Звісно, кажеш покупцеві: так і так, відпусти мене до малих діточок — хоча які там в мене малі діточки — не діточки вже, котрі живі, а дідочки. Ти мене відпустиш, а я тобі послужу, скажи тільки "за щучим велінням, за моїм, мовляв, хотінням". Ну й відпускають. Одні зо страху, інші по доброті, а деякі через жадібність… Ось поплаваєш у річці, поплаваєш — холодно, ревматизм, залізеш назад до криниці, а стара з цебром знов тут як тут… — Щука сховалася у воду, побулькала і знову висунулася. — Ну що проситимеш, служивий? Тільки простішого чогось, а то просять телевізори якісь, транзистори… Один взагалі отетерів: "Виконай, каже, за мене річний план по лісопилці". Літа мої не ті — дрова пиляти…

— Ага, — сказав я. — А телевізор ви, значить, усе-таки, можете?

— Ні, — чесно зізналася щука. — Телевізор не можу. І цей… комбайн із програвачем теж не можу. Не вірю я в них. Ти щось простіше. Чоботи, скажімо, скороходи або шапку-невидимку… Та?

Надія відкрутитися сьогодні від змащування "Москвича", що вже було виникла у мене, згасла.

— Та ви не хвилюйтеся, — сказав я. — Мені нічого, загалом, не треба. Я вас зараз відпущу.

— І добре, — спокійно сказала щука. — Люблю таких людей. Колись-от теж… Купив мене на ринку один, пообіцяла я йому царську дочку. Пливу річкою, соромно, звичайно, хоч очі в Сірка позичай. Ну зосліпу і в'їхала в сіті. Тягнуть. Знову, думаю, брехати доведеться. А він що робить? Він мене хапає упоперек зубів, так що рота не розтулити. Ну, думаю, кінець, зварять. Аж ні. Защемляє він мені чимось плавник і кидає назад у річку. Он! — Щука висунулася з цебра і виставила плавник, схоплений біля основи металічним затискачем. На затискачі я прочитав: "Запущений сей екземпляр у Солові-річці 1854 року. Доставити в К. І. В. Академію наук, СПБ". — Старій не кажи, попередила щука. — З плавником відірве. Скупа вона, скнара.

"Що б у неї запитати?" — гарячково думав я.

— Як ви робите ваші дива?

— Які такі дива?

— Ну… здійснення бажань…

— Ах, це? Як роблю… Навчена змалечку, от і роблю. Відкіля я знаю, як я роблю… Золота Рибка от ще краще робила, а однаково померла. Від долі не втечеш.

Мені здалося, що щука зітхнула.

— Від старості? — запитав я.

— Яке там від старості! Молода була, міцна… Кинули в неї, служивий, глибинну бомбу. І її горічерева пустили, і корабель якийсь підводний поруч трапився, теж потонув. Вона б і відкупилася, але ж не запитали її, побачили і відразу бомбою… Ось же як воно буває. — Щука помовчала. — То відпускаєш мене, чи як? Душно щось, гроза буде…

— Авжеж, авжеж, — сказав я, стрепенувшись. — Вас як — кинути, чи в цебрі?..

— Кидай, служивий, кидай.

Я обережно запустив руки в цебро і витяг щуку — було в ній кілограмів вісім. Щука бурмотіла: "На, а якщо там скатерку-самобранку чи, наприклад, килим-самоліт, то я тут буду… За мною не пропаде…" — "До побачення", — сказав я і розтулив руки. Почувся шумний сплеск.

Деякий час я стояв, дивлячись на свої долоні, замащені зеленню. У мене було якесь дивне відчуття. Подеколи, як подув вітру, налітало усвідомлення, що я сиджу в кімнаті на дивані, та варто було труснути головою, і я знову опинявся біля криниці. Потім це минулось. Я вмився чудовою крижаною водою, залив радіатор і поголився. Стара все не з'являлася. Хотілось їсти, і треба було йти в місто до поштамту, де мене вже, може, чекали хлопці. Я замкнув машину і вийшов за ворота.

Я неспішно йшов вулицею Лукомор'я, засунувши руки в кишені сірої ендеерівської курточки і дивлячись собі під ноги. У задній кишені моїх улюблених джинсів, помережаних "змійками", дзенькали бабчині мідяки. Я розмірковував. Тоненькі брошурки товариства "Знання" привчили мене до думки, що розмовляти тварини не можуть. Казки з дитинства переконували в протилежному. Згідний я був, звичайно, з

брошурками, бо ніколи в житті не бачив говорячих тварин. Навіть папуг. Я знавав одного папугу, який міг гарчати, як тигр, але по-людськи він не вмів. І ось тепер — щука, кіт Василь і навіть дзеркало. Втім, неживі предмети якраз розмовляють часто. І, між іншим, ця думка ніколи б не прийшла у голову, скажімо, моєму прадідові. З його, прадідової, точки зору, кіт, що розмовляє — річ значно менше фантастична, ніж дерев'яний полірований ящик, що хрипить, виє, музикує і говорить багатьма мовами. З котом теж більш чи менш ясно. А от як розмовляє щука? Щука не має легень. Це правильно. Щоправда, у неї повинен бути плавальний міхур, функція якого, як мені відомо, іхтіологам ще не достатньо зрозуміла. Мій знайомий іхтіолог Женька Скоромахов вважає навіть, що ця функція є незрозумілою цілком, і, коли я намагаюсь аргументувати доказами з брошурок товариства "Знання", Женька гарчить і плюється. Зовсім утрачає притаманний йому дар людської мови... У мене таке враження, що про можливості тварин ми знаємо поки ще дуже мало. Тільки нещодавно з'ясувалося, що риби і морська тварини обмінюються під водою сигналами. Дуже цікаво пишуть про дельфінів. Або, скажімо, мавпа Рафаїп. Це я сам бачив. Розмовляти вона, щоправда, не вміє, та зате в неї виробили рефлекс: зелене світло — банан, червоне світло — електричний шок. І все було добре доти, поки не ввімкнули червоне та зелене світло одночасно. Тоді Рафаїп повівся так само, як Женька, приміром. Він страшенно образився. Він кинувся до віконця, за яким сидів експериментатор, і заходився вищачи та гарчачи, плюватися у це віконце. І взагалі, є анекдот — одна мавпа говорить другій: "Знаєш, що таке умовний рефлекс? Це коли задзеленькає дзвоник, і всі ці квазімавпи в білих халатах побіжать до нас із бананами і цукерками". Звісно, все це надзвичайно непросто. Термінологія не розроблена. Коли в цих умовах намагаєшся вирішувати питання, пов'язані з психікою та потенційними можливостями тварин, почуваєшся абсолютно безсилим. Але, з іншого боку, коли тобі дають, скажімо, ту ж систему інтегральних рівнянь типу зоряної статистики з невідомими функціями під інтегралом, то самопочуття не є кращим. А тому головне — думати. Як Паскаль: "Учімося красиво мислити — ось основний принцип моралі".

Я вийшов на проспект Миру і зупинився, приваблений незвичайним видовищем. Бруківкою йшов чоловік із дитячими прапорцями в руках. За ним, кроків через десять, з натужним ревінням повільно повз великий білий "МАЗ" із велетенським димучим причепом у вигляді сріблястої цистерни. На цистерні було написано "вогненебезпечно", праворуч і ліворуч від неї так само повільно котилися червоні пожежні "тазики", наїжачені вогнегасниками. Час від часу в монотонне ревіння двигуна домішувався якийсь новий звук, від якого неприємно хололо серце, і тоді з люків цистерни вихоплювалися жовті язики полум'я. Обличчя пожежників під насуненими касками були мужніми та суворими. Довкола кавалькади хмарою гасали хлопчаки. Вони пронизливо верещали: "Дінь-дінь-дінь, дон-дон-дон, їде в бочці дракон!" Дорослі перехожі боязко тулилися до парканів. На їхніх обличчях було написане виразне бажання вберегти одяг від можливих ушкоджень.

— Повезли, рідненького, — промовив у мене над вухом знайомий рипучий бас.

Я обернувся. Позаду стояла, засумувавши, Наїна Київна з кошиком, заповненим синіми пакетами цукру-піску.

— Повезли, — повторила вона. — Щоп'ятниці возять…

— Куди? — поцікавився я.

— На полігон, голубе. Все експериментують… Робити їм більше нічого.

— А кого повезли, Наїно Київно?

— Тобто, як це — кого? Сам не бачиш, чи що?..

Вона повернулась і пі пита геть, але я наздогнав її.

— Наїно Київно, вам тут телефонограму передали.

— Це від кого ж?

— Від Ха Ем Вія.

— Аз приводу чого?

— У вас зліт якийсь сьогодні, — сказав я, пильно дивлячись на неї. — На Лисій Горі. Форма одягу — святкова.

Стара явно зраділа.

— Справді? — сказала вона. — Оце добре!.. А де телефонограма?

— У передпокої на телефоні.

— А про членські внески там нічого не говориться? — запитала вона, понизивши голос.

— Тобто як?

— Ну, що, мовляв, належить погасити заборгованість з одна тисяча сімсот... — Вона замовкла.

— Ні, — сказав я. — Нічого такого не казали.

— Ну й добре. А з транспортом як? Машину подадуть абощо?

— Дайте я вам кошик піднесу, — запропонував я.

Стара відсахнулася.

— Це тобі навіщо? — запитала вона з підозрою. — Ти це облиш — не люблю... Кошик йому!.. Молодий, та видно, з ранніх...

Не люблю бабок, подумав я.

— То як там з транспортом? — повторила вона.

— За свій кошт, — сказав я злорадно.

— Ах, скнари! — застогнала стара. — Мітлу в музей забрали, ступу не ремонтують, внески луплять по п'ять карбованчиків на асигнації, а на Лису Гору своїм коштом! Кошт-то чималий, голубе, та поки таксі чекає...

Бурмочучи і кашляючи, вона відвернулась від мене і пішла геть. Я потер руки і теж пішов своєю дорогою. Мої припущення виправдовувалися. Вузол дивовижних пригод затягувався дедалі тугіше. І сором зізнатися, але це здавалось мені зараз цікавішим, ніж навіть моделювання рефлекторної дуги.

На проспекті Миру було вже порожньо. Біля перехрестя крутилася зграйка хлоп'ят — грали, по-моєму, в чижа. Побачивши мене, вони облишили гру і почали наближатись. Передчуваючи лихе, я поквапно проминув їх і рушив до центру. За моєю спиною пролунав здавлений захоплений вигук: "Стиля-ага! Тонконогий! Татова "Побєда"!.." Перехожі дивилися на мене зі співчуттям. У таких ситуаціях найкраще кудись пірнути. Я дав нурця в найближчий магазин, який виявився гастрономом, походив уздовж прилавків, переконався в тому, що цукор є, вибір ковбас і цукерок не багатий, та зате вибір так званих рибних продуктів перевершує всі сподівання. Там була така сьомга і такий лосось!.. Я випив склянку газованої води і виглянув на вулицю. Хлопців не було. Тоді я вийшов з магазину і рушив далі. Скоро лабази і хати-редути з колод закінчилися, пішли сучасні двоповерхові будинки з відкритими скверіками. У скверіках копошилися немовлята, літні жінки в'язали щось тепле, а літні чоловіки рубалися в доміно.

У центрі міста була широка площа, оточена двоі триповерховими будівлями. Площа була заасфальтована, посередині зеленів садок. Над зеленню височів великий червоний щит із написом "Дошка пошани" та кілька менших щитів зі схемами та діаграмами. Поштамт я знайшов тут само, на площі. Ми домовилися з хлопцями, що перший, хто прибуде до міста, залишить до запитання записку зі своїми координатами. Записки не було, і я залишив листа, в якому повідомив свою адресу і пояснив, як дійти до хатки на курногах. Потім я вирішив поснідати.

Обійшовши площу, я знайшов: кінотеатр, де йшла "Козара"; книгарню, зачинену на переоблік; міськраду, перед якою стояло кілька добряче запорошених "газиків"; готель "Холодне море" — звісно, без вільних місць; два кіоски з газованою водою і морозивом; магазин (промтоварний) № 2 та магазин (госптоварів) № 18; їдальню № 11, що працює з дванадцятої години, і буфет № 3, зачинений без пояснень. Потім я побачив міське відділення міліції, біля відчинених дверей якого побалакав з дуже юним міліціонером у чині сержанта, котрий пояснив мені, де знаходиться бензоколонка і яка дорога до Лежньова. "А де ж ваша машина?" — поцікавився міліціонер, оглядаючи площу. "У знайомих", — відповів я. "Ах, у знайомих..." — сказав міліціонер багатозначно. Здається, він узяв мене на замітку. Я боязко відкланявся.

Поряд із триповерховим громаддям "Солрибпостачпромспоживспілки ФЦУ" я, врешті, знайшов маленьку чепурну чайну № 16/27. У чайній було добре. Народу не дуже багато, пили справді чай і розмовляли про речі зрозумілі: що під Коробцем завалився, нарешті, місток і їхати тепер доводиться убрід; що пост ДАІ вже тиждень як з п'ятнадцятого кілометра забрали; що "іскра — звір, слона уб'є, а щоб схопити — дзуськи..." Пахло бензином і смаженою рибою. Не зайняті розмовами люди пильно роздивлялись мої джинси, і я радів, що ззаду є професійна пляма — позавчора я дуже вдало сів на шприц із солідолом.

Я взяв собі повну тарілку смаженої риби, три склянки чаю і три бутерброди з баликом, розплатився купою бабчиних мідяків ("Біля

церкви стояв..." — пробурчала буфетниця), прилаштувався у затишному куточку і взявся до їжі, із задоволенням спостерігаючи за цими хриплоголосими, прокуреними людьми. Приємно було дивитися, які вони засмаглі, незалежні, жилаві, з усім обізнані, як вони з апетитом їдять, з апетитом палять, з апетитом розповідають. Вони до останньої краплі використали перепочинок перед довгими годинами труської нудної дороги, розжареної задухи кабіни, куряви, сонця. Якби я не був програмістом, я би обов'язково став водієм і вже працював би не на миршавенькій легківці, і не на автобусі навіть, а на якому-небудь вантажному чудовиську, щоб до кабіни треба було залазити по драбині, а колесо міняти за допомогою невеличкого підйомного крана.

За сусіднім столиком сиділи два молодих чоловіка, не схожих на водіїв, і тому спершу я не звернув на них уваги. Так само, втім, як і вони на мене. Але коли я допивав другу склянку чаю, до мене донеслося слово "диван". Потім хтось із них промовив: "...А тоді незрозуміло, навіщо вона взагалі існує, ця Хатнакурніж..." — і я почав слухати. На жаль, говорили вони неголосно, та й сидів я до них спиною, тож чути було погано. Але голоси здалися мені знайомими: "...ніяких тез... тільки диван...", "такому волохатому?..", "...диван... шістнадцятий ступінь...", "...при трансгресії тільки чотирнадцять порядків...", "...легше змоделювати транслятор...", "...чи мало хто хихотить!..", "бритву подарую...", "...не можемо без дивана...". Тут один із них запирхав, і так знайомо, що я відразу згадав сьогоднішню ніч і обернувся, але вони вже йшли до виходу — двоє здоровенних хлопців з крутими плечима та спортивними потилицями. Якийсь час я ще бачив їх у вікно, вони перейшли площу, обігнули садок і зникли за діаграмами. Я допив чай, доїв бутерброди і теж вийшов. Диван їх, бачте, хвилює, думав я. Русалка їх не хвилює. Кіт, котрий розмовляє, їх не цікавить. А без дивана вони, бачте, не можуть... Я спробував пригадати, який же в мене там диван, але нічого особливого на думку не спадало. Диван як диван. Гарний диван. Зручний. Тільки чудернацька дійсність на ньому сниться.

Тепер добре було б повернутися додому і взятися до всіх цих диванних справ серйозно. Поекспериментувати з книгою-перевертнем,

щиро поговорити з котом Василем і подивитись, чи немає в хаті на курячих ногах ще чогось цікавого. Але вдома на мене чекав мій "Москвич" і необхідність як ЩД, так і ТО. З ЩД ще можна було примиритися, це всього-на-всього Щоденний Догляд, усяке там витрушування килимків і обмивання кузова струменем води під тиском, яке, зрештою, при потребі можна замінити поливанням із садової поливалки чи відра. А ось ТО... Охайній людині спекотного дня страшно подумати про ТО. Бо ТО є не що інше, як Технічне Обслуговування, а технічне обслуговування полягає в тому, що я лежу під автомобілем з масляним шприцом у руках і поступово переношу вміст шприца як у ковпачкові маслянки, так і собі на фізіономію. Під автомобілем спекотно і душно, а днище його покрите товстим шаром засохлого бруду...

Коротше кажучи, мені не дуже хотілося додому.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Хто дозволив собі цей диявольський жарт? Схопити його і зірвати з нього маску, щоб ми знали, кого нам вранці повісити на фортечному мурі!

Е. А. По

Я купив позавчорашню "Правду", випив газованої води і примостився на лавці в садку, в затінку від Дошки пошани. Була одинадцята година. Я уважно проглянув газету. На це пішло сім хвилин. Тоді я прочитав статтю про гідропоніку, фейлетон про хапуг із Канська та великого листа робітників хімічного заводу до редакції. Це забрало всього-на-всього двадцять дві хвилини. Чи не сходити в кіно, подумав я. Але "Козару" я вже бачив — один раз у кіно і один раз по телевізору. Тоді я вирішив попити води, склав газету і встав. З усієї бабчиної міді в кишені в мене залишився усього один п'ятак. Проп'ю, вирішив я, випив води з сиропом, отримав копійку решти і купив у сусідньому кіоску коробку сірників. Більше робити мені в центрі міста було абсолютно нічого. І я

пішов куди очі світяться — у нешироку вулицю між магазином № 2 і їдальнею № 11.

Перехожих на вулиці майже не було. Мене обігнала велика закурена вантажівка з гуркітливим трейлером. Водій, висунувши у вікно лікоть і голову, втомлено дивився на вимощену бруківку. Вулиця, понижуючись, круто завертала праворуч, біля повороту поряд із тротуаром стирчав із землі ствол старовинної чавунної гармати, жерло її було забите землею і недопалками. Невдовзі вулиця скінчилася урвищем до річки. Я посидів на краю урвища і помилувався краєвидом, потім перейшов на інший бік і побрів назад.

Цікаво, куди поділася та вантажівка? — подумав раптом я. Спуску з урвища не було. Я почав озиратися, шукаючи ворота з боків вулиці, і несподівано помітив невеличкий, але дуже дивний будинок, затиснутий між двома непривітними цегляними лабазами. Вікна його нижнього поверху були затулені залізним пруттям і до половини замащені крейдою. Дверей у будинку взагалі не було. Я помітив це відразу тому, що вивіска, яку зазвичай розміщують поряд з воротами чи під'їздом, висіла тут просто між двома вікнами. На вивісці було написано: "АН СРСР НДІЧАВО". Я відійшов на середину вулиці: так, два поверхи по десять вікон і жодних дверей. А праворуч і ліворуч, упритул, лабази. НДІЧАВО, подумав я. Науково-дослідницький інститут… ЧАВО? Тобто — чого? Числової Автоматизованої Воєнізованої Охорони? Чорних Асоціацій Внутрішньої Океанії? Хата на курногах, подумав я, — музей цього самого НДІЧАВО. Мої попутники, мабуть, теж звідси. І ті, в чайній, теж… Із даху будівлі піднялася зграя ґав і з карканням закружляла над вулицею. Я повернувся і пішов назад, на площу.

Всі ми — наївні матеріалісти, думав я. І всі ми раціоналісти. Ми хочемо, щоб усе було негайно пояснене раціоналістично, тобто зведене до жменьки вже відомих фактів. І ні в кого з нас ні крапелиночки діалектики. Нікому й на думку не спадає, що між відомими фактами і якимось новим явищем може лежати море невідомого, і тоді ми проголошуємо нове явище надприродним і, як наслідок, неможливим.

От, наприклад, як би метр Монтеск'є сприйняв повідомлення про оживлення мерця через сорок п'ять хвилин після зареєстрованої зупинки серця? У штики б, напевне, сприйняв. Так би мовити, в багнети. Проголосив би це обскурантизмом і попівщиною. Якби взагалі не відмахнувся від такого повідомлення. А якби це сталося у нього на очах, він опинився б у надзвичайно скрутному становищі. Як я зараз, тільки я більш звиклий. А йому довелося б або зарахувати це воскресіння до шахрайства, або зректися власних відчуттів, або навіть зректися матеріалізму. Швидше за все, він би потрактував воскресіння як шахрайство. Але до кінця життя спогад про цей спритний фокус дратував би його думку, наче смітинка в оці... Але ж ми діти іншої доби. Ми усякого набачилися: і живу голову собаки, пришиту до спини іншого живого собаки; і штучну нирку завбільшки як шафа; і мертву залізну руку, керовану живими нервами; і людей, які можуть недбало зауважити: "Це було вже після того, як я вперше помер..." Так, за нашого часу Монтеск'є мав би небагато шансів залишитися матеріалістом. А от ми залишаємось, і нічого! Щоправда, інколи буває важко — коли випадковий вітер раптом доносить через океан невідомого дивні пелюстки з неозорих материків непізнаного.

І особливо часто таке буває, коли знаходиш не те, що шукаєш. От незабаром в зоологічних музеях з'являться дивовижні тварини, перші тварини з Марса чи Венери. Так, звісно, ми будемо витріщатися на них і ляскати себе по стегнах, але ж ми давно вже чекаємо на цих тварин, ми чудово підготовлені до їхньої появи. Набагато більше ми були б вражені та розчаровані, якби цих тварин не виявилось або вони були б схожими на наших котів і собак. Зазвичай, наука, в яку ми віримо (і часто-густо сліпо), заздалегідь і задовго готує нас до прийдешніх чудес, і психологічний шок виникає в нас тільки тоді, коли ми зустрічаємося з непередбаченим, — яка-небудь діра в четвертий вимір, або біологічний радіозв'язок, або жива планета... Або, скажімо, хата на курячих ногах... А таки правий був горбоносий Роман: тут у них дуже, дуже і дуже цікаво...

Я вийшов на площу і зупинився перед кіоском з газованою водою. Я точно пам'ятав, що не маю дрібних грошей, і знав, що доведеться розмінювати папірець, і вже готував запопадливу усмішку, бо продавщиці газованої води терпіти не можуть міняти паперові гроші, як раптом знайшов у кишені джинсів п'ятак. Я здивувався і зрадів, але зрадів більше. Я випив газованої води з сиропом, отримав мокру копійку решти та поговорив із продавщицею про погоду. Потім я рішуче попрямував додому, аби швидше покінчити з ЩД і ТО та взятися до раціоналдіалектичних пояснень. Копійку я запхав до кишені і зупинився, виявивши, що в тій же кишені є ще один п'ятак. Я витяг його і оглянув. П'ятак був ледь вологий, на ньому було написано "5 копійок 1961", і цифра "6" була зам'ята невеличкою вищерблинкою. Може, я навіть тоді не звернув би уваги на цю невеличку пригоду, якби не те саме миттєве відчуття, вже знайоме мені, — нібито я одночасно стою на проспекті Миру і сиджу на дивані, тупо розглядаючи вішак. І так само, як і раніше, коли я труснув головою, відчуття щезло.

Деякий час я ще повільно йшов, розгублено підкидаючи і ловлячи п'ятак (він падав на долоню весь час "решкою"), і намагався зосередитись. Потім я побачив гастроном, у якому вранці рятувався від хлопчурів, і увійшов туди. Тримаючи п'ятак двома пальцями, я попрямував просто до прилавка, де торгували соками й водою, і без жодного задоволення випив склянку без сиропу. Потім, затиснувши здачу в кулаці, я відійшов убік і перевірив кишеню.

Це був той самий випадок, коли психологічного шоку не відбувається. Я швидше здивувався б, якби п'ятака в кишені не знайшлося. Але він був там — вологий, 1961 року, з вищерблинкою на цифрі "6". Мене підштовхнули і запитали, чи не сплю я. Виявляється, я стояв у черзі до каси. Я сказав, що не сплю, і вибив чек на три коробки сірників. Уставши в чергу за сірниками, я виявив, що п'ятак знаходиться в кишені. Я був цілком спокійний. Отримавши три коробки, я вийшов з магазину, повернувся на площу і взявся експериментувати.

Експеримент зайняв у мене близько години. За цю годину я десять разів обійшов площу довкола, розбухнув від води, сірникових коробок і газет, перезнайомився з усіма продавцями та продавщицями і дійшов ряду цікавих висновків. П'ятак повертається, якщо ним платити. Якщо його просто кинути, впустити, загубити, він залишиться там, де впав. П'ятак повертається до кишені тієї миті, коли решта з продавцевих рук переходить до рук покупця. Якщо при цьому тримати руку в одній кишені, п'ятак з'являється в іншій. У кишені, застібнугій на "блискавку", він не з'являється ніколи. Якщо тримати руки в обох кишенях і приймати здачу ліктем, то п'ятак може з'явитися де завгодно на тілі (у моєму випадку він виявився у черевикові). Зникнення п'ятака із тарілочки з міддю на прилавку помітити не вдається: серед іншої міді п'ятак одразу ж губиться, і ніякого руху в тарілочці у момент переходу п'ятака до кишені не відбувається.

Отже, ми мали справу з так званим нерозмінним п'ятаком у процесі його функціонування. Сам по собі факт нерозмінності не дуже зацікавив мене. Уява моя була вражена насамперед можливістю позапросторового переміщення матеріального тіла. Мені було цілком зрозуміло, що таємничий перехід п'ятака від продавця до покупця становить собою не що інше, як конкретний випадок славнозвісного нуль-транспортування, яке добре відоме любителям наукової фантастики під псевдонімами: гіперперехід, репагулярний стрибок, феномен Тарантоґи... Відкривались просто сліпучі перспективи.

Я не мав жодних приладів. Звичайний лабораторний мінімальний термометр міг би дуже допомогти, але я не мав навіть його. Я був змушений обмежуватися суто візуальними суб'єктивними спостереженнями. Своє останнє коло по площі я почав, поставивши перед собою таке завдання: "Поклавши п'ятак поряд із тарілочкою для монет і намагаючись перешкодити продавцеві змішати його з іншими грошима до вручення решти, візуально простежити процес переміщення п'ятака у просторі, одночасно пробуючи хоча б якісно визначити зміну температури повітря поблизу орієнтовної траєкторії переходу". Однак експеримент був перерваний на самому початку.

Коли я наблизився до продавщиці Мані, на мене вже чекав той самий молоденький міліціонер у чині сержанта.

— Так, — сказав він професійним голосом.

Я запопадливо подивився на нього, передчуваючи недобре.

— Попрошу документики, шановний, — сказав міліціонер, віддаючи честь і дивлячись повз мене.

— А в чому річ? — запитав я, дістаючи паспорт.

— І п'ятак попрошу, — сказав міліціонер.

Я мовчки віддав йому п'ятак. Маня дивилась на мене сердитими очима. Міліціонер оглянув п'ятак і, промовивши із задоволенням: "Ага...", розкрив паспорт. Паспорт він вивчав, як бібліофіл вивчає рідкісну інкунабулу. Я знуджено чекав. Навколо повільно ріс натовп. У натовпі висловлювалися різні думки щодо мене.

— Доведеться пройти, — сказав нарешті міліціонер.

Ми пройшли. Поки ми проходили, в натовпі пролунало кілька варіантів моєї нелегкої біографії та було сформульовано ряд причин, якими пояснювалося слідство, що починалося у всіх на очах.

У відділенні сержант передав п'ятак і паспорт черговому лейтенанту. Той оглянув п'ятак і запропонував мені сісти. Я сів. Лейтенант недбало промовив: "Здайте дрібні гроші", і теж заглибився у вивчення паспорта. Я вигріб із кишені мідяки. "Перелічи, Ковальов", — сказав лейтенант і, відклавши паспорт, подивитися мені у вічі.

— Багато накупляли? — запитав він.

— Багато, — відповів я.

— Теж здайте, — скомандував лейтенант.

Я виклав перед ним на стіл чотири номери позавчорашньої "Правди", три номери місцевої газети "Рибалка", два номери "Літературної газети", вісім коробок сірників, шість штук ірисок "Золотий ключик" іуцінений йоржик для чистки примуса.

— Воду здати не можу, — сказав я сухо. — П'ять склянок із сиропом і чотири без сиропу.

Я починав розуміти, у чому справа, і мені було надзвичайно ніяково й тоскно від думки, що доведеться виправдовуватись.

— Сімдесят чотири копійки, товаришу лейтенанте, — доповів юний Ковальов.

Лейтенант замислено споглядав купу газет і сірникових коробок.

— Розважалися, чи як? — запитав він мене.

— Чи як, — буркнув я похмуро.

— Необережно, — сказав лейтенант. — Необережно, шановний. Розкажіть.

Я розказав. Наприкінці розповіді я переконливо попросив лейтенанта не розглядати моїх дій як спроби накопичення грошей на "Запорожець". Вуха мої горіли. Лейтенант усміхнувся.

— А чому б і не розглядати? — поцікавився він. — Були випадки, коли накопичували.

Я звів плечима.

— Запевняю вас, така ідея не могла спасти мені на думку… Тобто, що це я кажу — не могла би, вона дійсно не спадала!..

Лейтенант довго мовчав. Юний Ковальов узяв мій паспорт і знову взявся його розглядати.

— Навіть якось дивно припустити… — розгубився я. — Абсолютно божевільна ідея… Збирати по копійці… — Я знову стенув плечима. — Тоді вже краще, як кажуть, на паперті стояти…

— З жебрацтвом ми боремося, — промовисто сказав лейтенант.

— Ну правильно, ну звісно… Я тільки не розумію, до чого тут я, і… — Я упіймав себе на тому, що дуже багато знизую плечима, і дав собі слово надалі цього не робити.

Лейтенант знову виснажливо довго мовчав, роздивляючись п'ятак.

— Доведеться скласти протокол, — сказав він нарешті.

Я знизав плечима.

— Будь ласка, звичайно… хоча… — Я не знав, що, власне, "хоча".

Якийсь час лейтенант дивився на мене, очікуючи продовження. Але я саме міркував, під яку статтю карного кодексу підходять мої дії, і тоді він присунув до себе аркуш паперу і почав писати.

Юний Ковальов повернувся на свій пост. Лейтенант рипів пером і часто зі стукотом умочував його в чорнильницю. Я сидів, тупо розглядаючи плакати, розвішані на стінах, і мляво міркував про те, що

на моєму місці Ломоносов, скажімо, схопив би паспорт і вистрибнув у вікно. В чому, власне, суть? — думав я. Суть у тому, щоб людина сама не вважала себе винною. У цьому розумінні я не винуватий. Але винуватість, здається, буває об'єктивна і суб'єктивна. І факт залишається фактом: уся ця мідь у кількості сімдесяти чотирьох копійок юридично є результатом крадіжки, здійсненої з допомогою технічних засобів, у ролі яких виступає нерозмінний п'ятак...

— Прочитайте і підпишіть, — сказав лейтенант.

Я прочитав. Із протоколу випливало, що я, нижчепідписаний Привалов О.І., невідомим мені способом заволодів діючою моделлю нерозмінного п'ятака зразка ГОСТ 718-62 і зловживав нею; що я, нижчепідписаний Привалов О.І., стверджую, нібито дії свої проводив з метою наукового експерименту без жодних корисливих намірів; що я готовий відшкодувати завдані державі збитки в розмірі одного карбованця п'ятдесяти п'яти копійок; що я, зрештою, відповідно з постановою (Половецької міськради від 22 березня 1959 року, передав дану діючу модель нерозмінного п'ятака черговому по відділку лейтенантові Сергієнку У.У. і отримав натомість п'ять копійок у монетних знаках, що перебувають в обігу на території Радянського Союзу. Я підписався.

Лейтенант звірив мій підпис із підписом у паспорті, ще раз ретельно перелічив мідяки, зателефонував кудись із метою уточнення вартості ірисок і примусного йоржика, виписав квитанцію і віддав її мені разом із п'ятьма копійками в монетних знаках, що перебувають в обігу. Повертаючи газети, сірники, цукерки та йоржик, він сказав:

— А воду ви, за власним вашим зізнанням, випили. Отже, з вас вісімдесят одна копійка.

З великим полегшенням я розрахувався. Лейтенант, ще раз уважно погортавши, повернув мені паспорт.

— Можете йти, громадянине Привалов, — сказав він. — І надалі будьте обережніші. Ви надовго до Соловця?

— Завтра поїду, — сказав я.

— От до завтра й будьте обережніші.

— Ох, постараюся, — відказав я, ховаючи паспорт. Потім, підкоряючись імпульсу, запитав, понизивши голос: — А скажіть мені, товаришу лейтенанте, вам тут, у Соловці, не дивно?

Лейтенант уже дивився у якісь папери.

— Я тут давно, — мовив він розгублено. — Звик.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

— А ви хоч самі вірите у привидів? — запитав у лектора один зі слухачів.

— Звичайно ж, ні, — відповів лектор і повільно розтанув у повітрі.

Правдива історія

До самого вечора я намагався бути вельми обережним. Просто з відділку я подався додому на Лукомор'я і там відразу ж заліз під машину. Було дуже спекотно. Із заходу повільно повзла грізна чорна хмара. Поки я лежав під машиною і обливався маслом, стара Наїна Київна, ставши раптом дуже ласкавого і люб'язною, двічі під'їжджала до мене з тим, щоб я відвіз її на Лису Гору. "Кажуть, голубе, машині шкідливо стояти, — рипучо воркувала вона, зазираючи під передній бампер. — Кажуть, їй їздити корисно. Я б уже заплатила, не сумнівайся..." їхати на Лису Гору мені не хотілося. По-перше, будьякої

хвилини могли прибути хлопці. По-друге, стара у своїй воркотливій модифікації була мені ще неприємніша, ніж у сварливій. Потім, як з'ясувалося, до Лисої Гори було дев'яносто верст в один бік, а коли запитав бабку про якість дороги, вона радісно заявила, щоб я не хвилювався, — дорога гладенька, а у випадку чого вона, бабка, буде сама машину виштовхувати. ("Ти не дивися, голубе, що я стара, я ще дуже навіть міцна".) Після першої невдалої атаки стара тимчасово відступилася і пішла до хати. Тоді до мене під машину зайшов кіт Василь. Майже хвилину він важно стежив за моїми руками, а потім промовив упівголоса, проте розбірливо: "Не раджу, громадянине... мне-е... не раджу. З'їдять", після чого відразу пішов, посмикуючи хвостом. Мені хотілося бути дуже обережним, і тому, коли бабка вдруге пішла на приступ, я, щоб нараз з усім покінчити, запросив з неї п'ятдесят карбованців. Вона одразу відчепилася, поглянувши на мене з повагою.

Я зробив ЩД і ТО, дуже обережно з'їздив заправитися до бензоколонки, пообідав у їдальні № 11 і ще раз наразився на перевірку документів з боку пильного Ковальова. Для очистки совісті я запитав у нього, яка дорога до Лисої Гори. Юний сержант подивився на мене з великою недовірою і сказав: "Дорога? Що ви таке кажете, громадянине? Яка ж там дорога? Немає там ніякої дороги". Додому я повернувся вже під зливою.

Старої вже не було. Кіт Василь щез. У колодязі хтось співав на два голоси, і це було моторошно й тоскно. Замість зливи сіяв нудний дрібний дощик. Посутеніло.

Я зарився у свою кімнату і взявся експериментувати з книгою-перевертнем. Однак у ній щось зіпсувалося. Може, я робив щось не так чи впливала погода, але вона і надалі залишалася "Практичними заняттями з синтаксису та пунктуації" Ф.Ф. Кузьміна, скільки я не мудрував. Читати таку книгу було зовсім неможливо, і я спробував щастя з дзеркалом. Але дзеркало відображало все, що завгодно, і мовчало. Тоді я приліг на диван.

З нудьги та шуму дощу я вже почав було дрімати, коли раптом задзвонив телефон. Я вийшов до передпокою і взяв слухавку.

— Алло…

У слухавці мовчало і потріскувало.

— Алло, — сказав я і подув у трубку. — Натисніть кнопку.

Відповіді не було.

— Постукайте по апарату, — порадив я. Трубка мовчала. Я ще раз подув, посмикав шнур і сказав: — Зателефонуйте з іншого автомата.

Тоді в трубці грубо поцікавились:

— Це Олександр?

— Так. — Я здивувався.

— Ти чому не відповідаєш?

— Я відповідаю. Хто це?

— Це Петровський тебе турбує. Сходи у засольний цех і скажи майстрові, щоб мені зателефонував.

— Якому майстрові?

— Ну, хто там сьогодні в тебе?

— Не знаю…

— Як то — не знаю? Це Олександр?

— Слухайте, громадянине, — сказав я. — За яким номером ви телефонуєте?

— За сімдесят другим... Це сімдесят другий?

Я не знав.

— Мабуть, ні, — сказав я.

— Чого ж ви кажете, що ви Олександр?

— Я справді Олександр!

— Тьху!.. Це комбінат?

— Ні, — сказав я. — Це музей.

— А... Тоді перепрошую. Майстра, значить, покликати не можете...

Я поклав слухавку. Якийсь час я стояв, оглядаючи передпокій. У передпокої було п'ять дверей: до моєї кімнати, на подвір'я, до бабчиної кімнати, в туалет і ще одні, оббиті залізом, з величезною колодкою. Нудно, подумав я. Самотньо. І лампочка тьмяна, запилена... Волочучи ноги, я повернувся до своєї кімнати і зупинився на порозі.

Дивана не було.

Все інше було без змін: стіл, і піч, і дзеркало, і вішалка, і табуретка. І книга лежала на підвіконні точнісінько там, де я її залишив. А на підлозі, де раніше був диван, залишився тільки дуже запилюжений, засмічений

прямокутник. Потім я побачив постільну білизну, охайно складену під вішаком.

— Щойно тут був диван, — уголос сказав я. — Я на ньому лежав.

Щось змінилося в домі. Кімната наповнилася нерозбірливим шумом. Хтось розмовляв, чулася музика, десь сміялися, кашляли, човгали ногами. Смутна тінь на мить затулила світло лампочки, голосно рипнули мостини. Потім раптом запахло аптекою, і в обличчя мені війнуло холодом. Я позадкував. У ту ж мить хтось різко і чітко постукав у зовнішні двері. Звуки миттєво вщухли. Озираючись на те місце, де раніше був диван, я знову вийшов у передпокій і відчинив двері.

Переді мною під дрібним дощем стояв невисокий тендітний чоловіку короткому кремовому плащі ідеальної чистоти з піднятим коміром. Він зняв капелюха і з гідністю промовив:

— Прошу вибачення, Олександре Івановичу. Чи не могли б ви приділити мені п'ять хвилин для розмови?

— Звичайно, — сказав я розгублено. — Заходьте...

Цього чоловіка я бачив уперше в житті, і в мене промайнула думка, чи не пов'язаний він із місцевою міліцією. Незнайомий ступив у передпокій і зробив рух, щоб пройти просто до моєї кімнати. Я заступив йому дорогу. Не знаю, навіщо я це зробив, — мабуть, тому, що мені не хотілося розпитувань про пил і сміття на підлозі.

— Вибачте, — пролопотів я, — може, тут?.. Бо у мене там гармидер. І сісти ніде...

Незнайомий різко підняв голову.

— Як — ніде? — сказав він неголосно. — А диван?

Близько хвилини ми мовчки дивились один на одного.

— М-м-м… Що — диван? — запитав я чомусь пошепки.

Незнайомий опустив повіки.

— Ах, от як? — повільно промовив він. — Розумію. Шкода. Ну що ж, даруйте…

Він ввічливо кивнув, одягнув капелюха і рішуче попрямував до дверей туалету.

— Куди ви? — закричав я. — Ви не туди!

Незнайомий, не озираючись, пробурмотів "Ах, це однаково", і зник за дверима. Я машинально запалив йому світло, постояв трохи, прислухаючись, потім рвонув двері. В туалеті нікого не було. Я обережно витягнув сигарету і закурив. Диван, подумав я. До чого тут диван? Ніколи не чував жодних казок про дивани. Був килим-самоліт. Була скатертина-самобранка. Були: шапка-невидимка, чоботи-скороходи, гусла-самогуди. Було диво-дзеркальце. А диво-дивана не було. На диванах сидять або лежать, диван — це щось міцне, дуже звичайне… А й справді, яка фантазія могла би надихнутися диваном?..

Повернувшись до кімнати, я відразу побачив Маленького Чоловічка. Він сидів на печі під стелею, скоцюрбившись у дуже незручній позі. Він мав зморщене неголене обличчя та сірі волохаті вуха.

— Здрастуйте, — сказав я втомлено.

Маленький Чоловічок страдницьки скривив довгі губи.

— Добрий вечір, — сказав він. — Даруйте, ваша ласка, занесло мене сюди — сам не розумію як… Я з приводу дивана.

— З приводу дивана ви запізнилися, — сказав я, сідаючи до столу.

— Бачу, — тихо сказав Чоловічок і незграбно завовтузився. Посипалось вапно.

Я курив, замислено його розглядаючи. Маленький Чоловічок невпевнено позирав униз.

— Вам допомогти? — запитав я, роблячи рух.

— Ні, дякую, — відповів Чоловічок понуро. — Я краще сам…

Забруднюючись крейдою, він підібрався до краю припічка і, незграбно відштовхнувшись, пірнув головою униз. У мене тенькнуло всередині, але він повис у повітрі і почав повільно опускатися, судомно розчепіривши руки та ноги. Це було не дуже естетично, але кумедно. Приземлившись накарачки, він негайно ж підвівся і витер рукавом мокре обличчя.

— Геть старий став, — повідомив він хрипко. — Років сто тому чи, скажімо, при Гонзасті, за такий спуск мене позбавили б диплома, будьте певні, Олександре Івановичу.

— А що ви закінчували? — поцікавився я, запалюючи другу сигарету.

Він не слухав мене. Присівши на табурет навпроти, він продовжував тужно:

— Раніше я левітирував, як Зекс. А тепер, даруйте, не можу вивести рослинність на вухах. Це так неохайно… Але якщо катма таланту?

Безліч спокус навколо, розмаїті звання, лауреатські премії, а таланту немає! В нас багато хто обростає на старість. Корифеїв це, звісно, не стосується. Жіан Жіакомо, Крістобаль Хунта, Джузеппе Бальзамо чи, скажімо, товариш Ківрін Федір Симеонович… Жодних слідів рослинності! — Він тріумфально подивився на мене. — Жод-них! Гладенька шкіра, витонченість, стрункість…

— Вибачте, — сказав я. — Ви сказали — Джузеппе Бальзамо… Але це те ж саме, що граф Каліостро! А за Толстим, граф був гладкий і дуже неохайний з виду…

Маленький Чоловічок співчутливо подивився на мене і поблажливо усміхнувся.

— Ви просто не в курсі справи, Олександре Івановичу, — сказав він. — Граф Каліостро — це зовсім не те ж саме, що великий Бальзамо. Це… як би вам сказати… Це не дуже вдала його копія. Бальзамо в точності зробив матрицю із себе. Він був надзвичайно, надзвичайно талановитий, але ви знаєте, як це робиться замолоду… Скоріше, смішніше — косо-криво, аби живо… Так-с… Ніколи не кажіть, що Бальзамо і Каліостро — це одне й те ж саме. Можна опинитися у незручному становищі.

Мені стало ніяково.

— Так, — сказав я. — Я, звичайно, не фахівець. Але… Вибачте за нескромне запитання, але до чого тут диван? Кому він знадобився?

Маленький Чоловічок здригнувся.

— Самовпевненість, яку не можна пробачити, — сказав він голосно і підвівся. — Я припустився помилки і готовий зізнатися з усією рішучістю. Коли такі гіганти… А тут ще нахабні хлопчиська… — Він почав кланятись, притискаючи до серця бліді лапки. — Прошу пробачення, Олександре Івановичу, я вас так потурбував… Ще раз дуже перепрошую

і негайно вас залишаю. — Він наблизився до печі і боязко поглянув угору. — Старий я, Олександре Івановичу, — сказав він, глибоко зітхнувши. — Старенький…

— А може, вам було би зручніше… через… е-е… Тут перед вами приходив один товариш, то він скористався.

— 1-і, батечку, так це ж був Крістобаль Хунта! Що йому — просочитися через каналізацію на десяток льє… — Маленький Чоловічок тужно махнув рукою. — Ми простіші… Дивана він із собою взяв чи трансгресував?

— Н-не знаю, — сказав я. — Річ у тому, що він теж запізнився.

Маленький Чоловічок приголомшено поскубав шерсть на правому вусі.

— Запізнився? Він? Неймовірно… Та хіба нам про це судити-радити? До побачення, Олександре Івановичу, даруйте великодушно.

Він з помітним зусиллям пройшов крізь стіну і щез. Я кинув недопалок у сміття на підлозі. Оце так диван! Це тобі не кіт, який розмовляє. Це щось солідніше — якась драма. Можливо, навіть драма ідей. А мабуть, прийдуть ще… ті, що запізнилися. Запевне прийдуть. Я поглянув на сміття. Де це я бачив віника?

Віник стояв поряд із діжкою під телефоном. Я взявся підмітати пилюку та сміття, і раптом щось важко зачепило за віник і викотилось на середину кімнати. Я поглянув. Це був блискучий подовгастий циліндрик завбільшки із вказівний палець. Я торкнув його віником. Циліндрик гойднувся, щось сухо затріщало, і в кімнаті запахло озоном. Я кинув віник і підняв циліндр. Він був гладенький, чудово відполірований і теплий на дотик. Я постукав по ньому нігтем, і він знову затріщав. Я повернув його, щоби оглянути з торця, і в ту ж секунду відчув, що

підлога тікає у мене з-під ніг. Усе перевернулося перед очима. Я дуже боляче вдарився об щось п'ятами, потім плечем і маківкою, впустив циліндр і упав. Я був добряче приголомшений і не відразу збагнув, що лежу у вузькій щілині між піччю і стіною. Лампочка над головою розгойдувалась, і, піднявши очі, я з подивом побачив на стелі рубчасті сліди своїх черевиків. Крекчучи, я виліз із щілини і оглянув підошви. На підошвах була крейда.

— Одначе, — подумав я вголос. — Не просочитися б у каналізацію!..

Я пошукав очима циліндрик. Він стояв, торкаючись підлоги краєм торця, в положенні, що виключало будь-яку можливість рівноваги. Я обережно наблизився і опустився біля нього навпочіпки. Циліндрик тихо потріскував і розгойдувався. Я довго дивився, витягнувши шию, потім подмухав на нього. Циліндрик гойднувся сильніше, нахилився, і у ту ж мить за моєю спиною пролунало хрипке клекотіння і війнуло вітром. Я озирнувся і сів на підлогу. На печі акуратно складав крила велетенський гриф із голою шиєю і зловісним загнутим дзьобом.

— Здрастуйте, — сказав я. Я був переконаний, що гриф уміє розмовляти.

Гриф, схиливши голову, поглянув на мене одним оком і відразу став схожий на курку. Я привітально помахав рукою. Гриф відкрив було дзьоба, але розмовляти не захотів. Він підняв крило і почав ськатись у себе під крилом, тріскочучи дзьобом. Циліндрик продовжував погойдуватися і тріщати. Гриф перестав ськатися, втягнув голову в плечі і прикрив очі жовтою плівкою. Намагаючись не обертатися до нього спиною, я закінчив прибирання і викинув сміття у дощову пітьму за дверима. Потім я повернувся до кімнати.

Гриф спав, пахло озоном. Я подивився на годинник: було двадцять хвилин на першу. Я трохи постояв над циліндриком, розмірковуючи про закон збереження енергії та речовини. Навряд чи грифи конденсуються

з нічого. Якщо цей гриф виник тут, у Соловці, отже, якийсь гриф (не обов'язково цей) зник на Кавказі чи де вони там водяться. Я прикинув енергію перенесення і боязко подивився на циліндрик. Краще його не чіпати, подумав я. Краще його чимось прикрити і нехай собі стоїть. Я приніс із передпокою ківшик, старанно прицілився і, затамувавши дихання, накрив ним циліндрик. Потім я сів на табурет, закурив і почав чекати ще чого-небудь. Гриф виразно сопів. У світлі лампи його пір'я вилискувало міддю, величезні кігті уп'ялися у вапно. Від нього повільно поширювався запах гнилятини.

— Даремно ви це зробили, Олександре Івановичу, — сказав приємний чоловічий голос.

— Що саме? — запитав я, озирнувшись на дзеркало.

— Я маю на увазі умклайдет…

Говорило не дзеркало. Говорив хтось інший.

— Не розумію, про що йдеться, — сказав я.

У кімнаті нікого не було, і я відчував роздратування.

— Я говорю про умклайдет, — промовив голос. — Ви даремно накрили його залізним ковшем. Умклайдет, або як ви його називаєте — чарівна паличка, потребує надзвичайно обережного поводження.

— Тому я й накрив. Та ви заходьте, товаришу, бо так дуже незручно розмовляти.

— Дякую вам, — сказав голос.

Просто переді мною неквапно сконденсувався блідий, вельми коректний чоловік у чудовому сірому костюмі. Трохи схиливши голову набік, він поцікавився з найвишуканішою ввічливістю:

— Чи можу я сподіватися, що не надто потурбував вас?

— Анітрохи, — сказав я, підводячись. — Прошу вас, сідайте і будьте як удома. Може, чаю?

— Дякую вам, — сказав незнайомий і сів навпроти мене, вишуканим жестом підсмикнувши колоші. — Що ж до чаю, то прошу вибачення, Олександре Івановичу, я щойно повечеряв.

Якийсь час він, світськи усміхаючись, дивився мені в очі. Я теж усміхався.

— Ви, напевне, з приводу дивана? — сказав я. — Дивана, на жаль, немає. Мені дуже прикро, і я навіть не знаю…

Незнайомий сплеснув руками.

— Які дрібниці! — сказав він. — Як багато шуму через якусь, даруйте, абищицю, у яку ніхто, до того ж, насправді не вірить… Міркуйте самі, Олександре Івановичу, зчиняють чвари, обурливі кінопогоні, турбувати людей через міфічну — і я не побоюся цього слова, — саме міфічну Білу Тезу… Кожна тверезо мисляча людина дивиться на диван як на універсальний транслятор, дещо громіздкий, але вельми добротний і стійкий у роботі. І тим більше смішними видаються старі невігласи, які теревенять про Білу Тезу… Ні, я й говорити не хочу про цей диван.

— Як зволите, — сказав я, зосередивши в цій фразі всю свою світськість. — Поговоримо про щось інше.

— Марновірство… Забобони… — розгублено промовив незнайомий. — Лінощі розуму та заздрість, заздрість, заросла волоссям заздрість… — Він урвав самого себе. — Даруйте, Олександре Івановичу, але я б наважився все-таки просити вашого дозволу прибрати цього ковша. На жаль, залізо практично непрозоре для гіперполя, а зростання напруги гіперполя в малому об'ємі…

Я підняв руки.

— На Бога, все, що вам завгодно! Забирайте ковшика… Забирайте навіть цей самий… ум… ум… цю чарівну паличку… — Тут я зупинився, з подивом побачивши, що ковтттика більше немає. Циліндрик стояв у калюжі рідини, схожої на забарвлену ртуть. Рідина швидко випаровувалася.

— Так буде краще, запевняю вас, — сказав незнайомий. — Що ж до вашої великодушної пропозиції забрати умклайдет, то я, на жаль, не можу нею скористатися. Це вже питання моралі та етики, питання честі, якщо завгодно… Умовності такі сильні! Я дозволю собі порадити вам більше не торкатися до умклайдета. Я бачу, ви вдарилися, і цей орел… Я гадаю, ви відчуваєте… е-е… певне амбре…

— Так, — сказав я з почуттям. — Смердить огидно. Як у мавпятнику.

Ми подивились на орла. Гриф, начубившись, дрімав.

— Мистецтво керувати умклайдетом, — сказав незнайомий, — це складне і тонке мистецтво. Ви у жодному випадку не повинні засмучуватися чи докоряти собі. Курс керування умклайдетом займає вісім семестрів і вимагає ґрунтовного знання квантової алхімії. Як програміст ви, вочевидь, без особливих труднощів засвоїли б умклайдет електронного рівня, так званий УЕР-17… Але квантовий умклайдет… гіперполя… трансгресивні втілення… узагальнений закон Ломоносова-Лавуазьє… — Він винувато розвів руками.

— Про що мова! — квапливо сказав я. — Я ж і не претендую… Звісно ж, я абсолютно не підготовлений.

Тут я спохопився і запропонував йому закурити.

— Дякую вам, — сказав незнайомець. — Не вживаю, на превеликий мій жаль.

Тоді, поворушивши з ввічливості пальцями, я поцікавився — не запитав, а саме поцікавився:

— Чи можна мені дізнатися, чим я маю завдячувати приємністю нашої зустрічі?

Незнайомець опустив очі.

— Боюся видатись нескромним, — сказав він, — але, на жаль, я маю зізнатися, що вже досить давно перебуваю тут. Мені не хотілося б називати імен, але, я думаю, навіть вам, які б ви не були далекі від усього цього, Олександре Івановичу, зрозуміло, що навколо дивана виникла певна нездорова метушня, назріває скандал, атмосфера розпалюється, напруженість зростає. В такій обстановці неминучі помилки, надзвичайно небажані випадковості… Не будемо далеко ходити за прикладами. Хтось — повторюю, мені не хотілося б називати імен, тим паче, що це співробітник, гідний усілякої поваги, а говорячи про повагу, я маю на увазі якщо не манери, то великий талант і самовідданість, — так от, хтось, поспішаючи та нервуючи, губить тут умклайдет, і умклайдет стає центром сфери подій, до яких виявляється втягнутим чоловік, цілковито до них непричетний… — Він уклонився в мій бік. — А в таких випадках абсолютно необхідним є дії, що якось нейтралізують шкідливі впливи… — Він багатозначно подивився на відбитки черевиків на стелі. Потім усміхнувся до мене. — Але я не хотів би видатись абстрактним альтруїстом. Звичайно, всі ці події мене вельми цікавлять як фахівця і як адміністратора… Втім, я не маю наміру

більше заважати вам, і оскільки ви вселили в мене впевненість у тому, що більше не експериментуватимете з умклайдетом, я попрошу вашого дозволу відкланятися.

Він підвівся.

— Ну що ви! — вигукнув я. — Не йдіть! Мені так приємно балакати з вами, у мене до вас тисяча запитань!..

— Я надзвичайно ціную вашу делікатність, Олександре Івановичу, але ви втомлені, вам необхідно відпочити...

— Анітрохи! — палко заперечив я. — Навпаки!

— Олександре Івановичу, — промовив незнайомий, ласкаво усміхаючись і пильно дивлячись мені у вічі. — Але ж ви справді втомлені. І ви справді хочете відпочити.

І цієї миті я відчув, що справді засинаю. Очі мої злипалися. Говорити більше не хотілося. Нічого більше не хотілося. Страшенно хотілося спати.

— Було надзвичайно приємно познайомитися з вами, — сказав незнайомий неголосно.

Я бачив, як він почав бліднути, бліднути і повільно розчинився в повітрі, залишивши по собі легкий запах дорогого одеколону. Я так-сяк розстелив матрац на підлозі, ткнувся обличчям у подушку і миттєво заснув.

Розбудило мене лопотіння крил і неприємне клекотання. В кімнаті була дивна голубувата напівтемрява. Орел на печі шурхотів, мерзенно кричав і стукав крилами по стелі. Я сів і озирнувся. На середині кімнати ширяв у повітрі чималий здоровань у тренувальних брюках і у смугастій

гавайці навипуск. Він ширяв над циліндриком і, не торкаючись до нього, плавно помахував величезними кощавими лапами.

— У чому річ? — запитав я.

Здоровань мигцем зиркнув на мене з-під плеча і відвернувся.

— Не чую відповіді, — розізлився я. Мені все ще дуже хотілося спати.

— Тихо, ти, смертний, — хрипко промовив здоровань. Він припинив свої паси і підняв циліндрик з підлоги. Голос його видався мені знайомим.

— Агов, друже! — сказав я погрожуючи. — Поклади цю штуку на місце і звільни приміщення.

Здоровань дивився на мене, випинаючи щелепу. Я відкинув простирадло і встав.

— Ану, поклади умклайдет! — сказав я на повен голос.

Здоровань опустився на підлогу і, міцно впершись ногами, прийняв стійку. В кімнаті стало значно світліше, хоча лампочка не горіла.

— Дитинко, — сказав здоровань, — уночі потрібно спати. Краще ляж сам.

Хлопець був явно охочий до бійки. Я, втім, теж.

— Може, вийдемо на двір? — діловито запропонував я, підтягуючи труси.

Хтось раптом виразно промовив:

— "Спрямувавши свої думки на високе. Я, вільний від хтивості і себелюбства, зцілившись від душевної гарячки, борися, Арджуно!"

Я здригнувся. Хлопець теж здригнувся.

— "Бгаґават-Ґіта"! — сказав голос. — Пісня третя, вірш тридцятий.

— Це дзеркало, — сказав я машинально.

— Сам знаю, — пробурчав здоровань.

— Поклади умклайдет, — вимагав я.

— Чого ти верещиш, як слабий слон? — сказав хлопець. — Твій він, чи що?

— А може, твій?

— Так, мій!

Тут мене осінило.

— Значить, диван теж ти поцупив?

— Не лізь у чужі справи, — порадив хлопець.

— Віддай диван, — сказав я. — На нього розписка написана.

— Йди до біса! — сказав здоровань, озираючись.

І тут у кімнаті з'явилося ще двоє: худий і товстий, обидва у смугастих піжамах, схожі на в'язнів Сінг-Сінга.

— Корнєєв! — заволав товстий. — То це ви крадете диван?! Яке неподобство!

— Ідіть ви всі… — сказав здоровань.

— Ви грубіян! — закричав товстий. — Вас гнати треба! Я на вас доповідну подам!

— Ну й подавайте, — похмуро сказав Корнєєв. — Займіться улюбленою справою.

— Не смійте розмовляти зі мною таким тоном! Ви хлопчисько! Ви зухвалець! Ви забули тут умклайдет! Молодий чоловік міг постраждати!

— Я вже постраждав, — утрутився я. — Дивана немає, сплю як собака, щоночі розмови… Орел цей смердючий…

Товстий негайно повернувся до мене.

— Нечуване порушення дисципліни, — заявив він. — Ви повинні скаржитись… А вам має бути соромно! — Він знову повернувся до Корнєєва.

Корнєєв похмуро запихав умклайдет за щоку. Худий раптом запитав тихо і погрозливо:

— Ви зняли Тезу, Корнєєв?

Здоровань похмуро осміхнувся.

— Та немає там ніякої Тези, — сказав він. — Чого ви всі бурчите? Не хочете, щоб ми диван крали — дайте нам інший транслятор…

— Ви читали наказ про невилучення предметів із заказника? — грізно поцікавився худий.

Корнєєв запхав руки в кишені та почав дивитися у стелю.

— Вам відома постанова Вченої ради? — поцікавився худий.

— Мені, товаришу Дємін, відомо, що понеділок починається в суботу, — понуро сказав Корнєєв.

— Не переливайте з пустого в порожнє, — сказав худий. — Негайно поверніть диван і не смійте сюди більше повертатися.

— Не поверну я диван, — сказав Корнєєв. — Експеримент закінчимо — повернемо.

Товстий влаштував огидну сцену. "Самоуправство!.. — вищав він. — Хуліганство!.." Гриф знову схвильовано заволав. Корнєєв, не виймаючи рук із кишень, повернувся спиною і ступив крізь стіну. Товстун помчав за ним із лементом: "Ні, ви повернете диван!" Худий сказав мені:

— Це непорозуміння. Ми вживемо заходів, щоб воно не повторилося.

Він кивнув і теж рушив до стіни.

— Зачекайте! — вигукнув я. — Орла! Орла заберіть! Разом із запахом!

Худий, уже наполовину ввійшовши у стіну, обернувся і поманив орла пальцем. Гриф шумно зірвався з печі і втягнувся йому під ніготь. Худий щез. Блакитне світло повільно померкло, стало темно, у вікно знову забарабанив дощ. Я ввімкнув світло і оглянув кімнату. В кімнаті все було

як і раніше, тільки на печі зяяли глибою подряпини від кігтів грифа та на стелі дико й безглуздо темніли рубчасті сліди моїх черевиків.

— Прозоре масло, що знаходиться в корові, — з ідіотською глибокодумністю промовило дзеркало, — не сприяє її харчуванню, але воно постачає найкраще харчування, коли оброблене належним способом.

Я вимкнув світло і влігся. На підлозі було твердо, тягло холодом. Перепаде мені завтра від старої, подумав я.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

— Ні, — промовив він у відповідь на наполегливе запитання моїх очей, — я не член клубу, я — привид.

— Гаразд, але це не дає вам права походжати по клубу.

Г. Дж. Вєллс

Вранці з'ясувалося, що диван стоїть на місці. Я не здивувався. Я тільки подумав, що так чи інакше стара домоглася свого: диван стоїть в одному кутку, а я лежу в іншому. Збираючи постіль і роблячи зарядку, я міркував про те, що існує, вірогідно, певна межа здатності дивуватися. Вочевидь, я значно перейшов цю межу. Я навіть відчував деяку втому. Я спробував уявити собі щось таке, що могло б мене зараз вразити, але фантазії мені бракувало. Це мені дуже не подобалося, бо я ненавиджу людей, нездатних дивуватися. Щоправда, я був далекий від психології "подумаєшякадивовижа", радше мій стан нагадував стан Аліси у Дивокраї: я був наче уві сні та приймав і ладен був прийняти будь-яке диво за належне, що потребувало більш розгорнутої реакції, аніж просте розз'явлення рота і лупання очима.

Я ще робив зарядку, коли в передпокої грюкнули двері, зашаркали і застукали каблуки, хтось закашляв, щось загриміло і впало, і розпорядчий голос покликав: "Товаришко Горинич!" Стара не озвалася, і в передпокої почали розмовляти: "Що це за двері?.. А, зрозуміло. А це?" — "Тут вхід до музею". — "А тут?.. Що це — все зачинено, замки..." — "Вельми хазяйновита жінка, Янусс Полуектовичу. А це телефон". — "А де ж знаменитий диван? У музеї?" — "Ні. Тут має бути запасник".

— Це тут, — сказав знайомий понурий голос.

Двері моєї кімнати відчинилися, і на порозі з'явився високий худорлявий дідуган із чудовою сніжно-білою сивиною, чорнобровий і чорновусий, з глибокими чорними очима. Побачивши мене (я стояв в одних трусах, руки в боки, ноги на ширині плечей), він призупинився і дзвінким голосом промовив:

— Так.

Праворуч і ліворуч від нього зазирали в кімнату ще якісь обличчя. Я сказав: "Перепрошую", і побіг по свої джинси. Утім, на мене не звернули уваги. До кімнати увійшли четверо і стовпилися навколо дивана. Двох я знав: понурого Корнєєва, неголеного, з червоними очима, у тій самій легковажній гавайці, і смуглявого, горбоносого Романа, котрий підморгнув мені, зробив незрозумілий знак рукою і відразу ж відвернувся. Сивоволосого я не знав. Не знав я й огрядного, рослявого чоловіка в чорному, лискучому зі спини костюмі і з широкими хазяйськими рухами.

— Ось цей диван? — запитав лискучий чоловік.

— Це не диван, — похмуро заявив Корнєєв. — Це транслятор.

— Для мене це диван, — заявив лискучий, дивлячись у записник. — Диван м'який, полуторний, інвентарний номер одинадцять двадцять

три. — Він нахилився і помацав. — Ось він у вас вологий, Корнєєв, тягали під дощем. Тепер вважайте: пружини проржавіли, обшивка зогнила.

— Цінність даного предмета, — як мені здалося, знущально промовив горбоносий Роман, — полягає аж ніяк не в обшивці і навіть не у пружинах, яких немає.

— Ви це припиніть, Романе Петровичу, — запропонував лискучий з гідністю. — Ви мені вашого Корнєєва не вигороджуйте. Диван проходить у мене по музею і повинен там знаходитись…

— Це прилад, — сказав Корнєєв безнадійно. — З ним працюють…

— Цього я не знаю, — заявив лискучий. — Я не знаю, що це за робота з диваном. У мене ось удома теж є диван, і я знаю, як на ньому працюють.

— Ми це теж знаємо, — тихенько сказав Роман.

— Ви це припиніть, — сказав лискучий, повертаючись до нього. — Ви тут не в пивній, ви тут в установі. Що ви, власне, маєте на увазі?

— Я маю на увазі, що це не диван, — сказав Роман. — Або, в доступній для вас формі, це не зовсім диван. Це прилад, що має зовнішній вигляд дивана.

— Я попросив би припинити ці натяки, — рішуче обірвав лискучий. — З приводу доступної форми і все таке. Давайте кожен робити свою справу. Моя справа — припинити розбазарювання, і я його припиняю.

— Так, — голосно сказав сивоволосий. Відразу стало тихо. — Я розмовляв із Крістобалем Хозевичем і з Федором Симеоновичем. Вони вважають, що цей диван-транслятор являє собою лише музейну цінність. Свого часу він належав королю Рудольфу Другому, тож

історична цінність його є безсумнівною. Крім того, два роки тому, якщо пам'ять мені не зраджує, ми вже виписували серійний транслятор... Хто його виписував, ви не пам'ятаєте, Модесте Матвійовичу?

— Одну хвилинку, — сказав лискучий Модест Матвійович і почав швидко гортати записник. —

Одну хвилиночку... Транслятор двоходовий ТДХ-80Є Кітежградського заводу... На замовлення товариша Бальзамо.

— Бальзамо працює на ньому цілодобово, — сказав Роман.

— І барахло цей ТДХ, — додав Корнєєв. — Вибірковість на молекулярному рівні.

— Так-так, — сказав сивоволосий. — Д пригадую. Була доповідь про дослідження ТДХ. Справді, крива селективності не гладенька... Так. А цей... е... диван?

— Ручна робота, — швидко сказав Роман. — Безвідмовний. Конструкції Лева Бен Бецалеля. Бен Бецалель збирав і налагоджував його триста років...

— Ось! — сказав лискучий Модест Матвійович. — Ось як треба працювати! Дідуган, а все робив самотужки.

Дзеркало раптом прокашлялось і сказало:

— Всі вони помолоділи, пробувши годину в воді, і вийшли з неї такими ж гарними, рожевими, молодими і здоровими, сильними і життєрадісними, якими були у двадцять років.

— Достоту, — сказав Модест Матвійович. Дзеркало говорило голосом сивоволосого.

Сивоволосий досадливо поморщився.

— Не будемо вирішувати це питання зараз, — промовив він.

— А коли? — запитав грубий Корнєєв.

— У п'ятницю на Вченій раді.

— Ми не можемо розбазарювати реліквії, — вставив Модест Матвійович.

— А ми що будемо робити? — запитав грубий Корнєєв.

Дзеркало забубоніло погрозливим замогильним голосом:

Бачив я сам, як, підібравши чорнії шати,

Йшла босоніж Канідія, простоволоса, з виттям,

З нею Саґана, старіша літами, і бліді обидві.

Страшні були з виду. І почали вони нігтями землю

Обидві копати і чорне ягня шматувати зубами…

Сивоволосий, весь зморщившись, підійшов до дзеркала, запустив у нього руку по плече і чимось клацнув. Дзеркало замовкло.

— Так, — сказав сивоволосий. — Питання про вашу групу ми теж вирішимо на раді. А ви… — З обличчя його було видно, що він забув ім'я

та по батькові Корнєєва, — ви поки утримайтесь… е… від відвідин музею.

З цими словами він вийшов з кімнати. Через двері.

— Домоглися свого, — сказав Корнєєв крізь зуби, дивлячись на Модеста Матвійовича.

— Розбазарювати не дам, — коротко відповів той, засовуючи до внутрішньої кишені записник.

— Розбазарювати! — сказав Корнєєв. — Плювати вам на все це. Вас звітність турбує. Зайву графу заводити ліньки.

— Ви це припиніть, — сказав невблаганний Модест Матвійович. — Ми ще створимо комісію і подивимось, чи не пошкоджена реліквія…

— Інвентарний номер одинадцять двадцять три, — упівголоса додав Роман.

— У такому ось аксепті, — урочисто промовив Модест Матвійович, повернувся і побачив мене. — А ви що тут робите? — поцікавився він. — Чому це ви тут спите?

— Я… — почав було я.

— Ви спали на дивані, — проголосив крижаним тоном Модест, просвердлюючи мене поглядом контррозвідника. — Вам відомо, що це прилад?

— Ні, — сказав я. — Тобто тепер відомо, звичайно.

— Модесте Матвійовичу! — вигукнув горбоносий Роман. — Це ж наш новий програміст, Сашко Привалов!

— А чому він тут спить? Чому не в гуртожитку?

— Він ще не зарахований, — сказав Роман, обіймаючи мене за талію.

— Тим паче!

— Отже, нехай спить на вулиці? — злобно запитав Корнєєв.

— Ви це припиніть, — сказав Модест. — Є гуртожиток, є готель, а тут музей, держустанова. Якщо всі спатимуть у музеях… Ви звідки?

— З Ленінграда, — сказав я похмуро.

— Ось якщо я поїду в Ленінград і піду спати в Ермітаж?

— Будь ласка, — сказав я, стенаючи плечима.

Роман усе ще тримав мене за талію.

— Модесте Матвійовичу, ви абсолютно праві, непорядок, але сьогодні він ночуватиме у мене.

— Це інша справа. Це будь ласка, — великодушно дозволив Модест. Він хазяйським поглядом оглянув кімнату, побачив відбитки на стелі й відразу ж поглянув на мої ноги. На щастя, я був босоніж. — У такому ось аксепті, — сказав він, поправив дрантя на вішаку та вийшов.

— Б-бовдур, — вичавив із себе Корнєєв. — Пень. — Він сів на диван і взявся за голову. — Ну їх всіх до біса. Сьогодні ж уночі знову поцуплю.

— Спокійно, — ласкаво сказав Роман. — Нічого страшного. Нам просто трішечки не поталанило. Ти помітив, який це Янус?

— Ну? — сказав Корнєєв безнадійно.

— Це ж А-Янус.

Корнєєв підвів голову.

— І яка різниця?

— Величезна, — сказав Роман і підморгнув. — Тому що У-Янус полетів у Москву. І зокрема — з приводу цього дивана. Зрозумів, розкрадаче музейних цінностей?

— Слухай, ти мене рятуєш, — сказав Корнєєв, і я вперше побачив, як він усміхається.

— Справа у тому, Сашко, — сказав Роман, звертаючись до мене, — що в нас ідеальний директор. Він один у двох особах. Є А-Янус Полуектович і У-Янус Полуектович. У-Янус — це видатний учений міжнародного класу. Що ж до А-Януса, то це доволі пересічний адміністратор.

— Близнюки? — обережно запитав я.

— Та ні, це одна й та ж сама людина. Тільки вона одна у двох особах.

— Зрозуміло, — сказав я і почав взувати черевики.

— Нічого, Сашко, скоро дізнаєшся, — сказав Роман підбадьорливо.

Я підняв голову.

— Тобто?

— Нам потрібен програміст, — проникливо сказав Роман.

— Мені дуже потрібен програміст, — підтримав його Корнєєв, пожвавлюючись.

— Усім потрібен програміст, — буркнув я, повертаючись до черевиків. — І прошу без гіпнозу та всяких там зачарованих місць.

— Він уже здогадується, — сказав Роман.

Корнєєв хотів щось сказати, але за вікном пролунали крики.

— Це не наш п'ятак! — репетував Модест.

— А чий же це п'ятак?

— Я не знаю, чий це п'ятак! Це не моя справа! Це ваша справа — ловити фальшивомонетників, товаришу сержанте!..

— П'ятак вилучено у такого собі Привалова, котрий проживає тут у вас, у Хатнакурножі!..

— Ах, у Привалова? Я відразу подумав, що він злодюга!

Докірливий голос А-Януса промовив:

— Ну-ну, Модесте Матвійовичу!..

— Ні, вибачте, Янусс Полуектовичу! Цього не можна так облишити! Товаришу сержанте, пройдімо!.. Він у будинку… Янусе Полуектовичу,

встаньте біля вікна, щоб він не вистрибнув! Я доведу! Я не дозволю кидати тінь на товаришку Горинич!..

У мене недобре похололо всередині. Але Роман уже оцінив становище. Він схопив з вішака засмальцьований картуз і насунув мені на вуха.

Я зник.

Це було дуже дивне відчуття. Усе залишилося на місці, все, крім мене. Але Роман не дав мені насититись новими переживаннями.

— Це кепка-невидимка, — просичав він. — Відійди убік і помовчуй.

Я навшпиньках відбіг у куток і сів під дзеркало. Тієї ж миті до кімнати увірвався збуджений Модест, волочачи за рукав юного сержанта Ковальова.

— Де він? — заволав Модест, озираючись.

— Ось, — сказав Роман, показуючи на диван.

— Не хвилюйтесь, стоїть на місці, — додав Корнєєв.

— Я запитаю, де цей ваш… програміст?

— Який програміст? — здивувався Роман.

— Ви це припиніть, — сказав Модест. — Тут був програміст. Він стояв у штанах і без черевиків.

— Ах, от що ви маєте на увазі, — засміявся Роман. — Але ж ми пожартували, Модесте Матвійовичу. Не було тут ніякого програміста. Це

було просто… — Він зробив якийсь рух руками, і посеред кімнати виник чоловік у майці та в джинсах. Я бачив його зі спини й нічого про нього сказати не можу, але юний Ковальов похитав головою і сказав:

— Ні, це не він.

Модест обійшов примару довкола, бурмочучи:

— Майка… штани… без черевиків… Він! Це він.

Мара щезла.

— Та ж ні, це не той, — сказав сержант Ковальов. — Той був молодий, без бороди…

— Без бороди? — перепитав Модест. Він був сильно збентежений.

— Без бороди, — підтвердив Ковальов.

— М-м-м… — сказав Модест. — Аякна мене, він мав бороду…

— Так, я вручаю вам повістку, — сказав юний Ковальов і протягнув Модестові аркушик паперу казенного вигляду. — А ви вже самі розбирайтеся зі своїм Приваловим і зі своєю Горинич…

— А я вам кажу, що це не наш п'ятак! — заволав Модест. — Я про Привалова нічого не кажу, можливо, Привалова і взагалі немає як такого… Але товаришка Горинич наша співробітниця!..

Юний Ковальов, притискаючи руки до грудей, намагався щось сказати.

— Я вимагаю розібратися негайно! — верещав Модест. — Ви мені це припиніть, товариші міліція! Дана повістка кидає тінь на весь колектив! Я вимагаю, щоб ви переконалися!

— У мене наказ... — почав було Ковальов, але Модест із криком: "Ви це припиніть! Я наполягаю!" — кинувся на нього і поволік із кімнати.

— В музей поволік, — сказав Роман. — Сашко, де ти? Знімай кепку, ходімо подивимось...

— Може, краще не знімати? — запитав я.

— Знімай, знімай, — підбадьорив Роман. — Ти тепер фантом. У тебе тепер ніхто не вірить — ні адміністрація, ні міліція...

Корнєєв сказав:

— Ну, я пішов спати. Сашко, ти приходь після обіду. Подивишся наш парк машин і взагалі...

Я зняв кепку.

— Ви це припиніть, — сказав я. — Я у відпустці.

— Ходімо, ходімо, — наполягав Роман.

У передпокої Модест, вчепившись однією рукою в сержанта, другою відмикав здоровенний висячий замок. "Зараз я вам покажу наш п'ятак! — кричав він. — Усе заприбутковано... Все на місці". — "Та я нічого не кажу, — мляво захищався Ковальов. — Я тільки кажу, що п'ятаків може бути не один..." Модест відчинив двері, і ми всі увійшли у велике приміщення.

То був цілком пристойний музей — зі стендами, діаграмами, вітринами, макетами та муляжами. Загальний вигляд найбільше нагадував музей криміналістики: багато фотографій і неапетитних експонатів. Модест відразу заволік сержанта кудись за стенди, і там вони удвох загуділи, яку бочку: "Ось наш п'ятак..." — "А я нічого й не кажу..." — "Товаришка Горинич..." — "А в мене наказ!.." — "Ви мені це припиніть!.."

— Поцікався, поцікався, Сашко, — сказав Роман, зробив широкий жест і сів у крісло біля входу.

Я пішов уздовж стіни. Я нічому не дивувався. Мені було просто дуже цікаво. "Вода жива. Ефективність 52 %. Допустимий осад 0,3" (старовинний прямокутний бутель із водою, корок залитий кольоровим воском). "Схема промислового добування живої води". "Макет живоводоперегінного куба". "Зілля приворотне Вешковського-Траубенбаха" (аптекарська баночка з ядучо-жовтою маззю). "Кров причинна звичайна" (запаяна ампула з чорною рідиною)... Над усім цим стендом висіла табличка: "Активні хімічні засоби. XII–XVIII ст.". Тут було ще багато пляшечок, баночок, реторт, ампул, пробірок, діючих і недіючих моделей установок для сублімації, перегонки та згущення, але я пішов далі.

"Меч-кладенець" (дуже заіржавілий дворучний меч із хвилястим лезом, прикутий ланцюгом до залізної стійки, вітрина ретельно опечатана). "Правий очний (робочий) зуб графа Дракули Задунайського (я не Кюв'є, але, судячи з цього зуба, граф Дракула Задунайський був чоловіком вельми дивним і неприємним). "Слід звичайний і слід вийнятий. Гіпсові відливки" (сліди, як на мене, не відрізнялися один від одного, але один відливок мав тріщину). "Ступа на стартовому майданчику. IX століття" (міцна споруда з сірого пористого чавуну)... "Змій Горинич, скелет, 1/25 нат. вел." (схоже на скелет диплодока з трьома шиями)... "Схема роботи вогнедишної залози середньої голови"... "Чоботи-скороходи гравігенні, діюча модель" (дуже великі гумові чоботи)... "Килим-самолітгравізахисний. Діюча модель" (килим

приблизно півтора на півтора з черкесом, що обіймає молоду черкеску на тлі рідних гір)…

Я дійшов до стенда "Розвиток ідеї філософського каменя", коли в залі знову з'явилися сержант Ковальов і Модест Матвійович. Судячи з усього, їм так і не вдалося зрушитися з мертвої точки. "Ви це припиніть", — мляво говорив Модест. "У мене наказ", — так само мляво відповідав Ковальов. "Наш п'ятак на місці…" — "Ось нехай стара прийде і дасть свідчення…" — "Що ж ми, по-вашому, фальшивомонетники?.." — "А я цього не казав…" — "Тінь на весь колектив…" — "Розберемось…" Ковальов мене не помітив, а Модест зупинився, мутно оглянув з ніг до голови, а потім підняв очі, мляво прочитав уголос: "Го-мунку-лус лабораторний, загальний вигляд", — і пішов далі.

Я рушив за ним, передчуваючи недобре. Роман чекав нас біля дверей.

— Ну як? — запитав він.

— Неподобство, — мляво сказав Модест. — Бюрократи.

— У мене наказ, — уперто повторив сержант Ковальов уже з передпокою.

— Ну, виходьте, Романе Петровичу, виходьте, — сказав Модест, подзенькуючи ключами.

Роман вийшов. Я сунувся було за ним, але Модест зупинив мене.

— Я перепрошую, — сказав він. — А ви куди?

— Як — куди? — запитав я слабким голосом.

— На місце, на місце йдіть.

— На яке місце?

— Ну, де ви там стоїте? Ви, перепрошую, це… хам-мункулс? То й стійте, де належить…

Я зрозумів, що загинув. І я б, напевне, загинув, бо Роман, вочевидь, теж розгубився, але в цю мить до передпокою з гупанням і гуркотом увалилася Наїна Київна, ведучи на мотузці здоровенного чорного цапа. При вигляді сержанта міліції цап мемекнув недобрим голосом і рвонув геть. Наїна Київна упала. Модест кинувся до передпокою, і зчинився несусвітній галас. З гуркотом покотилася порожня діжка. Роман схопив мене за руку і, прошепотівши: "Бігом, бігом!.." — кинувся до моєї кімнати. Ми зачинили за собою двері та налягли на них, важко дихаючи. У передпокої кричали:

— Пред'явіть документи!

— Лишенько, та що ж це!

— Чому цап? Чому в приміщенні цап?!

— Ме-е-е-е-е…

— Ви це припиніть, тут не пивна!

— Не знаю я ваших п'ятаків і не відаю!

— Ме-е-е!..

— Громадянко, заберіть цапа!

— Припиніть, цап заприбуткований!

— Як заприбуткований?!

— Це не цап! Це наш співробітник!

— Тоді нехай пред'явить!..

— Через вікно — і у машину! — наказав Роман.

Я схопив куртку й вистрибнув у вікно. З-під моїх ніг із иявкотіииям шарахнувся кіт Василь. Пригинаючись, я підбіг до машини, відчинив дверцята і кинувся до керма. Роман уже відчиняв ворота. Двигун не заводився. Мордуючи стартер, я побачив, як двері хатинки відчинилися, з передпокою вилетів чорний цап і велетенськими стрибками помчав геть кудись за ріг. Двигун заревів. Я розвернув машину і вилетів на вулицю. Дубові ворота з тріскотом зачинилися. Роман виринув із хвіртки і з розмаху сів поряд зі мною.

— Швидко! — сказав він бадьоро. — В центр!

Коли ми повертали на проспект Миру, він запитав:

— Ну, як тобі у нас?

— Подобається, — сказав я. — Тільки дуже гамірно.

— У Наїни завжди гамірно, — погодився Роман. — Сварлива баба. Вона тебе не кривдила?

— Ні, — сказав я. — Ми майже не спілкувалися.

— Зачекай-но, — мовив Роман. — Пригальмуй.

— А що?

— А он Володька йде. Пам'ятаєш Володю?

Я пригальмував. Бородань Володя заліз на заднє сидіння і, радісно усміхаючись, потис нам руки.

— Чудово! — сказав він. — А я саме до вас іду!

— Тільки тебе там бракувало, — буркнув Роман.

— А чим усе скінчилось?

— Нічим.

— А куди ви тепер ідете?

— В інститут, — сказав Роман.

— Навіщо? — запитав я.

— Працювати, — відрізав Роман.

— Я у відпустці.

— Це несуттєво, — сказав Роман. — Понеділок починається в суботу, а серпень цього разу почнеться у липні!

— На мене хлопці чекають, — вже майже благав я.

— Це ми беремо на себе, — сказав Роман. — Хлопці абсолютно нічого не помітять.

— Здуріти можна, — видихнув я.

Ми проїхали між магазином № 2 та їдальнею № 11.

— Він уже знає, куди їхати, — зауважив Володя.

— Чудовий хлопець, — сказав Роман. — Гігант!

— Він мені одразу сподобався, — підтвердив Володя.

— Очевидно, вам конче потрібен програміст, — сказав я.

— Нам потрібен не будь-який програміст, — заперечив Роман.

Я загальмував біля дивної будівлі з вивіскою "НДІЧАВО" між вікнами.

— Що це означає? — запитав я. — Можу я принаймні поцікавитися, де мене примушують працювати?

— Можеш, — погодився Роман. — Ти тепер усе можеш. Це Науково-Дослідний Інститут Чародійства та Ворожби... Ну, чого ж ти зупинився? Заганяй машину!

— Куди? — запитав я.

— Та невже не бачиш?

І я побачив.

Але це вже зовсім інша історія.

ІСТОРІЯ ДРУГА

СУЄТА СУЄТ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Серед героїв оповідання виділяють одного-двох головних героїв, усіх інших розглядають як другорядних.

"Методика викладання літератури"

Близько другої години після полудня, коли в "Алдані" знову перегорів запобіжник увідного пристрою, пролунав телефонний дзвінок. Телефонував заступник директора з адміністративногосподарської частини Модест Матвійович Камноєдов.

— Привалов, — суворо сказав він, — чому ви знову не на місці?

— Як це не на місці? — образився я. День сьогодні видався клопітливий, і я усе забув.

— Ви це припиніть, — сказав Модест Матвійович. — Вам уже п'ять хвилин тому належало з'явитися до мене на інструктаж.

— Хай йому грець, — сказав я і повісив трубку.

Я вимкнув машину, зняв халат і наказав дівчатам не забути вимкнути струм. У великому коридорі було порожньо, за напівзамерзлими вікнами мела віхола. Надягаючи на ходу куртку, я побіг у господарський відділ.

Модест Матвійович у лискучому костюмі велично чекав мене у власній приймальні. За його спиною маленький гном з волохатими вухами сумовито і старанно возив пальцями по чималій відомості.

— Ви, Привалов, як якийсь цей… хам-мункулс, — промовив Модест. — Ніколи вас немає на місці.

З Модестом Матвійовичем усі намагалися підтримувати тільки добрі стосунки, оскільки чоловік він був могутній, непохитний і страшенно темний. Тому я рявкнув: "Слухаюсь!" — і цокнув закаблуками.

— Усі повинні бути на своїх місцях, — продовжував Модест Матвійович. — Завжди. У вас от вища освіта, і окуляри, і бороду от відростили, а зрозуміти такої простої теореми не можете.

— Більше не повториться! — сказав я, вилупивши очі.

— Ви це припиніть, — сказав Модест Матвійович, стаючи м'якшим. Він витягнув із кишені аркуш паперу і деякий час дивився у нього. — Так от, Привалов, — сказав він нарешті, — сьогодні ви заступаєте черговим. Чергування по установі під час свят — робота відповідальна. Це вам не кнопки натискати. Насамперед — протипожежна безпека. Це перше. Не допускати самозаймання. Стежити за знеструмленням довірених вам виробничих територій. І стежити особисто, без цих ваших фокусів із роздвоюваннями та розтроюваннями. Без цих ваших дубелів. При виявленні фактора горіння негайно телефонувати за номером 01 і вживати відповідних заходів. На цей випадок отримайте сигнальну дудку для виклику авральної команди… — Він вручив мені платиновий свисток з інвентарним номером. — А також нікого не впускати. Оце список осіб, котрим дозволено користування лабораторіями вночі, але все одно не впускати, тому що свято. В усьому інституті щоб жодної живої душі. Усякі там інші душі — нехай, але живої душі — щоб жодної. Демонів на вході та виході заговорити. Розумієте обстановку? Живі душі не повинні заходити, а всі інші не повинні виходити. Бо вже був прен-цендент: утік чорт і вкрав місяць. Широко відомий прен-цен-дент, навіть у юно відображений. — Він багатозначно на мене подивився і раптом попросив документи.

Я підкорився. Він уважно оглянув мою перепустку, повернув її та промовив:

— Усе правильно. Бо у мене була підозра, що ви все-таки дубель. Ось так. Отже, о п'ятнадцятій нуль-нуль відповідно до трудового законодавства робочий день закінчиться, і всі здадуть вам ключі від виробничих приміщень. Після чого ви особисто оглянете територію. Надалі виконуйте обходи кожних три години на предмет самозайманння. Не менше двох разів за період чергування відвідайте віварій. Якщо наглядач п'є чай — припиніть. Були сигнали: не чай він там п'є. В такому от аксепті. Пост ваш у приймальні директора. На дивані можете відпочивати. Завтра о шістнадцятій нуль-нуль вас змінить Почкін Володимир з лабораторії товариша Ойри-Ойри. Зрозуміло?

— Цілком, — сказав я.

— Я телефонуватиму вам уночі та завтра вдень. Особисто. Можливий контроль і з боку товариша завкадрами.

— Вас зрозумів, — сказав я і проглянув список.

Першим у списку значився директор інституту Я і іус Полуектович Невструєв з позначкою олівцем "два екз.". Другим ішов особисто Модест Матвійович, третім — товариш завкадрами громадянин Дьомін Кербер Псойович. А потім прізвища, яких я ніколи і ніде не зустрічав.

— Щось незрозуміло? — поцікавився Модест Матвійович, ревниво за мною стежачи.

— Ось тут, — сказав я вагомо, тицяючи пальцем у список, — наявні товариші у кількості… м-м-м… двадцяти двох екземплярів, особисто мені невідомі. Ці прізвища я хотів би особисто з вами провентилювати. — Я подивився йому просто у вічі й додав твердо: — Аби уникнути.

Модест Матвійович узяв список і оглянув його на відстані витягнутої руки.

— Усе правильно, — сказав він поблажливо. — Просто ви, Привалов, не в курсі. Особи, записані з номера четвертого по номер двадцять п'ятий і останній включно, занесені до списку осіб, допущених до нічних робіт посмертно. В порядку визнання їхніх заслуг у минулому. Тепер вам зрозуміло?

Я очманів, бо звикнути до всього цього було все-таки дуже важко.

— Займайте свій пост, — велично сказав Модест Матвійович. — Я зі свого боку та від імені адміністрації вітаю вас, товаришу Привалов, із прийдешнім Новим роком і бажаю вам у Новому році відповідних успіхів як у роботі, так і в особистому житті.

Я теж побажав йому відповідних успіхів і вийшов у коридор.

Дізнавшись учора про те, що мене призначили черговим, я зрадів: я планував закінчити один розрахунок для Романа Ойри-Ойри. Однак тепер я відчував, що не усе так просто. Перспектива провести ніч в інституті постала переді мною в цілком іншому світлі. Я й раніше засиджувався на роботі допізна, коли чергові задля економії вже вимикали чотири лампи з п'яти в кожному коридорі й доводилося пробиратися до виходу повз якісь волохаті рухливі тіні. Попервах це справляло на мене дуже сильне враження, потім я звик, а потім знову відвик, коли, повертаючись якось великим коридором, почув позаду розмірене цок-цокцок кігтів по паркету і, озирнувшись, побачив якусь фосфоруючу тварину, що явно бігла моїми слідами. Щоправда, коли мене зняли з карниза, з'ясувалося, що то був звичайний живий песик одного зі співробітників. Співробітник приходив вибачатись, Ойра-Ойра прочитав мені глузливу лекцію про шкідливість забобонів, але певний осад у мене в душі все-таки залишився. Першим ділом заговорю демонів, подумав я.

Біля входу до приймальні директора мені зустрівся похмурий Вітько Корнєєв. Він похмуро кивнув і хотів пройти повз, але я зловив його за рукав.

— Ну? — запитав грубий Корнєєв, зупиняючись.

— Я сьогодні чергую, — повідомив я.

— Ну й дурень, — відрізав Корнєєв.

— Грубий ти все-таки, Вітько, — сказав я. — Не буду я з тобою більше спілкуватись.

Вітько відтягнув пальцем комір светра і з цікавістю подивився на мене.

— А що ж ти будеш? — запитав він.

— Та вже знайду що, — сказав я, дещо розгубившись.

Вітько раптом пожвавішав.

— Зачекай-но, — сказав він. — Ти що, в перший раз чергуєш?

— Так.

— Ага, — сказав Вітько. — І що ти робитимеш?

— Згідно інструкції, — відповів я. — Заговорю демонів і ляжу спати. На предмет самозаймання. А ти куди підеш?

— Та збирається там одна компанія, — невизначено сказав Вітько. — У Вірочки… А це в тебе що? — Він узяв у мене список. — А, мертві душі…

— Нікого не пушу, — сказав я. — Ні живих, ні мертвих.

— Правильне рішення, — сказав Вітько. — Архіправильне. Тільки приглянь у мене в лабораторії. Там у мене дубль працюватиме.

— Чий дубль?

— Мій дубль, звичайно. Хто мені свого віддасть? Я його там замкнув, ось, візьми ключ, якщо ти черговий.

Я взяв ключ.

— Слухай, Вітько, години до десятої нехай він попрацює, але потім я все знеструмлю. У відповідності із законодавством.

— Гаразд, там видно буде. Ти Едика не зустрічав?

— Не зустрічав, — сказав я. — І не забивай мені баки. О десятій годині я все знеструмлю.

— А я хіба проти? Знеструмлюй, будь ласка. Хоч усе місто.

Несподівано двері приймальні відчинились, і в коридор вийшов Янус Полуектович.

— Так, — промовив він, побачивши нас.

Я шанобливо вклонився. З обличчя Януса Полуектовича було видно, що він забув, як мене звати.

— Прошу, — сказав він, подаючи мені ключі. — Адже ви черговий, якщо я не помиляюся… До речі… — Він повагався. — Яз вами не розмовляв учора?

— Так, — сказав я, — ви заходили до електронного залу.

Він покивав.

— Так-так, справді... Ми говорили про практикантів...

— Ні, — заперечив я шанобливо, — не зовсім так. Це з приводу вашого листа до Центракадемпостачу. Про електронну приставку.

— Ах ось як, — сказав він. — Ну добре, бажаю вам спокійного чергування... Вікторе Павловичу, можна вас на хвильку?

Він узяв Вітька під руку і повів коридором, а я увійшов до приймальні. У приймальні другий Янус Полуектович замикав сейфи. Побачивши мене, він сказав: "Так", і знову заходився подзенькувати ключами. Це був А-Янус, я вже трішечки навчився розрізняти їх. А-Янус виглядав дещо молодшим, був непривітний, завжди коректний і небалакучий. Розповідали, що він багато працює, і люди, котрі знали його давно, стверджували, що цей посередній адміністратор неспішно, та вірно перетворюється на видатного вченого. У-Янус, натомість, був завжди ласкавий, завжди уважний і мав дивну звичку запитувати: "Я з вами не розмовляв учора?" Подейкували, що він сильно подався останнім часом, хоч і залишався вченим зі світовим ім'ям. І все-таки А-Янус і У-Янус були одним і тим же чоловіком. Все це мені ніяк не вкладалося в голові. Була в цьому якась умовність. Я навіть підозрював, що це просто метафора.

А-Янус замкнув останній замок, вручив мені частину ключів і, холодно попрощавшись, пішов. Я всівся за стіл референта, поклав перед собою список і зателефонував до себе в електронний зал. Ніхто не озвався, очевидно, дівчата вже розійшлися. Була чотирнадцята година тридцять хвилин.

О чотирнадцятій тридцять одну до приймальні, шумно віддихуючись і тріскочучи паркетом, увалився Федір Симеонович Ківрін, визначний маг і чаклун, завідувач відділу Лінійного Щастя. Федір Симеонович славився невиправним оптимізмом і вірою у прекрасне майбутнє. У нього було дуже бурхливе минуле. При Івані Васильовичу — царю Грозному — опричники тодішнього міністра державної безпеки Малюти Скуратова з жартами та примовками спалили його за доносом сусіда-дяка у дерев'яній лазні як чаклуна; при Олексії Михайловичу — царю Найтихшому — його били киями нещадно і спалили у нього на голій спині повне рукописне зібрання його творів; при Петрі Олексійовичу — царю Великому — його спочатку повісили як знавця хімії та гірничої справи, та не потрафивши чимось князеві-кесарю Ромодановському, він потрапив на каторгу на тульський зброярський завод, звідтіля втік до Індії, довго мандрував, кусаний був отруйними зміями та крокодилами, невідчутно перевершив йогу, знову повернувся у Росію у розпал пугачовщини, був звинувачений як зцілювач бунтівників, обезніздрений і висланий до Соловця навічно. У Соловці знову мав безліч різних неприємностей, поки не прибився до НДІЧАВО, де незабаром обійняв посаду завідуючого відділом і останнім часом багато працював над проблемами людського щастя, самовіддано борючись із тими колегами, котрі базою щастя вважали задоволення.

— В-вітаю вас! — пробасив він, кладучи переді мною ключі від своїх лабораторій. — Б-бідака, як же ви це? В-вам веселитися треба у т-таку ніч, я з-зателефоную Модестові, що за б-безглуздя, а сам п-почергую...

Видно було, що ця ідея щойно спала йому на думку, і він страшенно нею загорівся.

— Н-ну ж бо, де тут його т-телефон? П-прокляття, н-ніколи не п-пам'ятаю т-телефонів... Один-п-п'ятнадцять чи тт-тт'ять-одинадцять...

— Що ви, Федоре Симеоновичу, дякую! — вигукнув я. — Не треба! Я тут якраз попрацювати зібрався!

— Ах, п-попрацювати! Ц-це інша с-справа! Це д-добре, це чудово, ви м-молодець!.. А я, ч-чорт, електроніки н-ні чорта не знаю... Т-треба вчитися, а т-то я вся ця м-магія слова, д-дрантя, ф-фокуси-покуси з п-психополями, п-примітив... Д-дідівські прийомчики...

Він одразу ж, не сходячи з місця, сотворив дві великі антонівки, одну вручив мені, а від другої відкусив відразу половину та взявся соковито хрумати.

— П-прокляття, знову ч-червиве зробив... У вас як — д-добре? Ц-це добре... Я до в-вас, Сашко, п-пізніше ще зазирну, бо я н-не зовсім р-розумію все-таки систему к-команд... Г-горілки тільки вип'ю і з-зайду... Д-двадцять д-дев'ята к-команда у вас там у м-машині... Ч-чи то машина бреше, чи то я н-не розумію... Д-детективчик вам принесу, Г-гарднера. В-ви ж читаєте по-агліцьки? Д-добре, шельма, пише, к-класно! П-перрі Мейсон у нього там, з-звірюка-адвокат, з-знаєте?.. А п-потім ще що-небудь дам, с-сайнс-фікшн якунебудь... Аз-зімова там, або Б-бредбері...

Він підійшов до вікна і сказав захоплено:

— З-завірюха, чорт забирай, л-люблю!..

Увійшов, кутаючись у норкову шубу, худий і вишуканий Крістобаль Хозевич Хунта. Федір Симеонович обернувся.

— А, К-крісто! — вигукнув він. — П-помилуйся, Камноєдов цей, дурень, засадив м-молодого х-хлопця чергувати н-на Новий рік. Д-давай відпустимо його, вдвох залишимося, з-згадаємо давнину, в-вип'ємо, га? Ч-чого він тут буде мучитись?.. Йому т-танцювати треба, з д-дівчатами...

Хунта поклав на стіл ключі й сказав недбало:

— Спілкування з дівчатами приносить задоволення лише в тих випадках, коли досягається через подолання перешкод...

— Н-ну ще б пак! — загримів Федір Симеонович. — Р-ріки крові, співів р-ріки за чудових ллються дам... Як це там у вас?.. Тільки той мети досягне, хто не знає слова "страх"...

— Отож, — сказав Хунта. — І потім — я ненавиджу благодійності.

— Б-благодійності він ненавидить! А хто в мене випросив Одіхмантьєва? П-переманив, р-розумієш, такого лаборанта... Став тепер п-пляшку шампанського, н-не менше... С-слухай, не треба шампанського! Амонтільядо! У т-тебе ще залишилося від т-толедських запасів?

— На нас чекають, Теодоре, — нагадав Хунта.

— Т-так, правильно... Треба ще к-краватку знайти... і валянки, таксі ж не дістанеш... Ми пішли, Сашко, н-не нудьгуйте тут.

— У новорічну ніч в інституті чергові не нудьгують, — неголосно сказав Хунта. — Особливо новачки.

Вони пішли до дверей. Хунта пропустив Федора Симеоновича вперед і, перш ніж вийти, косо глипнув на мене і стрімко вивів пальцем на стіні Соломонову зірку. Зірка спалахнула і почала повільно тускніти, як слід пучка електронів на екрані осцилографа. Я тричі сплюнув через ліве плече.

Крістобаль Хозевич Хунта, завідувач відділу Сенсу Життя, був чоловіком чудовим, але, вочевидь, цілком безсердечним. Колись, у ранній молодості, він довго був Великим Інквізитором, але потім упав у єресь, хоча дотепер зберіг колишні замашки, які, втім, вельми знадобилися йому, за чутками, під час боротьби з п'ятою колоною в Іспанії. Майже всі свої незрозумілі експерименти він проводив або над собою, або над своїми співробітниками, і про це вже при мені обурено говорили на загальних профспілкових зборах. Займався він вивченням

сенсу життя, але просунувся поки не дуже далеко, хоч і отримав цікаві результати, довівши, наприклад, теоретично, що смерть аж ніяк не є неодмінним атрибутом життя. З приводу цього останнього відкриття теж обурювалися — на філософському семінарі. В кабінет до себе він майже нікого не пускав, й інститутом ходили непевні чутки, що там купа цікавих речей. Розповідали, що в куті кабінету стоїть чудово виконане опудало одного давнього знайомого Крістобаля Хозевича, штандартенфюрера СС, у повній парадній формі, з моноклем, кортиком, залізним хрестом, дубовим листям та іншим причандаллям. Хунта був чудовим таксидермістом. Штандартенфюрер, за словами Крістобаля Хозевича, — теж. Але Крістобаль Хозевич устиг раніше. Він любив устигати раніше — завжди і в усьому. Не цурався він і певного скептицизму. В одній з його лабораторій висів величезний плакат: "Чи потрібні ми нам?" Дуже непересічний чоловік.

Рівно о третій годині, відповідно до трудового законодавства, приніс ключі доктор наук Амвросій Амбруазович Вибігалло. Він був у валянках, підшитих шкірою, у пахучому візницькому кожусі, з піднятого коміра стирчала наперед сивувата брудна борода. Волосся він стриг під макітру, тож ніхто ніколи не бачив його вух.

— Це-во… — сказав він, наближаючись. — У мене там, може, сьогодні хто вилупиться. В лабораторії, значиться. Треба би, це-во, приглянути. Я йому там запасів наскладав, це-во, хлібця, значиться, буханок п'ять, ну там висівок парених, два відра молочних відвійок. Ну, а як усе, це-во, поїсть, кидатись почне, значиться. То ти мені, мон шер, того, дзенькни, милий.

Він поклав переді мною в'язку комірних ключів і якось неприродно відкрив рота, вирячившись на мене. Очі в нього були прозорі, у бороді стирчало пшоно.

— Куди ж дзенькнути? — запитав я.

Дуже я його не любив. Був він цинік, і був він дурень. Роботу, якою він займався за триста п'ятдесят карбованців у місяць, можна було б сміливо назвати євгенікою, але ніхто її так не називав — боялися зв'язуватися. Цей Вибігалло заявляв, що всі біди, це-во, із невдоволення витікають і якщо, значиться, дати людині все — хлібця, значиться, висівок парених, — то й буде не людина, а янгол. Нехитру цю ідею він пробивав усіляко, розмахуючи томами класиків, із котрих з невимовною простодушністю видирав з кров'ю цитати, нещадно випускаючи та витираючи все, що йому не підходило. Свого часу Вчена рада відступила під натиском цієї нестримної, якоїсь навіть печерної демагогії, і тема Вибігалли була внесена у план. Діючи чітко за цим планом, старанно вимірюючи свої досягнення у процентах виконання і ніколи не забуваючи про режим економії, збільшення обіговості обігових коштів, а також у зв'язку з життям, Вибігалло заклав три експериментальні моделі: модель Людини, невдоволеної цілком, модель Людини, невдоволеної шлунково, і модель Людини, цілком задоволеної. Цілком невдоволений антропоїд визрів першим — він вивівся два тижні тому. Ця жалюгідна істота, вкрита виразками, як Іов, напівзотліла, мучена всіма відомим та невідомими хворобами, неймовірно голодна, страждаюча від холоду і спеки одночасно, вивалилась у коридор, прорепетувала кілька нечленороздільних скарг і здохла. Вибігалло торжествував. Тепер можна було вважати доведеним, що якщо людину не годувати, не напувати, не лікувати, то вона, це-во, буде, значиться, нещаслива і навіть, може, помре. Як ось цей помер. Учена рада вжахнулася. Затія Вибігаллова оберталась якимось моторошним боком. Була створена комісія для перевірки Вибігаллової роботи. Але той, не розгубившись, представив дві довідки, з яких витікало, по-перше, що троє лаборантів його лабораторії щорічно виїжджають працювати до підшефного радгоспу, і, по-друге, що він, Вибігалло, колись був в'язнем царизму, а тепер регулярно читає популярні лекції в міському лекторії та на периферії. І поки ошелешена комісія намагалась розібратися в логіці того, що коїться, він неквапно вивіз із підшефного рибзаводу (в порядку зв'язку з виробництвом) чотири вантажівки оселедцевих голів для визріваючого антропоїда, невдоволеного шлунково. Комісія писала звіт,

а нажаханий інститут чекав подальших подій. Вибігаллові сусіди по поверху брали відпустки за свій рахунок.

— Куди ж дзенькнути? — запитав я.

— Дзенькнути, кажеш? А додому, куди ж ще в Новий рік. Мораль повинна бути, милий. Новий рік удома зустрічати треба. Так це виходить по-нашому, нес па? [1]

— Я знаю, що додому. За яким номером?

— А ти, це-во, у книжечку зазирни. Грамотний? От і зазирни, значиться, у книжечку. В нас секретів немає, не те в інших різних. Ан мас[2].

— Добре, — сказав я. — Дзенькну.

— Дзенькни, мон шер, дзенькни. А кусатись він почне, так ти його по писку, не соромся. Се ля ві[3].

Я набрався хоробрості й буркнув:

— А ми ж із вами на брудершафт не пили.

— Пардон?

— Нічого, це я так, — сказав я.

Якийсь час він дивився на мене своїми прозорими очима, в яких нічогісінько не виражалося, потім проказав:

— А нічого, то й добре, що нічого. Зі святом тебе, з наступаючим. Бувай здоровий. Арівуар[4], значиться.

Він надягнув вушанку і пішов. Я похапцем відчинив кватирку. Влетів Роман Ойра-Ойра в зеленому пальті зі смушевим коміром, поворушив горбатим носом і поцікавився:

— Вибігалло забігалло?

— Забігалло, — буркнув я.

— Н-так, — сказав він. — Це оселедець. Тримай ключі. Знаєш, куди він одну вантажівку скинув? Під вікнами в Жіана Жіакомо. Просто під кабінетом. Новорічний подаруночок. Викурю-но я в тебе тут сигарету.

Він упав у величезне шкіряне крісло, розстебнув пальто і закурив.

— Ану, займися, — сказав він. — Дано: запах оселедцевого розсолу, інтенсивність шістнадцять мікросокир, кубатура… — Він оглянув кімнату. — Ну, сам зметикуєш, рік на зламі, Сатурн у сузір'ї Терезів… Виводь!

Я почухав за вухом.

— Сатурн… Що ти мені про Сатурн… А вектор магістатум який?

— Ну, брате, — сказав Ойра-Ойра, — це ти сам повинен…

Я почухав за другим вухом, прикинув подумки вектор і провів, затинаючись, акустичний вплив (промовив заклинання). Ойра-Ойра затиснув ніс. Я вискубнув із брови дві волосинки (страшенно боляче і нерозумно) та поляризував вектор. Запах знову подужчав.

— Погано, — з докором сказав Ойра-Ойра. — Що ти робиш, учню чарівника? Ти що, не бачиш, що кватирка відчинена?

— А, — сказав я, — правильно. — Я врахував дивергенцію і ротор, спробував подумки розв'язати рівняння Стокса, заплутався, вискубнув, дихаючи ротом, ще дві волосинки, принюхався, пробурмотів заклинання Ауерса і вже було зібрався вискубнути ще волосинку, але тут виявилося, що приймальня провітрилась природним способом, і Роман порадив мені економити брови та зачинити кватирку.

— Задовільно, — сказав він. — Займемось матеріалізацією.

Деякий час ми займались матеріалізацією. Я створював груші, а Роман вимагав, щоб я їх їв. Я відмовлявся їсти, і тоді він змушував мене створювати знову. "Працюватимеш, поки не вийде щось їстівне, — казав він. — А це віддаси Модестові. Він у нас Камноєдов". Кінець кінцем я створив справжню грушу — велику, жовту, м'яку, як масло, і гірку, як хіна. Я її з'їв, і Роман дозволив мені відпочити.

Тоді ж приніс ключі бакалавр чорної магії Магнус Федорович Редькін, огрядний, як завжди заклопотаний і страшенно ображений. Бакалавра він отримав триста років тому за винайдення спідніх-невидимок. Відтоді він ці спідні все удосконалював і удосконалював. Спідні-невидимки перетворилися у нього спершу на кюлотиневидимки, потім на штани-невидимки, і нарешті зовсім недавно про них почали говорити як про брюки-невидимки. І ніяк він не міг їх налагодити. На останньому засіданні семінару з чорної магії, коли він робив чергову доповідь "Про деякі нові властивості брюк-невидимок Редькіна", його знову спіткала невдача. Під час демонстрації модернізованої моделі щось там заїло в ґудзиковопідтяжковому механізмі, і брюки, замість того, щоб зробити невидимим винахідника, раптом із дзвінким клацанням зробились невидимі самі. Дуже незручно вийшло. Однак головним чином Магнус Федорович працював над дисертацією, тема якої звучала так: "Матеріалізація та лінійна натуралізація Білої Тези як аргументу достатньо довільної функції сигма не зовсім уявного людського щастя".

Тут він досяг значних і важливих результатів, з яких витікало, що людство буквально купалося б у невимовному щасті, якби тільки

вдалося знайти саму Білу Тезу, а головне — зрозуміти, що це таке і де її шукати.

Згадка про Білу Тезу зустрічалась тільки в щоденниках Бен Бецалеля. Бен Бецалель нібито виділив Білу Тезу як побічний продукт якоїсь алхімічної реакції і, не маючи часу займатися таким дріб'язком, вмонтував її як допоміжний елементу якийсь свій прилад. В одному з останніх мемуарів, написаних уже у в'язниці, Бен Бецалель повідомляв: "І можете ви собі уявити? Та Біла Теза не виправдала-таки моїх сподівань, не виправдала. І коли я зрозумів, яка від неї могла бути користь — я говорю про щастя для всіх людей, скільки їх є, — я вже забув, куди ж я її вмонтував". За інститутом числилося сім приладів, яка належали колись Бен Бецалелю. Шість із них Редькін розібрав до гвинтика і нічого особливого не знайшов. Сьомим приладом був диван-транслятор. Але на диван наклав руку Вітько Корнєєв, і у простій душі Редькіна зачаїлися найчорніші підозри. Він почав стежити за Вітьком. Вітько одразу озвірів. Вони посварились і стали затятими ворогами, і залишались ними по сьогоднішній день. До мене як до представника точних наук Магнус Федорович ставився доброзичливо, хоча й засуджував мою дружбу з "цим плагіатором". Назагал Редькін був непоганим чоловіком, дуже працелюбним, дуже наполегливим, абсолютно позбавленим користолюбства. Він проробив величезну роботу, зібравши велетенську колекцію найрізноманітніших визначень щастя. Там були найпростіші негативні визначення ("Не в грошах щастя"), найпростіші позитивні визначення ("Найвище задоволення, повне вдоволення, успіх, удача"), визначення казуїстичні ("Щастя є відсутність нещастя") та парадоксальні ("Найщасливішими є блазні, дурні, бовдури та недбайливі, бо докорів сумління вони не знають, привидів та інших примар не жахаються, страхом прийдешніх бідувань не терзаються, надією майбутніх благ не зваблюються").

Магнус Федорович поклав на стіл коробочку з ключем і, недовірливо дивлячись на нас спідлоба, сказав:

— Я ще визначення знайшов.

— Яке? — запитав я.

— Щось на кшталт віршів. Тільки там немає рими. Хочете?

— Звичайно, хочемо, — сказав Роман.

Магнус Федорович витягнув записник і, затинаючись, прочитав:

Ви запитуєте:

Що вважаю

Я найвищим щастям на землі?

Дві речі:

Змінювати ось так само стан духовний,

Як пенні виміняв би я на шилінг,

Юної дівчини

Почути співи

Не на шляху моєму, а потому,

Як у мене дорогу розпитала.

— Нічого не зрозумів, — сказав Роман. — Дайте я прочитаю очима.

Редькін віддав йому записник і пояснив:

— Це Крістофер Лог. З англійської.

— Чудові вірші, — сказав Роман.

Магнус Федорович зітхнув.

— Одні одне кажуть, інші — інше.

— Важко, — сказав я зі співчуттям.

— Правда ж? Ну як тут усе пов'язати? Дівчини почути співи… І ще й не всякі співи, а щоб дівчина була юна, знаходилась не на його шляху, та ще й тільки після того, як у нього про дорогу запитає… Хіба ж так можна? Хіба такі речі алгоритмізуються?

— Навряд, — сказав я. — Я б не взявся.

— Ось бачите! — підхопив Магнус Федорович. — А ви в нас завідувач обчислювального центру! Кому ж тоді?

— А може, його взагалі немає? — сказав Роман голосом кінопровокатора.

— Чого?

— Щастя.

Магнус Федорович відразу образився.

— Як же його немає, — з гідністю сказав він, — коли я сам його неодноразово відчував?

— Вимінявши пенні на шилінг? — запитав Роман.

Магнус Федорович образився ще більше і вирвав у нього записник.

— Ви ще молодий… — почав він.

Аж тут пролунав гуркіт, тріск, блиснуло полум'я і запахло сіркою. Посередині приймальні з'явився Мерлін. Магнус Федорович, шарахнувшись від несподіванки до вікна, сказав: "Тьху на вас!" — і вибіг геть.

— Good God! — сказав Ойра-Ойра, протираючи запорошені очі. — Canst thou not come in by usual way as decent people do?.. Sir[5], — додав він.

— Beg thy pardon[6], — сказав Мерлін самовдоволено і з утіхою подивився на мене. Напевне, я був блідий, бо дуже злякався самозаймання.

Мерлін поправив на собі побиту міллю мантію, жбурнув на стіл в'язку ключів і промовив:

— Ви помітили, сери, які надворі погоди?

— Передбачені, — сказав Роман.

— Достоту, сер Ойра-Ойра! Достоту передбачені!

— Корисна штука — радіо, — сказав Роман.

— Я радіо не слухаю, — мовив Мерлін. — У мене свої методи.

Він потрусив подолом мантії та піднявся на метр над підлогою.

— Люстра, — сказав я, — обережніше.

Мерлін подивився на люстру і ні сіло ні впало почав:

— О ви, просякнуті духом західного матеріалізму, низького меркантилізму та утилітаризму, чия спіритуальна ницість не здатна піднестися над мороком і хаосом дріб'язкових похмурих клопотів… Не можу не згадати, дорогі сери, як минулого року ми з сером головою райради товаришем Переяславльським…

Ойра-Ойра відверто позіхнув, мені теж стало тоскно. Мерлін був би, ймовірно, ще гірший за Вибігаллу, якби не був таким архаїчним та самовпевненим. Через чиюсь неуважність йому вдалось просунутися в завідувачі відділу Передбачень і Пророцтв, бо в усіх анкетах він писав про свою непримиренну боротьбу проти імперіалізму янкі ще в ранньому Середньовіччі, додаючи до анкет нотаріально завірені машинописні копії відповідних сторінок із Марка Твена. Надалі ж, у зв'язку зі змінами внутрішньої обстановки та потеплінням міжнародного клімату, він був знову переведений на своє місце завідувача бюро погоди і тепер, як і тисячу років тому, займався передбаченнями атмосферних явищ — і за допомогою магічних засобів, і на основі поведінки тарантулів, посиленні ревматичного болю та прагненні соловецьких свиней залягти в грязюку чи вийти з неї. Втім, основним постачальником його прогнозів було найвульгарніше радіоперехоплення, здійснюване детекторним приймачем, за чутками, викраденим ще у двадцяті роки з соловецької виставки юних техніків. У інституті його тримали з поваги до років. Він був у великій дружбі з Наїною Київною Горинич і разом із нею займався колекціонуванням та розповсюдженням чуток про появу в лісах велетенської волохатої жінки і про захоплення однієї студентки сніговим чоловіком з Ельбрусу. Говорили також, що час від часу він бере участь у нічних чуваннях на республіканській Лисій Горі з Ха Ем Вієм, Хомою Брутом та іншими хуліганами.

Ми з Романом мовчали і чекали, коли він щезне. Але він, упакувавшись у мантію, зручно розташувався під люстрою і затягнув довгу, усім давно вже осточортілу оповідь про те, як він, Мерлін, і голова соловецької райради товариш Переяславльський здійснювали

інспекторський вояж по району. Вся ця історія була чистісінькою брехнею, бездарним і кон'юнктурним перелицюванням Марка Твена. Про себе він говорив у третій особі, а Переяславльського інколи, збиваючись, називав королем Артуром.

— Отже, голова райради і Мерлін вирушили у дорогу і приїхали до пасічника, Героя Праці сера Відлюденка, котрий був добрим рицарем і знатним медозбором. І сер Відлюденко доповів про свої трудові успіхи і полікував сера Артура від радикуліту бджолиною отрутою. І сер голова райради прожив там три дні, і радикуліт його затих, і вони рушили у дорогу, і у дорозі сер Ар… голова райради сказав: "Я не маю меча". — "Не біда, — сказав йому Мерлін, — я добуду тобі меч". І вони доїхали до великого озера, і бачить Артур: з озера піднялась рука, мозолиста і своя, і в тій руці серп і молот. І сказав Мерлін: "Ось той меч, про який я казав тобі…".

У цю мить пролунав телефонний дзвінок, і я радісно схопив слухавку.

— Алло, — сказав я. — Алло, вас слухають.

У слухавці щось бурмотіли, і гугняво тягнув Мерлін: "І біля Лежньова вони зустріли сера Пеллінора, одначе Мерлін зробив так, що Пеллінор не помітив голову райради…".

— Сер громадянин Мерлін, — сказав я. — Чи не можна трохи тихіше? Я нічого не чую.

Мерлін замовк із виглядом людини, ладної продовжити будь-якої миті.

— Алло, — знову сказав я у слухавку.

— Хто біля апарата?

— А вам кого треба? — сказав я за старою звичкою.

— Ви мені це припиніть. Ви не в балагані, Привал ов.

— Винуватий, Модесте Матвійовичу. Черговий Привал ов слухає.

— Ось так. Доповідайте.

— Що доповідати?

— Слухайте, Привал ов. Ви знову поводитесь, як я не знаю хто. З ким ви там розмовляли? Чому на посту сторонні? Чому, порушуючи трудове законодавство, в інституті після закінчення робочого дня перебувають люди?

— Це Мерлін, — сказав я.

— Женіть його втриши!

— Із задоволенням, — сказав я. (Мерлін, безсумнівно підслуховуючи, вкрився плямами, сказав: "Гр-рубіян!" — і розтанув у повітрі.)

— Із задоволенням чи без задоволення — це мене не обходить. А ось тут надійшов сигнал, що довірені вам ключі ви звалюєте купою на столі, замість того, щоб замикати їх у ящик.

Вибігалло доніс, подумав я.

— Ви чому мовчите?

— Буде виконано.

— У такому от аксепті, — сказав Модест Матвійович. — Пильність повинна бути на висоті. Зрозуміло?

— Зрозуміло.

Модест Матвійович сказав: "У мене все", — і дав відбій.

— Ну гаразд, — сказав Ойра-Ойра, застібаючи зелене пальто. — Піду відкривати консерви і відкупорювати пляшки. Бувай здоровий, Сашко, я ще забіжу пізніше.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Я йшов, спускаючись у темні коридори і потім знову підіймаючись угору. Я був один; я кричав, мені не відповідали; я був один у цьому величезному, заплутаному, як лабіринт, будинку.

Гі де Мопассан

Скинувши ключі в кишеню піджака, я вирушив у перший обхід. Парадними сходами, якими з моєї пам'яті користувалися лише один раз, коли інститут відвідала королівська особа з Африки, я спустився до неозорого вестибюля, прикрашеного багатовіковими нашаруваннями архітектурних надмірностей, і зазирнув у віконечко швейцарської. Таму фосфоресціюючому тумані стовбичили два макродемона Максвелла. Демони грали в найбільш стохастичну гру — орлянку. Вони займались цим увесь вільний час, величезні, мляві, невимовно безглузді, найбільше схожі на колонії вірусу поліомієліту під електронним мікроскопом, одягнуті в поношені лівреї. Як і належиться демонам Максвелла, усе своє життя вони займались відкриванням і закриванням дверей. Це були досвідчені, добре видресирувані екземпляри, але один із них, той, що відповідав за вихід, досяг уже пенсійного віку, що дорівнює віку Галактики, і час від часу дитинів і починав барахлити. Тоді хтось із відділу Технічного Обслуговування надягав скафандр, залазив у

швейцарську, наповнену стиснутим аргоном, і повертав старого до тями.

Дотримуючись інструкцій, я заговорив обох, тобто перекрив канали інформації та замкнув на себе ввідно-вивідні пристрої. Демони не відреагували, їм було не до того. Один вигравав, а другий, відповідно, програвав, і це їх турбувало, бо порушувало статистичну рівновагу. Я закрив віконечко щитом і обійшов вестибюль. У вестибюлі було волого, похмуро і лунко. Будівля інституту була взагалі доволі давня, але будувати її почали, вочевидь, із вестибюля. У заплісняві кутках білясто мерехтіли кістки прикутих кістяків, десь розмірено капала вода, в нішах між колонами у неприродних позах стирчали статуї в заіржавілих латах, праворуч від входу біля стіни громадилися уламки давніх ідолів, нагорі цієї купи стирчали гіпсові ноги в чоботах. Із почорнілих портретів під стелею суворо позирали поважні старці, у їхніх обличчях проглядалися знайомі риси Федора Симеоновича, товариша Жіана Жіакомо та інших майстрів. Увесь цей архаїчний мотлох потрібно було давним-давно викинути, прорубати у стінах вікна і поставити трубки денного світла, але все було заприбутковано, заінвентаризовано і особисто Модестом Матвійовичем до розбазарювання заборонено.

На капітелях колон і в лабіринтах велетенської люстри, що звисала з почорнілої стелі, шурхотіли нетопирі та летючі собаки. З ними Модест Матвійович боровся. Він поливав їх скипидаром і креозотом, опилював дустом, сприскував гексахлораном, вони гинули тисячами, але відроджувалися десятками тисяч. У них відбувалися мутації, вони співали і розмовляли штампами, нащадки найдавніших родів харчувалися тепер винятково піретрумом, змішаним із хлорофосом, а інститутський кіномеханік Сашко Дрозд присягався, що на власні очі бачив тут якось нетопиря, як дві краплі води схожого на завкадрами.

У глибокій ніші, з якої тягло крижаним смородом, хтось застогнав і загримів ланцюгами. "Ви це припиніть, — суворо сказав я. — Що ще за містика! Як не соромно!.." В ніші затихли. Я хазяйновито поправив збитий килим і піднявся сходами.

Як відомо, ззовні інститут виглядав двоповерховим. Насправді ж він мав не менше дванадцяти поверхів. Вище дванадцятого я просто ніколи не підіймався, бо ліфт постійно ремонтували, а літати я ще не вмів. Фасад із десятком вікон, як і більшість фасадів, теж був обманом зору. Праворуч і ліворуч від вестибюля інститут простягався щонайменше на кілометр, і поза тим усі вікна виходили на ту ж кривулясту вулицю і на той самий лабаз. Це вражало мене надзвичайно. Попервах я чіплявся до Ойри-Ойри, щоб він мені пояснив, як це поєднується з класичними чи хоча б релятивістськими уявленнями про властивості простору. З пояснень я нічого не зрозумів, але поступово звик і перестав дивуватися. Я цілком переконаний, що через десять-п'ятнадцять років пересічний школяр краще тямитиме в загальній теорії відносності, ніж сучасний фахівець. Для цього зовсім не потрібно розуміти, як відбувається викривлення простору-часу, потрібно тільки, щоб таке уявлення з дитинства увійшло в побут і стало звичним.

Весь перший поверх займав відділ Лінійного Щастя. Тут панувало владарювання Федора Симеоновича, тут пахло яблуками та хвойними лісами, тут працювали найгарніші дівчата і найкращі хлопці. Тут не було похмурих бузувірів, знавців і адептів чорної магії, тут ніхто не висмикував, шиплячи та кривлячись від болю, з себе волосся, ніхто не бурмотів заклинань, схожих на непристойні скоромовки, не варив живих жаб і ворон опівночі, у повний місяць, на Івана Купала, у нещасливі числа. Тут працювали на оптимізм. Тут робили усе можливе в рамках білої, субмолекулярної та інфранейронної магії, щоб підвищити тонус кожної окремої людини та цілих людських колективів. Тут конденсували і розповсюджували по всьому світу веселий, безтурботний сміх; розробляли, випробовували та втілювали моделі поведінки та стосунків, що зміцнювали дружбу та руйнували розбрат; переганяли та сублімували екстракти горепотамовувачів, які не містили жодної молекули алкоголю та інших наркотиків. Зараз тут готували до польових випробувань портативний універсальний злобоподрібнювач і розробляли нові марки найрідкісніших сплавів розуму та доброти.

Я відімкнув двері центрального залу і, стоячи на порозі, помилувався, як працює велетенський дистилятор Дитячого Сміху, схожий чимось на генератор Ван де Граафа. Тільки на відміну від генератора він працював цілком безшумно і біля нього добре пахло. За інструкцією я мав повернути два великих білих рубильники на пульті, щоб погасло золоте сяйво у залі, щоб стало темно, холодно і нерухомо, — коротше кажучи, інструкція вимагала, щоб я знеструмив дане виробничне приміщення. Але я навіть не вагався, позадкував у коридор і замкнув за собою двері. Знеструмлювати щось у лабораторіях Федора Симеоновича здавалося мені просто блюзнірством.

Я повільно пішов коридором, розглядаючи кумедні малюнки на дверях лабораторій, і на розі зустрів домовика Тихона, який малював і щоночі змінював ці картини. Ми потисли один одному руки. Тихін був славний сіренький домовик із Рязанської області, засланий Вієм у Соловець за якусь провину: із кимось він там не так привітався чи відмовився їсти гадюку варену… Федір Симеонович прийняв його, вмив, вилікував від застарілого алкоголізму, і він так і прижився тут, на першому поверсі. Малював він пречудово, у стилі Бідструпа, і славився серед місцевих домовиків розсудливістю й тверезою поведінкою.

Я хотів уже було піднятись на другий поверх, але згадав про віварій і подався в підвал. Наглядач віварію, літній реабілітований вовкулака Альфред, пив чай. Побачивши мене, він спробував заховати чайник під стіл, розбив склянку, зашарівся і потупився. Мені стало його шкода.

— З наступаючим, — сказав я, удавши, що нічого не помітив.

Він прокашлявся, прикрив рота долонею і сипло відповів:

— Вельми вдячний. І вас теж.

— Усе гаразд? — запитав я, оглядаючи ряди кліток і стійл.

— Бріарей палець зламав, — сказав Альфред.

— Як так?

— Та вже так. На вісімнадцятій правій руці. В носі длубався, повернувся незграбно — вони ж неповороткі, гекатонхейри, — і зламав.

— То ветеринара треба, — сказав я.

— Обійдеться! Що йому, вперше, чи що…

— Ні, так не можна, — сказав я. — Ходімо подивимось.

Ми пройшли углиб віварію повз Коника Горбоконика, що дрімав мордою в торбі з вівсом, повз вольєр із гарпіями, які провели нас каламутними зі сну очима, повз клітку з Лернейською гідрою, похмурою і неговіркою о цій порі року… Г екатонхейри, сторукі й п'ятдесятиголові братиблизнюки, первістки Неба та Землі, розміщувалися у широченькій бетонованій печері за товстим залізним пруттям. Гієс і Котт спали, згорнувшись у величезні потворні вузли, з яких стирчали сині бриті голови із заплющеними очима та волохаті розслаблені руки. Бріарей марудився. Він сидів навпочіпки, притиснувшись до ґрат, і, виставивши у прохід руку з хворим пальцем, притримував її сімома іншими руками. Рештою дев'яноста двома руками він тримався за прутття і підпирав голови. Деякі з голів спали.

— Що? — сказав я жалісливо. — Болить?

Несплячі голови залопотіли по-еллінськи і розбудили одну голову, яка знала російську мову.

— Страшенно як болить, — сказала вона.

Решта притихли і, роззявивши роти, вирячились на мене.

Я оглянув палець. Палець був брудний і розпухлий, і він зовсім не був зламаний. Він був просто вивихнутий. У нас у спортзалі такі травми виліковували без усякого лікаря. Я вчепився в палець і рвонув його на себе що було сили. Бріарей ревнув усіма п'ятдесятьма горлянками і повалився навзнак.

— Ну-ну-ну, — сказав я, витираючи руки носовичком. — Все вже, все...

Бріарей, хлюпаючи носами, почав розглядати палець. Задні голови жадібно тягнули тттиї і нетерпляче покусували за вуха передні, щоб ті не заважали. Альфред осміхався.

— Кров би йому пустити корисно, — сказав він із давно забутим виразом, потім зітхнув і додав: — Та тільки яка в нього кров — назва лише. Одне слово — нежить.

Бріарей підвівся. Усі п'ятдесят голів блаженно усміхались. Я помахав йому рукою і пішов назад. Біля Кощея Безсмертного я затримався. Цей негідник мешкав у комфортабельній окремій клітці з килимами, кондиціюванням і книжковими поличками. На стінах клітки були розвішані портрети Чингізхана, Гіммлера, Катерини Медічі, одного із Борджіа і чи то Голдуотера, чи то Маккарті. Сам Кощей у халаті з відливом стояв, схрестивши ноги, перед величезним пюпітром і читав офсетну копію "Молота відьом". При цьому він робив довгими пальцями неприємні рухи: чи то щось загвинчував, чи щось уштиркував, чи то здирав. Утримувався він у безконечному попередньому ув'язненні, доки велося безконечне слідство у справі про безконечні його злочини. В інституті його дуже цінували, оскільки принагідно його використовували для деяких унікальних експериментів і як перекладача для спілкування зі Змієм Гориничем. (Сам З. Горинич був замкнутий у старій котельні, звідки долинало його металічне хропіння і поревування

спросоння.) Я стояв і розмірковував про те, що якщо де-небудь у безконечно віддаленій від нас точці часу Кощея і приговорять, то судді, хто б вони не були, опиняться у дуже дивному становищі: смертну кару до безсмертного злочинця застосувати неможливо, а довічне ув'язнення, якщо врахувати попереднє, він уже відбув…

Несподівано мене схопили за штанину, і пропитий голос промовив:

— А ну, вуркагани, з ким на трьох?

Мені вдалося вирватися. Трійко вовкулаків у сусідньому вольєрі жадібно дивились на мене, притиснувши сизі морди до металічної сітки, через яку було пропущено струм у двісті вольт.

— Руку віддавив, здоровило очкасте! — сказав один.

— А ти не лапай, — сказав я. — Осики захотів?

Підбіг Альфред, ляскаючи батогом, і вовкулаки утікли в темний кут, де одразу ж узялися брудно лаятись і вилякувати саморобними картами.

Я сказав Альфредові:

— Ну добре. Здається, усе гаразд. Піду далі.

— Щасливо, — запопадливо відповів Альфред.

Підіймаючись сходами, я чув, як він гримить чайником і булькає.

Я зазирнув до машинного залу і подивився, як працює енергогенератор. Інститут був незалежний від міських джерел енергії. Замість цього, після уточнення принципу детермінізму, вирішено було

використати добре відоме Колесо Фортуни як джерело дармової механічної енергії. Над цементною підлогою залу вивищувалася лише невеличка ділянка блискучого відполірованого обода велетенського колеса, вісь обертання якого лежала десь у безкінечності, від чого обід нагадував звичайну стрічку конвеєра, що виходила з однієї стіни і заходила у другу. Якийсь час було модно захищати дисертації про уточнення радіуса кривизни Колеса Фортуни, але оскільки всі ці дисертації давали результат з украй невисокою точністю, до десяти мегапарсеків, Учена рада інституту ухвалила рішення припинити розглядання дисертаційних робіт на цю тему аж доти, коли створення трансгалактичних засобів сполучення дозволить сподіватися на істотне підвищення точності.

Кілька чортів із обслуговуючого персоналу гралися біля Колеса — вистрибували на обід, проїжджали до стіни, зістрибували і мчали назад. Я рішуче закликав їх до порядку. "Ви це припиніть, — сказав я, — це вам не балаган". Вони позадкували за кожухи трансформаторів і почали обстрілювати мене звідти жованим папером. Я вирішив не зв'язуватися з молокососами, пройшовся уздовж пультів і, переконавшись, що все гаразд, піднявся на другий поверх.

Тут було тихо, темно і порожньо. Біля низеньких напіввідчинених дверей дрімав, спираючись на довгу кремнієву рушницю, старезний солдат у мундирі Преображенського полку і в трикутному капелюсі. Тут знаходився відділ Оборонної Магії, серед співробітників якого давно вже не було жодної живої душі. Усі наші дідусі, за винятком, можливо, Федора Симеоновича, свого часу віддали данину захоплення цим розділом магії. Бен Бецалель успішно використовував Ґолема для двірцевих переворотів: глиняна потвора, байдужа до хабарів і невразлива до отрути, охороняла лабораторію, а заразом й імператорську скарбницю. Джузеппе Бальзамо створив перший в історії ескадрон літаків на мітлах, який відзначився на полях баталій Столітньої війни. Але ескадрон досить швидко розпався: частина відьом повиходили заміж, а решта ув'язалися за рейтарськими полками маркітантками. Цар Соломон відловив і зачарував дюжину дюжин

іфритів і створив із них окремий винищувальнопротислоновий вогнеметний батальйон. Молодий Крістобаль Хунта привів у дружину Карла Великого китайського, натасканого на маврів дракона, та дізнавшись, що імператор збирається воювати не з маврами, а з одноплемінними басками, розлютився і дезертирував. За всю багатовікову історію воєн різні маги пропонували застосовувати в бою вампірів (для нічної розвідки боєм), василісків (для ураження супротивників жахом до повного скам'яніння), килими-літаки (для скидання нечистот на ворожі міста), мечікладенці різних достоїнств (для компенсації нечисленності) і багато іншого. Однак уже після першої світової війни, після Довгої Берти, танків, іприту і хлору оборонна магія почала занепадати. Із відділу почали масово тікати співробітники. Найдовше затримався там такий собі Пітирим Шварц, колишній чернець і винахідник підпірки для мушкета, який самовіддано працював над проектом джин-бомбардувань. Суть проекту полягала у скиданні на міста супротивника пляшок із джинами, витриманими в ув'язненні не менше трьох тисяч років. Добре відомо, що джини у вільному стані здатні тільки або руйнувати міста, або будувати палаци. Добре витриманий джин (розмірковував Пітирим Шварц), звільнившись із пляшки, не будуватиме палаців, і супротивникові буде непереливки. Певного перепоною для здійснення цього задуму була недостатня кількість пляшок із джинами, але Шварц розраховував поповнити запаси глибоким траленням Червоного і Середземного морів. Кажуть, що, дізнавшись про водневу бомбу та бактеріологічну війну, старий Пітирим утратив душевну рівновагу, роздав наявних у нього джинів по відділах і пітттов досліджувати сенс життя до Крістобаля Хунти. Більше його ніхто ніколи не бачив.

Коли я зупинився на порозі, солдат подивився на мене одним оком і прохрипів: "Не можна, проходь далі..." — та знову задрімав. Я оглянув порожню засмічену кімнату з уламками химерних моделей і шматками безграмотних креслень, поворушив носком черевика папку зі змазаним грифом "Цілком таємно. Перед прочитанням спалити" і пішов геть. Знеструмлювати тут було нічого, а щодо самозаймання, то все, що могло самозайнятися, самозайнялося тут багато років тому.

На цьому ж поверсі знаходилося книгосховище. Це було похмуре запилене приміщення, схоже на вестибюль, але значно місткіше. Щодо його розмірів, розповідали, що на глибині, за півкілометра від входу, уздовж стелажів йшло непогане шосе, обладнане верстовими стовпами. Ойра-Ойра доходив до позначки "19", а настирливий Вітько Корнєєв у пошуках технічної документації на диван-транслятор роздобув семимильні чоботи і добіг до позначки "124". Він пройшов би й далі, але дорогу йому перегородила бригада дана'щ у ватяниках і з відбійними молотками. Під наглядом товстопикого Каїна вони зламували асфальт і прокладали якісь труби. Вчена рада неодноразово порушувала питання про побудову вздовж шосе високовольтної лінії для передавання абонентів сховища по дротах, однак усі позитивні пропозиції наражалися на брак фондів.

Сховище було напхом напхане найцікавішими книгами, написаними всіма мовами світу та історії, від мови атлантів до піджин-інглиш включно. Але мене там найбільше зацікавило багатотомне видання Книги Доль. Книга Доль друкувалася петитом на найтоншому рисовому папері й містила у хронологічному порядку більш або менш повні дані про 73 619 024 511 людей розумних. Перший том починався пітекантропом Аиуихх. ("Нар. 2 сер. 965 543 р. до н. е., пом. 13 січня 965 522 р. до н. е. Батьки рамапітеки. Дружина рамапітек. Діти: самець Ад-Амм, самка Е-Уа. Кочував із трибою рамапітеків Араратськ. долиною. Ів, пив, спав у своє задоволення. Провертів першу дірку в камені. Його зжер печери, ведм. під час полюван.".) Останнім в останньому томі регулярного видання, що вийшло минулого року, числився Франсіско-Каетано-Августин-Лусія-іМануель-і-Хосефа-і-Мігель-Лука-Карлос-Педро Тринідад. ("Нар. 16 лип. 1491 р. н. е., пом. 17 лип. 1491 р. н. е. Батьки: Педро-Карлос-Лука-Мігель-і-Хосефа-і-Мануель-і-Лусія-Августин-Каетано-Франсіско Тринідад-і-Марія Тринідад (див.). Португалець. Анацефал. Кавалер Ордена Святого Духу, полковник гвардії".)

Вихідні дані свідчили, що Книга Доль виходить накладом 1 (один) примірник і цей останній том підписано до друку ще за часів польотів братів Монгольф'є. Вочевидь, для того, щоб якось задовольнити потреби

сучасників, видавництво вдалося до публікації термінових нерегулярних випусків, у яких значились тільки роки народження і роки смерті. В одному з таких випусків я знайшов і своє ім'я. Однак через поспіх до цих випусків закралася сила-силенна огріхів, і я з подивом дізнався, що помру 1611 року. У восьмитомнику знайдених помилок до мого прізвища ще не дійшли.

Консультувала видання Книги Доль спеціальна група у відділі Передбачень і Пророцтв. Відділ був зубожілий, занедбаний, він ніяк не міг оговтатись після короткочасного володарювання сера громадянина Мерліна, й інститут неодноразово оголошував конкурс на заміщення вакантної посади завідувача відділу, і щоразу на конкурс подавала заявку одна-однісінька людина — сам Мерлін.

Учена рада добросовісно розглядала заяву і благополучно відхиляла її — сорока трьома голосами "проти" при одному "за". (Мерлін за традицією теж був членом Ученої ради.)

Відділ Передбачень і Пророцтв займав увесь третій поверх. Я пройшовся уздовж дверей із табличками "Група кавової гущі", "Група авгурів", "Група піфій", "Синоптична група", "Група пасьянсів", "Соловецький Оракул". Знеструмлювати мені нічого не довелося, оскільки відділ працював при свічках. На дверях синоптичної групи вже з'явився свіжий напис крейдою: "Темна вода во облацех". Щоранку Мерлін, проклинаючи інтриги заздрісників, стирав цей напис мокрою ганчіркою, і щоночі він відновлювався. Взагалі, на чому тримався авторитет відділу, мені було незрозуміло. Час від часу співробітники робили доповіді на дивні теми, на кшталт: "Стосовно виразу очей авгура" або "Предикторські властивості гущі з-під кави мокко врожаю 1926 року". Інколи групі піфій вдавалося що-небудь правильно передбачити, але щоразу піфії здавалися такими здивованими і наляканими своїм успіхом, що весь ефект миттєво зникав. У-Янус, людина делікатна, не міг, як було неодноразово відзначено, стримати непевної усмішки щоразу, коли був присутній на засіданнях семінару піфій і авгурів.

На четвертому поверсі для мене, нарешті, знайшлася робота: я вимкнув світло в келіях відділу Вічної Молодості. Молоді у відділі не було, і ці дідусі, які страждали на тисячолітній склероз, постійно забували гасити за собою світло. Втім, я підозрюю, що справа тут була не тільки у склерозі.

Багато з них досі боялися, що їх вдарить струмом. Вони все ще називали електричку чавункою.

У лабораторії сублімації між довгими столами нипала, позіхаючи, — руки в кишені, — сумна модель вічномолодого парубка. Її сива двометрова борода волочилась по підлозі й чіплялася за ніжки стільців. Про всяк випадок я заховав у шафу бутель із царською горілкою, що стояв на табуретці, і пішов до себе в електронний зал.

Тут стояв мій "Алдан". Я трішечки помилувався ним, який він компактний, гарний, як він таємничо поблискує. В інституті до нас ставилися по-різному. Бухгалтерія, наприклад, зустріла мене з розкритими обіймами, і головний бухгалтер, скупо усміхаючись, одразу ж завалив мене нестерпними розрахунками заробітної платні та рентабельності. Жіан Жіакомо, завідувач відділу Універсальних Перетворювань, спершу теж зрадів, але, переконавшись, що "Алдан" не здатний розрахувати навіть елементарної трансформації кубика свинцю у кубик золота, охолов до моєї електроніки і удостоював нас тільки нечастими випадковими завданнями. А от від його підлеглого і улюбленого учня Вітька Корнєєва спасу не було. І Ойра-Ойра постійно сидів у мене на шиї зі своїми зубодробними задачами з галузі ірраціональної математики. Крістобаль Хунта, полюбляючи в усьому бути першим, узяв за правило підключати уночі машину до своєї центральної нервової системи, тому наступного дня у його голові весь час щось виразно дзижчало і клацало, а збитий з пантелику "Алдан", замість того, щоб рахувати у двійковій системі, незрозумілим мені чином переходив на давню шістдесяткову, та ще змінював логіку, абсолютно заперечуючи принцип виключеного третього. Федір Симеонович Ківрін бавився з машиною, як дитина з іграшкою. Він міг годинами грати з нею

в пару-непару, навчив її грі у японські шахи, а щоби було цікавіше, вселив у машину чиюсь безсмертну душу — втім, доволі життєрадісну і працьовиту. Янус Полуектович (не пригадаю вже, А чи У) скористався машиною тільки один раз. Він приніс із собою невеличку напівпрозору коробочку, яку під'єднав до "Алдана". Приблизно через десять секунд роботи з цією приставкою у машині перегоріли усі запобіжники, після чого Янус Полуектович вибачився, забрав свою коробочку і пішов.

Але, незважаючи на всі маленькі перешкоди та неприємності, незважаючи на те, що одушевлений тепер "Алдан" інколи друкував на виході: "Думаю. Прошу не заважати", незважаючи на брак запасних блоків і почуття безпорадності, яке охоплювало мене, коли потрібно було провести логічний аналіз "неконгруентної трансгресії у псіполі інкуб-перетворення", — незважаючи на все це, працювати тут було надзвичайно цікаво, і я пишався своєю очевидною потрібністю. Я провів усі розрахунки в роботі Ойри-Ойри про механізм спадковості біполярних гомункулусів. Я склав для Вітька Корнєєва таблиці напруги М-поля диванатранслятора у дев'ятивимірному магопросторі. Я вів робочу калькуляцію для підшефного рибозаводу. Я розрахував схему для найбільш економного транспортування еліксиру Дитячого Сміху. Я навіть підрахував ймовірності вирішення пасьянсів "Великий слон", "Державна дума" та "Могила Наполеона" для людей із групи пасьянсів і проробив усі квадратури численного методу Крістобаля Хозевича, за що той навчив мене впадати у нірвану. Я був задоволений, мені бракувало днів, і життя моє було наповнене змістом.

Було ще рано — лише сьома година. Я увімкнув "Алдан" і трішки попрацював. О дев'ятій годині вечора я спам'ятався, з жалем знеструмив електронний зал і пішов на п'ятий поверх. Завірюха все не вщухала. Це була справжня новорічна завірюха. Вона вила і вищала у старих занедбаних коминах, вона намітала кучугури під вікнами, шалено смикала і розгойдувала поодинокі вуличні ліхтарі.

Я проминув територію адміністративно-господарчого відділу. Вхід до приймальні Модеста Матвійовича був закладений хрест-навхрест

двотавровими залізними брусами, а з боків, шаблі наголо, стояли два здоровенні іфрити в тюрбанах і у повному бойовому спорядженні. Ніс кожного, червоний і розпухлий від нежиті, був проколотий масивним золотим кільцем з бляшаним інвентарним номерком. Довкола пахло сіркою, паленою шерстю і стрептоцидовою маззю. Я затримався на якийсь час, розглядаючи їх, бо іфрити у наших широтах істоти рідкісні. Але той, що стояв праворуч, неголений і з чорною пов'язкою на оці, почав поїдати мене оком. Про нього ходила погана слава, нібито він колишній людожер, і я поквапом пішов далі. Мені було чути, як він з хлюпанням тягне носом і прицмокує за моєю спиною.

У приміщеннях відділу Абсолютного Знання були відчинені всі кватирки, тому що сюди просочувався запах оселедцевих голів професора Вибігалли. На підвіконнях намело, під батареями парового опалення темнілись калюжі. Я зачинив кватирки і пройшовся між незаймано чистими столами працівників відділу. На столах красувалися новеньке чорнильне приладдя, що не знало чорнил, із чорнильниць стирчали недопалки. Дивний це був відділ. Гасло в них було таке: "Пізнання безкінечності потребує безкінечного часу". Це я не заперечував, але вони робили з цього несподіваний висновок: "А тому працюй не працюй — усе однаково". І в інтересах незбільшення ентропії Всесвіту вони не працювали. Принаймні, більшість із них. "Ан масс", як сказав би Вибігалло. По суті, завдання їхнє зводилося до аналізу кривої відносного пізнання в галузі її асимптотичного наближення до абсолютною істини. Тому одні співробітники весь час займались діленням нуля на нуль на настільних "мерседесах", а інші — відпрошувалися у відрядження на безкінечність. Із відряджень вони поверталися бадьорі, відгодовані та відразу брали відпустку за станом здоров'я. У проміжках між відрядженнями вони ходили з відділу у відділ, вмощувалися із запаленими цигарками на робочі столи і розповідали анекдоти про розкриття невизначеностей методом Лопіталя. Їх легко впізнавали за порожнім поглядом і за подряпаними від безперервного гоління вухами. За півроку мого перебування в інституті вони дали "Алдану" всього одне завдання, що зводило до того ж ділення нуля на нуль і не містило жодної абсолютної істини. Може,

хтось із них і займався справжньою справою, але я про це нічого не знав.

О пів на одинадцяту я вступив на поверх Амвросія Амбруазовича Вибігалли. Прикриваючи обличчя носовичком і намагаючись дихати ротом, я попрямував просто у лабораторію, знану серед співробітників як "Пологовий Будинок". Тут, за твердженням професора Вибігалли, народжувалися в колбах моделі ідеальної людини. Вилуплювались, значиться. Компрене ву?[7]

У лабораторії було задушно і темно. Я увімкнув світло. З'явилися сірі гладенькі стіни, оздоблені портретами Ескулапа, Парацельса та самого Амвросія Амбруазовича. Амвросій Амбруазович був зображений у чорній шапочці на благородних кучерях, і на його грудях нерозбірливо сяяла якась медаль. На четвертій стіні колись теж висів якийсь портрет, але тепер від нього залишився тільки темний квадрат і три заіржавілих покручених цвяхи.

У центрі лабораторії стояв автоклав, у кутку — другий, більший. Біля центрального автоклава просто на підлозі лежали буханці хліба, стояли оцинковані відра з синюватими молочними відвійками і велетенський чан із пареними висівками. Судячи із запаху, десь поблизу знаходились і оселедцеві голови, але я так і не зміг зрозуміти, де.

У лабораторії панувала тиша, із надр автоклава долинало ритмічне клацання.

Чомусь навшпиньках я наблизився до центрального автоклава і зазирнув в оглядовий ілюмінатор. Мене і раніше нудило від запаху, а тут стало зовсім кепсько, хоча нічого особливого я не побачив: щось біле і безформне повільно коливалося у зеленкуватій напівтемряві. Я вимкнув світло, вийшов і старанно зачинив двері. "По писку його", згадав я. Мене непокоїли дивні передчуття. Тільки тепер я помітив, що навколо порога проведена товста магічна смуга, розписана коструватими

кабалістичними знаками. Придивившись, я зрозумів, що це було заклинання супроти такі — голодного демона пекла.

Із певним полегшенням я покинув Вибігаллові володіння і почав підійматися на шостий поверх, де Жіан Жіакомо і його співробітники займалися теорією та практикою Універсальних Перетворень. На маршових сходах висів яскравий віршований плакат, що закликав до створення громадської бібліотеки. Ідея належала місцевкому, вірші були мої:

Розкопай своїх підвалів,

Шаф своїх перетруси,

Різних книжок і журналів

По можливості неси.

Я почервонів і пішов далі. Вступивши на шостий поверх, я відразу побачив, що двері Вітькової лабораторії привідчинені, і почув хрипкий спів. Я підкрався до дверей.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Хочу тебе прославити,

Тебе, що пробивається крізь хугу вечором зимовим.

Твоє сильне дихання та мірне биття твого серця…

В. Вітмен

Допіру Вітько сказав, що йде в одну компанію, а в лабораторії залишає працювати дубля. Дубль — це дуже цікава штука. Зазвичай, це досить точна копія свого творця. Бракує, скажімо, людині рук — він створює собі дубля, безмозкого, нечулого, котрий тільки і вміє, що паяти контакти, або тягати вантажі, або писати під диктовку, але вміє це робити досконало. Чи потрібна людині модель-антропоїд для якогось експерименту — і він створює собі дубля, безмозкого, нечулого, котрий тільки і вміє ходити по стелі чи приймати телепатеми, але вміє це добре. Чи найпростіший випадок. Збирається, скажімо, людина отримати зарплату, а часу марнувати їй не хочеться, і вона посилає замість себе свого дубля, котрий тільки і вміє, що нікого без черги не пропускати, розписуватись у відомості та порахувати гроші, не відходячи від каси. Звичайно, творити дублів уміють не всі. Я, наприклад, ще не вмів. Те, що в мене поки що виходило, нічого не вміло — навіть ходити. І от стоїш, бувало, в черзі, нібито тут і Вітько, і Роман, і Володя Почкін, а поговорити ні з ким. Стоять як кам'яні, не моргають, не дихають, з ноги на ногу не переминаються, і цигарку попрости ні в кого.

Справжні майстри можуть створювати дуже складних, багатопрограмних дублів, котрі самонавчаються. Такого от супера Роман відправив улітку замість мене на машині. І ніхто з моїх хлопців не здогадався, що це був не я. Дубль чудово вів мій "Москвич", лаявся, коли його кусали комарі, і з задоволенням співав хором. Повернувшись у Ленінград, він розвіз усіх по домівках, самостійно здав прокатний автомобіль, заплатив і зник тієї ж миті просто на очах ошелешеного директора прокату.

Якийсь час я думав, що А-Янус і У-Янус — це дубль і оригінал. Одначе це було зовсім не так. Насамперед, обидва директори мали паспорти, дипломи, перепустки та інші необхідні документи. Тоді як навіть найскладніші дублі не могли мати ніяких посвідчень особи. При вигляді казенної печатки на своїй фотографії вони впадали у лють і роздирали документи на шматки. Цю загадкову властивість дублів довго вивчав Магнус Редькін, але завдання виявилося йому не до снаги.

Далі, Януси були білковими істотами. З приводу ж дублів досі ще не вщухла суперечка між філософами та кібернетиками: вважати їх живими, чи ні. Більшість дублів являли собою кремнійорганічні структури, були дублі й на германієвій основі, а останнім часом увійшли в моду дублі на алюмополімерах.

І нарешті, найголовніше — ані А-Януса, ані У-Януса ніхто ніколи не створював штучно.

Вони не були копією та оригіналом, не були вони й братами-близнюками, вони були однією людиною — Янусом Полуектовичем Невструєвим. Ніхто в інституті цього не розумів, але всі знали це настільки твердо, що зрозуміти й не намагалися.

Вітьків дубль стояв, упершись долонями в лабораторний стіл, і незворушним поглядом стежив за роботою невеличкого гомеостата Ешбі. При цьому він вуркотів пісеньку на популярний колись мотив:

Ми не Декарти, не Ньютони ми,

Для нас наука — це прогрес

Чудес.

А ми нормальні, ми астрономи — так!

Зірки хапаємо з небес…

Я ніколи раніше не чув, щоб дублі співали. Але від Вітькового дубля можна було сподіватися всього. Я пам'ятаю одного Вітькового дубля, котрий наважувався сперечатися з приводу надмірної витрати психоенергії з самим Модестом Матвійовичем. А цього Модеста Матвійовича навіть створені мною опудала без рук-без ніг боялися до судом, вочевидь, інстинктивно.

Праворуч від дубля, в кутку, стояв під брезентовим чохлом двоходовий транслятор ТДХ-80Є, збитковий виріб Кітежградського заводу маготехніки. Поряд із лабораторним столом, у світлі трьох рефлекторів, блищав штопаною шкірою мій давній знайомий — диван. На диван була по

ставлена дитяча ванна з водою, у ванні черевом догори плавав дохлий окунь. Ще в лабораторії були стелажі, заставлені приладами, а біля самісіньких дверей стояв великий, із зеленого скла чвертковий бутель, вкритий пилом. У бутлі знаходився опечатаний джин, можна було бачити, як він там ворушиться, поблискуючи очицями.

Вітьків дубль перестав розглядати гомеостат, сів на диван поряд із ванною і, втупившись тим самим скам'янілим поглядом у дохлу рибину, проспівав наступний куплет:

В цілях природи приборкання ми,

В цілях розсіяти неуцтва

Тьму

В процесі світоспоглядання ми — так!

Шукаймо, що, коли, чому…

Аби природу нам приборкати

І подолати неосвіченості

Тьму

Вивчаєм всесвіту будову ми — так!

Шукаєм: що, коли, чому…

Окунь перебував без змін. Тоді дубль запхав руку глибоко в диван і заходився, сопучи, щось там прокручувати.

Диван був транслятором. Він створював довкола себе М-поле, яке, кажучи просто, перетворювало реальну дійсність на дійсність казкову. Я відчув це на собі тієї незабутньої ночі на хлібах у Найти Київни, і врятувало мене тоді тільки те, що диван працював на чверть сили, на темнових струмах, а інакше я прокинувся б яким-небудь хлопчиком-мізинчиком у чоботях. Для Магнуса Редькіна диван був можливим вмістилищем шуканої Білої Тези. Для Мод еста Матвійовича — музейним експонатом інвентарний номер 1123, до розбазарювання забороненим. Для Вітька це був інструмент номер один. Тому Вітько крав диван щоночі, Магнус Федорович із ревнощів доносив про це завкадрами товаришу Дьоміну, а діяльність Модеста Матвійовича зводилася до того, щоб усе це припинити. Вітько крав диван доти, поки не втрутився Янус Полуектович, котрому в тісній взаємодії з Федором Симеоновичем і при активній підтримці Жіана Жіакомо, спираючись на офіційний лист Президії Академії наук за особистими підписами чотирьох академіків, таки вдалося повністю нейтралізувати Редькіна і трохи потіснити позицію Модеста Матвійовича.

Модест Матвійович оголосив, що він, як особа матеріально відповідальна, не хоче ні про що чути і вимагає, щоби диван інвентарний номер 1123 знаходився у спеціально відведеному для нього, дивана, приміщенні. А якщо цього не буде, сказав Модест Матвійович грізно, то нехай усі, до академіків включно, нарікають самі на себе. ІІнус Полуектович погодився нарікати на себе, Федір Симеонович також, і Вітько швиденько перетягнув диван у свою лабораторію. Вітько був серйозним працівником, на відміну від шалапутів із відділу Абсолютного Знання, і планував перетворити усю морську та океанську воду нашої планети на живу воду. Поки що він, щоправда, перебував на стадії експерименту.

Окунь у ванній заворушився і перевернувся долічерева. Дубль забрав руку з дивана. Окунь апатично поворушив плавцями, позіхнув, завалився на бік і знову перекинувся на спину.

— С-скотина, — виразно сказав дубль.

Я відразу нашорошив вуха. Це було сказано емоційно. Жоден лабораторний дубль не міг би так сказати. Дубль запхав руки в кишені, повільно піднявся і побачив мене. Кілька секунд ми дивились один на одного. Потім я єхидно поцікавився:

— Працюємо?

Дубль тупо дивився на мене.

— Та залиш, залиш, — сказав я. — Все ясно.

Дубль мовчав. Він стояв, як кам'яний, і не моргав.

— Ну, от що, — сказав я. — Зараз пів на одинадцяту. Даю тобі десять хвилин. Усе прибери, викинь цю дохлятину та біжи танцювати. А вже знеструмлю я сам.

Дубль витягнув губи і почав задкувати. Він задкував дуже обережно, обминув диван і встав так, щоб між нами був лабораторний стіл. Я демонстративно подивився на годинник. Дубль пробурмотів заклинання, на столі з'явився "мерседес", авторучка і стос чистого паперу. Дубль, зігнувши коліна, завис у повітрі і почав щось писати, час від часу боязко на мене позираючи. Це було дуже схоже, і я навіть засумнівався. Втім, у мене був надійний спосіб з'ясувати правду. Дублі, зазвичай, абсолютно нечутливі до болю. Понишпоривши в кишені, я дістав маленькі гострі кліщі і, голосно поклацуючи ними, почав наближатися до дубля. Дубль перестав писати. Пильно поглянувши йому в очі, я відкусив кліщами головку цвяха, яка стирчала зі стола, і сказав:

— Н-н-ну?

— Чого ти до мене причепився? — запитав Вітько. — Ти ж бачиш, що людина працює.

— Ти ж дубль, — сказав я. — Не смій зі мною розмовляти.

— Забери кліщі, — попросив він.

— А ти не клей дурня, — сказав я. — Теж мені дубль.

Вітько сів на край стола і стомлено потер вуха.

— Нічого в мене сьогодні не виходить, — повідомив він. — Дурень я сьогодні. Дубля сотворив — вийшов якийсь уже зовсім безмозкий. Все перекидав, на умклайдет сів, тварюка…. Ударив я його по шиї, руку відбив… І окунь дохне систематично.

Я підійшов до дивана і зазирнув у ванну.

— А що з ним?

— А я звідки знаю?

— Де ти його взяв?

— На базарі.

Я підняв окуня за хвіст.

— А чого ти хочеш? Звичайна заснула рибка.

— Йолоп, — сказав Вітько. — Вода ж жива…

— А-а, — сказав я і почав міркувати, що б йому порадити. Механізм дії живої води я уявляв собі вкрай приблизно. Здебільшого за казкою про Івана-царевича та Сірого Вовка.

Джин у бутлі рухався і час від часу протирав долонькою скло, запилене ззовні.

— Протер би бутель, — сказав я, нічого не придумавши.

— Що?

— Пилюку з пляшки зітри. Нудно ж йому там.

— Чорт з ним, нехай нудиться, — розгублено сказав Вітько. Він знову запхав руку в диван і знову прокрутив там щось. Окунь ожив.

— Бачив? — сказав Вітько. — Коли даю максимальну напругу — все гаразд.

— Екземпляр невдалий, — сказав я навмання.

Вітько вийняв руку з дивана і втупився в мене.

— Екземпляр… — сказав він. — Невдалий… — Очі в нього стали, як у дубля. — Екземпляр екземпляру люпус ест…1

— До того ж він, напевно, заморожений, — сказав я, посмілівши.

Вітько мене не слухав.

— Де би рибу взяти? — сказав він, озираючись і ляскаючи себе по кишенях. — Рибочку би…

— Навіщо? — запитав я.

— Справді, — сказав Вітько. — Навіщо? Якщо немає іншої риби, — розсудливо промовив він, — то чому б не взяти іншу воду? Правильно?

— Е, ні, — заперечив я. — Так не піде.

1 Перифраз латинської приказки "людина людині вовк".

— А як? — жадібно запитав Вітько.

— Вимітайся звідси, — наказав я. — Звільни приміщення.

— Куди?

— Куди хочеш.

Він переліз через диван і взяв мене за горлянку.

— Ти мене слухайся, зрозумів? — сказав він погрозливо. — На світі немає нічого однакового. Все розподіляється по гауссіані. Вода воді не рівня... Цей старий дурень не допетрав, що існує дисперсія властивостей...

— Агов, милий, — покликав я його. — Новий рік скоро! Не захоплюйся так.

Він відпустив мене і заметушився:

— Куди ж я його подів?.. От валянок!.. Куди я його запхав?.. А, ось він...

Він кинувся до стільця, на якому сторчма стояв умклайдет. Той самий. Я відскочив до дверей і сказав благально:

— Отямся! Дванадцята ж година! Тебе ж чекають! Вірочка чекає!

— Ні, — відповідав він. — Я їм туди дубля послав. Гарний дубль, спритний... Дурень дурнем. Анекдоти, стійку робить, танцює, як віл...

Він крутив у руках умклайдет, щось прикидаючи, приміряючись, примружуючи одне око.

— Вимітайся, кажуть тобі! — закричав я розпачливо.

Вітько зиркнув на мене, і я присів. Жарти закінчилися. Вітько був у тому стані, коли захоплені роботою маги перетворюють оточуючих на павуків, мокриць, ящірок та іншу тиху звірину. Я сів навпочіпки поряд із джином і почав дивитися.

Вітько завмер у класичній позі для матеріального заклинання (позиція "мартіхор"), над столом піднялася рожева пара, вгору-вниз застрибали тіні, схожі на кажанів, щез "мерседес", щез папір, і раптом уся поверхня стола вкрилась посудинами з прозорими розчинами. Вітько, не дивлячись, поклав умклайдет на стілець, схопив одну з ємкостей і почав її уважно розглядати. Було зрозуміло, що тепер він звідси нікуди і ніколи не піде. Він швидко прибрав із дивана ванну, рвучко підскочив до стелажів і поволік до стола громіздкий мідний аквавітометр. Я влаштувався зручніше і протер джинові віконечко для огляду, але несподівано з коридору долинули голоси, тупотіння ніг і гупання дверей. Я схопився і кинувся геть з лабораторії.

Відчуття нічної порожнечі та темного спокою величезної будівлі щезло безслідно. В коридорі горіли яскраві лампи. Хтось прожогом мчав сходами, хтось кричав: "Валько! Напруга впала! Збігай в акумуляторну!", хтось витрушував на маршових сходах шубу, і мокрий

сніг розлітався навсібіч. Назустріч мені із замисленим обличчям швидко йшов вишукано зігнутий ЖіанЖіакомо, за ним з його величезним портфелем під пахвою і з його тростиною в зубах дріботів гном. Ми розкланялися. Від великого престидижитатора пахло добрим вином і французькими пахощами. Зупинити його я не наважився, і він пройшов крізь замкнуті двері до свого кабінету. Гном пропхав йому вслід портфель і тростину, а сам пірнув у батарею парового опалення.

— Якого чорта? — вигукнув я і побіг на сходи.

Інститут був напхом напханий співробітниками. Здавалось, їх було навіть більше, ніж будного дня. В кабінетах і лабораторіях щосили горіли вогні, двері були розчинені навстіж. В інституті стояв звичайний діловий гул: тріщання розрядів, монотонні голоси, що диктували цифри та промовляли заклинання, дрібчастий стукіт "мерседесів" і "рейнметалів". І над усім цим розкотистий і переможний рик Федора Симеоновича: "Це добре, це здо-о-орово! Ви молодця, голубчику! Але який дурень вимкнув г-генератор?" Мене садонули у спину чимось твердим, і я схопився за перила. Я розлютився. Це були Володя Почкін та Едик Амперян, вони тягли на свій поверх координатно-вимірювальну машину вагою на півтонни.

— А, Сашко, — привітно сказав Едик. — Здрастуй, Сашко.

— Сашко, відійти убік! — крикнув Володя Почкін, задкуючи. — Занось, занось!..

Я схопив його за комір:

— Ти чому в інституті? Ти як сюди потрапив?

— Через двері, через двері, пусти… — сказав Володя. — Едько, ще правіше! Ти бачиш, що не проходить?

Я відпустив його і кинувся у вестибюль. Я був охоплений адміністративним обуренням. "Я вам покажу, — бурмотів я, стрибаючи через чотири сходинки. — Я вам покажу байдикувати. Я вам покажу всіх пускати без розбору!" Макродемони Вхід і Вихід, замість того, щоб займатися ділом, тремтячи від азарту та гарячково фосфоруючи, різалися в рулетку. Забувши про свої обов'язки, Вхід просто на моїх очах зірвав банк приблизно на сімдесят мільярдів молекул у Виходу, який також забув свої обов'язки. Рулетку я впізнав одразу. Це була моя рулетка. Я сам змайстрував її для однієї вечірки і тримав за шафою в електронному залі, і знав про це один тільки Вітька Корнєєв. Змова, вирішив я. Усіх рознесу. А через вестибюль усе йшли та йшли покриті снігом, запорошені веселі співробітники.

— Оце так мете! Всі вуха забило...

— А ти теж пішов?

— Та ну, нудота... Напилися всі. Давай, думаю, піду краще попрацюю. Залишив їм дубля та й пішов...

— Ти знаєш, танцюю я з нею і відчуваю, що обростаю шерстю. Хильнув чарчину — не допомагає...

— А якщо пучок електронів? Маса велика? Ну тоді фотонів...

— Олексію, у тебе лазер вільний є? Ну давай хоч газовий...

— Галко, як же це ти чоловіка залишила?

— Я ще годину тому вийшов, як хочеш знати. У кучугуру, розумієш, провалився, мало не занесло мене...

Я зрозумів, що не виправдав. Не було вже сенсу відбирати рулетку в демонів, залишалось тільки піти і зовсім розлаятися з провокатором

Вітьком, а там що буде, те й буде. Я посварив демонів кулаком і поплентався сходами угору, намагаючись уявити, що було би, якби в інститут зараз зазирнув Модест Матвійович.

Дорогою до директорської приймальні я зупинився у стендовому залі. Тут приборкували випущеного з пляшки джина. Джин, величезний, синій від люті, метався у вольєрі, огородженому щитами Джян бен Джяна і закритому зверху потужним магнітним полем. Джина шмагали високовольтними розрядами, він вив, лаявся кількома мертвими мовами, стрибав, вивергаючи язики вогню, зопалу починав будувати і одразу ж руйнував палаци, потім, нарешті, здався, сів на підлогу і, тіпаючись від розрядів, жалібно завив:

— Ну годі, ну відстаньте, ну я більше не буду… Ой-йой-йой… Ну я вже зовсім тихий…

Біля пульта розрядника стояли спокійні молоді люди, всуціль дублі. Оригінали ж, скупчившись біля вібростенда, позирали на годинники та відкупорювали пляшки.

Я підійшов до них.

— А, Сашко!

— Сашенціє, ти, кажуть, черговий сьогодні… Я до тебе потім забіжу в зал.

— Гей, хто-небудь, сотворіть йому склянку, в мене руки зайняті…

Я був ошелешений і не помітив, як у руці в мене опинилася склянка. Корки гримнули в щити Джян бен Джяна, шиплячи полилося крижане шампанське. Розряди змовкли, джин перестав скиглити і почав принюхуватися. Тієї ж миті кремлівський годинник узявся бити дванадцяту.

— Хлопці! Хай живе понеділок!

Склянки зійшлися. Потім хтось сказав, оглядаючи пляшку:

— Хто творив вино?

— Я.

— Не забудь завтра заплатити.

— Ну що, ще пляшечку?

— Досить, застудимось.

— Гарний джин попався... Нервовий трішки.

— Дарованому коню...

— Нічого, полетить, як миленький. Сорок витків протримається, а там нехай котиться зі своїми нервами.

— Хлопці, — нерішуче сказав я, — ніч на дворі... і свято. Йшли би ви додому...

На мене подивились, мене поплескали по плечу, мені сказали: "Нічого, це минеться", — і юрбою рушили до вольєра... Дублі відкотили один зі щитів, а оригінали діловито оточили джина, міцно взяли його за руки і за ноги та потягли до вібростенда. Джин боязко голосив і невпевнено обіцяв усім скарби царів земних. Я самотньо стояв осторонь і дивився, як вони пристібають його ременями і прикріплюють до різних частин його тіла мікродатчики. Потім я помацав щит. Він був величезний, важкий, вкритий ум'ятинами від ударів кульових блискавок, подекуди обвуглений. Щити Джян бен Джяна були зроблені з семи

драконових шкур, склеєних жовчю батьковбивці, і розраховані на пряме влучання блискавиці. Усі наявні в інституті щити були вилучені свого часу зі скарбниці цариці Савської. Зробив це чи то Крістобаль Хунта, чи то Мерлін. Хунта про це ніколи не говорив, а Мерлін похвалявся при кожній зручній нагоді, посилаючись при цьому на сумнівний авторитет короля Артура. До кожного щита були шпалерними гвіздками прибиті бляшані інвентарні номери. Теоретично на лицьовому боці щитів мали бути зображення усіх знаменитих битв минулого, а на внутрішньому — всіх великих битв майбутнього. Практично ж на лицьовому боці щита, перед яким я стояв, виднілося щось на кшталт реактивного літака, що штурмує автоколону, а внутрішній бік був укритий дивними візерунками і нагадував абстрактну картину.

Джина почали трусити на вібростенді. Він хихотів і звискував: "Ой, лоскотно!.. Ой, не можу!.." Я повернувся у коридор. У коридорі пахло бенгальськими вогнями. Під стелею крутились вогняні вертушки, стукаючи об стіни і залишаючи по собі струмені кольорового диму, проносилися ракети. Я зустрів дубля Володі Почкіна, котрий волік велетенську інкунабулу з мідними застібками, двох дублів Романа ОйриОйри, знемагаючих під важенним швелером, потім самого Романа з купою яскраво-синіх папок з архіву відділу Недоступних Проблем, а потім лютого лаборанта з від ділу Сенсу Життя, котрий конвоював на допит до Хунти стадо привидів у плащах хрестоносців, які безбожно лаялися... Усі були заклопотані та діловиті.

Трудове законодавство порушували злісно та повсюдно, і я відчув, що у мене зникло будьяке бажання боротися з цими порушеннями, бо сюди о дванадцятій годині у новорічну ніч, прорвавшись через віхолу, прийшли люди, яким було цікавіше доводити до кінця чи починати заново яку-небудь корисну справу, ніж глушити горілку, безглуздо дриґати ногами, грати у фанти і займатися фліртом різних ступенів легкості. Сюди прийшли люди, яким було приємніше бути одне з одним, ніж окремо, які ненавиділи вихідні, бо в неділю їм було нудно. Маги, Люди з великої літери, і гаслом їхнім було — "Понеділок починається в суботу". Так, вони знали деякі заклинання, уміли перетворювати воду на

вино, і кожен із них міг би нагодувати п'ятьма хлібинами тисячу чоловік. Але магами вони були не тому. Це була лузга, зовнішнє. Вони були магами тому, що дуже багато знали, так багато, що кількість перейшла у них, нарешті, в якість, і вони мали зі світом інші стосунки, ніж звичайні люди. Вони працювали в інституті, що займався насамперед проблемами людського щастя і сенсу людського життя, але навіть серед них ніхто точно не знав, що таке щастя і в чому саме сенс життя. І вони прийняли робочу гіпотезу, що щастя в неперервному пізнанні невідомого і сенс життя у тому ж. Кожна людина — маг у душі, але вона стає магом тільки тоді, коли починає менше думати про себе і більше про інших, коли працювати їй цікавіше, ніж розважатись у старожитньому значенні цього слова. І напевно, їхня робоча гіпотеза була недалека від істини, оскільки, так само як праця перетворила мавпу на людину, так само відсутність праці у значно коротші терміни перетворює людину на мавпу. Навіть гірше, ніж на мавпу.

У житті ми не завжди помічаємо це. Нероба і гульвіса, розпусник і кар'єрист продовжують ходити на задніх кінцівках, розмовляти цілком членороздільно (хоча коло тем у них гранично звужується), а що стосується вузьких штанів і захоплення джазом, за якими певний час намагались визначати ступінь мавпоподібності, то досить швидко з'ясувалося, що вони притаманні навіть найкращим із магів.

В інституті регрес приховати було неможливо. Інститут створював необмежені можливості для перетворення людини на мага. Але він був нещадний до відступників і мітив їх без промаху. Варто було співробітнику віддатися хоча б на годину егоїстичним та інстинктивним діям (а інколи навіть просто думкам), як він з острахом помічав, що пушок на його вухах стає густіший. Це було застереження. Так міліцейський свисток попереджує про можливий штраф, так біль попереджує про можливу травму. Тепер усе залежало від себе. Людина часто-густо не може боротися зі своїми кислими думками, на те вона й людина — перехідна сходинка від неандертальця до мага. Але вона може чинити всупереч цим думкам, і тоді в неї залишаються шанси. А може, й поступитися, махнути на все рукою ("Живемо один раз", "Треба

брати від життя все", "Ніщо людське мені не чуже"), і тоді їй залишається одне: якнайшвидше йти з інституту. Там, ззовні, вона ще може залишитися принаймні добропорядним міщанином, чесно, але мляво відробляючи свою зарплатню. Але важко наважитись піти. В інституті тепло, затишно, робота чиста, поважна, платять незле, люди чудові, а сором очей не виїсть. Ось і тиняються, супроводжувані співчутливими та несхвальними поглядами, коридорами і лабораторіями, із вухами, вкритими жорсткою сірою шерстю, безголові, вони втрачають зв'язність мовлення, і дурнішають на очах. Але цих ще можна пожаліти, можна спробувати допомогти їм, можна ще сподіватися повернути їм людський вигляд...

Є інші. З порожніми очима. Вони достеменно знають, з якого боку в бутерброда масло. По-своєму дуже навіть недурні. По-своєму неабиякі знавці людської природи. Завбачливі та безпринципні, вони пізнали всю силу людських слабкостей, вміють будь-яке зло обернути собі на користь і в цьому невтомні. Вони ретельно виголюють свої вуха і часто-густо винаходять дивовижні засоби для знищення волосяного покрову. Вони носять корсети з драконового вуса, приховуючи викривлення хребта, вони закутуються у велетенські середньовічні мантії та боярські шуби, проголошуючи вірність національній старожитності. Вони на весь голос скаржаться на застарілі ревматизми і взимку та влітку носять високі валянки, підбиті шкірою. Вони нерозбірливі в засобах і терплячі, як павуки. І як часто вони досягають значних висот і великих успіхів у своїй основній справі — у будуванні світлого майбутнього в одній окремо взятій квартирі та на одній окремо взятій присадибній ділянці, відгородженій від решти людства колючим дротом пі д напругою...

Я повернувся на свій пост у приймальню директора, пожбурив непотрібні ключі в ящик і прочитав кілька сторінок із класичної праці Я. П. Невструєва "Рівняння математичної магії". Ця книга читалась, як пригодницький роман, бо була напхом напхана поставленими й невирішеними проблемами. Мені страшенно захотілось працювати, і я уже було вирішив начхати на чергування та піти до свого "Алдана", та зателефонував Модест Матвійович.

Із хрускотом жуючи, він сердито поцікавився:

— Де ви ходите, Привалов? Третій раз телефоную, неподобство!

— З Новим роком, Модесте Матвійовичу, —

сказав я.

Якийсь час він мовчки жував, потім відповів тоном нижче:

— Аналогічно. Як чергування?

— Щойно обійшов приміщення, — сказав я. — Усе нормально.

— Самозаймань не було?

— Аж ніяк.

— Усюди знеструмлено?

— Бріарей палець зламав, — сказав я.

Він стривожився.

— Бріарей? Зачекайте… Ага, інвентарний номер 1489… Чому?

Я пояснив.

— Яких заходів ви вжили?

Я розповів.

— Правильне рішення, — сказав Модест Матвійович. — Продовжуйте чергувати. У мене все.

Відразу після Модеста Матвійовича зателефонував Едик Амперян з відділу Лінійного Щастя і ввічливо попросив порахувати оптимальні коефіцієнти безтурботності для відповідальних працівників. Я погодився, і ми домовилися зустрітися в електронному залі через дві години. Потім зайшов дубль Ойри-Ойри і монотонним голосом попросив ключі від сейфа Януса Полуектовича. Я відмовив. Він почав наполягати. Я вигнав його геть.

Через хвилину примчав сам Роман.

— Давай ключі.

Я похитав головою.

— Не дам.

— Давай ключі!

— Та йди ти. Я особа матеріально відповідальна.

— Сашко, я сейф заберу!

Я осміхнувся і сказав:

— Будь ласка.

Роман вирячився на сейф і весь напружився, але сейф був або заговорений, або пригвинчений до підлоги.

— А що тобі там потрібно? — запитав я.

— Документація на РУ-16, — сказав Роман. — Ну дай ключі!

Я засміявся і протягнув руку до ящика з ключами. І тієї ж миті пронизливий зойк долинув звідкись згори. Я підхопився.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Горе! Хлопець я не сильний;

З'їсть упир мене зовсім…

О. С. Пушкін

— Вилупився, — спокійно сказав Роман, дивлячись у стелю.

— Хто? — Мені було моторошно: крик був жіночий.

— Вибігаллів упир, — сказав Роман. — Точніше, кадавр.

— А чому жінка кричала?

— А от побачиш, — сказав Роман.

Він узяв мене за руку, підстрибнув, і ми помчали через поверхи. Пронизуючи стелі, ми врізалися у перекриття, як ніж у замерзле масло, потім із цмоканням вискакували в повітря і знову врізались у перекриття. Між перекриттями було темно, і маленькі гноми, вперемішку із мишами, з наляканим пищанням сахалися від нас, а в лабораторіях і кабінетах, через які ми пролітали, співробітники із заклопотаними обличчями дивилися вгору.

У "Пологовому Будинку" ми проштовхались через натовп цікавих і побачили за лабораторним столом абсолютно голого професора

Вибігаллу. Його синювато-біла шкіра мокро поблискувала, мокра борода звисала клином, мокре волосся заліпило низьке чоло, на якому полум'янів діючий вулканічний прищ. Порожні прозорі очиці, рідко поморгуючи, безглуздо нишпорили по кімнаті.

Професор Вибігалло їв. На столі перед ним диміла велика фотографічна кювета, ущент наповнена пареними висівками. Не звертаючи ні на кого особливої уваги, він зачерпував висівки широкою долонею, м'яв їх пальцями, як плов, і утворену кульку запихав до рота, рясно посипаючи крихтами бороду. При цьому він хрусткотів, цмокав, рохкав, схрапував, схиляв голову набік і мружився, неначе від величезної насолоди. Час від часу, не перестаючи ковтати і давитись, він починав хвилюватись, хапав за краї чан з висівками та відра з відвійками, що стояли поряд із ним на підлозі, і щоразу присував їх до себе ближче і ближче. На іншому кінці стола молоденька відьма-практикантка Стелла з чистими рожевими вушками, бліда й заплакана, з тремтячими губками, нарізала буханці хліба величезними куснями і, відвертаючись, підносила їх Вибігаллі на витягнутих руках. Центральний автоклав був розкритий, перекинутий, і навколо нього розтеклася чимала зеленкувата калюжа.

Вибігалло раптом промовив нерозбірливо:

— Гей, дівко... це-во... молока давай! Лий, значиться, просто сюди, у висівки... Сіль ву плє, значиться...

Стелла поквапно підхопила відро і плюснула в кювету молочні відвійки.

— Ех! — вигукнув професор Вибігалло. — Посуд малий, значиться! Ти, дівко, як тебе, це-во, просто в чан лий. Будемо, значиться, з чана їсти...

Стелла почала перевертати відра в чан із висівками, а професор, схопивши кювету, як ложку, заходився черпати висівки і запихати в пащеку, яка розкривалась неймовірно широко.

— Та ж зателефонуйте! — жалібно закричала Стелла. — Він же зараз усе доїсть!

— Телефонували вже, — сказали в натовпі. — Ти краще від нього відійди все-таки. Йди сюди.

— Ну, він прийде? Прийде?

— Сказав, що виходить. Калоші, значиться, надягає і виходить. Відійди від нього, тобі кажуть.

Я, нарешті, зрозумів, у чому річ. Це не був професор Вибігалло. Це був новонароджений кадавр, модель Людини, невдоволеної шлунково. І дякувати Богу, бо я вже було подумав, що професора розбив мозковий параліч. Як наслідок напруженої роботи.

Стелла обережненько відійшла. Її схопили за плечі та втягнули в натовп. Вона сховалася за моєю спиною, вчепившись мені у лікоть, і я одразу ж розправив плечі, хоча не розумів ще, у чому річ і чого вона так боїться. Кадавр жер. У лабораторії, наповненій людом, стояла неймовірна тиша, і було чутно тільки, як він сопе і хрускотить, неначе кінь, і шкребе кюветою по стінках чана. Ми дивилися. Він зліз із стільця та занурив голову в чан. Жінки відвернулися. Лілечці Новосмєховій стало погано, і її вивели в коридор. Потім ясний голос Едика Амперяна промовив:

— Добре. Будьмо логічні. Зараз він прикінчить висівки, потім доїсть хліб. А потім?

У передніх рядах виник рух. Натовп потіснився до дверей. Я починав розуміти. Стелла сказала тонесеньким голоском:

— Ще оселедцеві голови є…

— Багато?

— Дві тонни.

— Добре, — сказав Едик. — І де ж вони?

— Вони повинні подаватися по конвеєру, — повідомила Стелла. — Тая пробувала, а конвеєр поламаний…

— Між іншим, — сказав Роман голосно, — уже дві хвилини я намагаюся його пасивізувати, і абсолютно безрезультатно…

— Я теж, — признався Едик.

— Тому, — сказав Роман, — було б дуже добре, якби хто-небудь з особливо бридливих зайнявся налагодженням конвеєра. Як паліатив. Є тут хтось ще з магістрів? Едика я бачу. Ще хтось є? Корнєєв! Вікторе Павловичу, ти тут?

— Немає його. Може, за Федором Симеоновичем збігати?

— Я думаю, поки що не варто турбувати. Впораємось якось. Едику, давай-но разом, зосереджено.

— В якому режимі?

— У режимі гальмування. Аж до тетанусу. Хлопці, допомагайте всі, хто вміє.

— Одну хвилинку, — сказав Едик. — А якщо ми його пошкодимо?

— Так-так-так, — втрутився я. — Краще не треба. Нехай уже він краще мене зжере.

— Не хвилюйся, не хвилюйся. Ми будемо обережні. Едику, давай на дотиках. В один дотик.

— Почали, — сказав Едик.

Стало ще тихіше. Кадавр вовтузився у чані, а за стіною перемовлялися і постукували добровольці, котрі намагалися полагодити конвеєр. Минула хвилина. Кадавр виліз із чана, втер бороду, сонно подивився на нас і раптом спритним рухом, неймовірно далеко витягнувши руку, хапнув останній буханець хліба. Потім він розкотисто відригнув і відкинувся на спинку стільця, склавши руки на величезному здутому череві. Його обличчям розлилося блаженство. Він посопував і безтямно усміхався. Він був безсумнівно щасливий, як буває щасливою украй стомлена людина, дістався нарешті до бажаного ліжка.

— Подіяло, здається, — з полегшеним зітханням сказав хтось у натовпі.

Роман із сумнівом підібрав губи.

— Я так не думаю, — ввічливо сказав Едик.

— Може, в нього заведення скінчилося? — сказав я з надією.

Стелла жалібно повідомила:

— Це просто релаксація… Пароксизм задоволення. Він скоро знову прокинеться.

— Слабаки ви, магістри, — сказав мужній голос. — Пустіть-но мене, піду Федора Симеоновича гукну.

Усі перезиралися, невпевнено усміхаючись. Роман замислено грався умклайдетом, катаючи його на долоні. Стелла тремтіла, шепочучи: "Що ж це буде? Сашко, я боюся!" Що стосується мене, то я випинав груди, супив брови і боровся з палким бажанням зателефонувати Модестові Матвійовичу. Мені страшенно хотілося зняти з себе відповідальність. Це була слабкодухість, і я був безсилий перед нею. Мод ест Матвійович уявлявся мені зараз зовсім в особливому світлі, і я з надією згадував захищену минулого місяця магістерську дисертацію "Про співвідношення законів природи та законів адміністрації", де зокрема доводилося, що раз по раз адміністративні закони з огляду на свою специфічну непорушність виявляються більш дієвими, ніж природні та магічні закономірності. Я був переконаний, що варто було би Модестові Матвійовичу з'явитись тут і заволати на упиря: "Ви це припиніть, товаришу Вибігалло!" — як упир негайно би припинив.

— Романе, — сказав я недбало, — я думаю, що в крайньому випадку ти здатен його дематеріалізувати?

Роман засміявся і поплескав мене по плечу.

— Не бійся, — сказав він. — Це все іграшки. З Вибігаллою тільки зв'язуватись не хочеться... Цього ти не бійся, ти он того бійся! — Він вказав на другий автоклав, що мирно поклацував у куті.

Тимчасом кадавр раптом неспокійно заворушився. Стелла тихенько вискнула і притиснулася до мене. Кадаврові очі розплющилися. Спершу він нагнувся і зазирнув у чан. Потім погримів порожніми відрами. Потім завмер і якийсь час сидів нерухомо. Вираз вдоволення на його обличчі змінився виразом гіркої образи. Він припинявся, швидко обнюхав, ворушачи ніздрями, стіл і, витягнувши довгого червоного язика, злизнув крихти.

— Ну, тримайтеся, хлопці… — прошепотіли в натовпі.

Кадавр запхав руку в чан, витяг кювету, оглянув її з усіх боків і обережно відкусив край. Брови його страждено підвелися. Він відкусив ще шматок і захрустів. Обличчя його посиніло, немовби від сильного роздратування, очі зволожились, але він кусав раз за разом, поки не зжував усю кювету. Майже хвилину він сидів у задумі, мацаючи пальцями зуби, потім повільно пройшовся поглядом по принишклому натовпі. Негарний у нього був погляд — оцінюючий, якийсь такий, що вибирає. Володя Почкін мимовільно промовив: "Но-но, тихо, ти…" І тут порожні очі вперлись у Стеллу, і вона заверещала, заверещала несамовито, з переходом в ультразвук, так, як ми з Романом уже чули в директорській приймальні чотирма поверхами нижче. Я здригнувся. Кадавра це теж збентежило: він потупив очі та нервово забарабанив пальцями по столі.

У дверях почувся шум, усі зарухалися, і крізь натовп, розштовхуючи роззяв, видираючи бурульки з бороди, поліз Амвросій Амбруазович Вибігалло. Справжній. Від нього пахло горілкою, сіряком і морозом.

— Милий! — закричав він. — Що ж це, га? Кель сетуасьєн![8] Стелло, куди ж ти, це-во, дивишся!.. Де оселедці? У нього ж потреби!.. У нього ж вони ростуть!.. Мої праці читати треба!

Він наблизився до кадавра, і кадавр негайно ж узявся жадібно його обнюхувати. Вибігалло віддав йому сіряка.

— Потреби треба задовольняти! — казав він, поквапно клацаючи перемикачами на пульті конвеєра. — Чому відразу не дала? Ох уже ці лє фам, лє фам!..[9] Хто сказав, що зламаний? І не зламаний зовсім, а заговорений. Щоб, значиться, не всякому користуватися, бо, це-во, потреби всі мають, а оселедці — для моделі…

У стіні відчинилося віконечко, заторохкотів конвеєр, і просто на підлогу полився потік смердючих оселедцевих голів. Очі кадавра зблиснули. Він упав рачки, дрібного риссю поскакав до віконечка і взявся до справи. Вибігалло, стоячи поряд, плескав у долоні, радісно скрикував і час від часу, переповнюючись почуттями, починав чухати кадавра за вухом.

Натовп полегшено зітхав і ворушився. З'ясувалося, що Вибігалло привів із собою двох кореспондентів обласної газети. Кореспонденти були знайомі — Г. Проникливий і Б. Питомник. Від них теж пахло горілкою. Блискаючи бліцами, вони взялися фотографувати і записувати у книжечки. Г. Проникливий і Б. Питомник спеціалізувались на науці. Г. Проникливий був знаменитий фразою: "Оорт перший поглянув на зоряне небо і помітив, що Галактика обертається". Йому теж належали: літературний запис Мерлінової оповіді про подорож із головою райради та інтерв'ю, взяте (через неграмотність) у дубля Ойри-Ойри. Інтерв'ю мало назву "Людина з великої літери" і починалося словами: "Як кожен справжній учений, він був небагатослівний...". Б. Питомник паразитував на Вибігаллі. Його бойові нариси про самонадягне взуття, про моркву, яка сама висмикується із землі і складається у вантажівки, та про інші проекти Вибігалли були широко відомі в області, а стаття "Чарівник із Соловця" з'явилась навіть в одному з центральних журналів.

Коли в кадавра настав черговий пароксизм задоволення і він задрімав, саме підоспіли лаборанти Вибігалли, яких теж на ґвалт відірвали від новорічних столів, і тому вони були дуже непривітні. Лаборанти поквапно нарядили кадавра в чорну пару та підсунули під нього стілець. Кореспонденти поставили Вибігаллу поряд, поклали його руки на плечі кадавра і, націлившись об'єктивами, попросили продовжувати.

— Головне — що? — з готовністю проголосив Вибігалло. — Головне, щоб людина була щаслива. Зауважую це в дужках: щастя є поняття людське. А що є людина, філософськи кажучи? Людина, товариші, є хомо сапієнс, котрий може і хоче. Може, це-во, все, що хоче, а хоче все,

що може. Нес па, товариші? Якщо ж вона, себто людина, може все, що хоче, а хоче все, що може, то вона і є щаслива. Так ми його і визначимо. Що ми тут, товариші, перед собою маємо? Ми маємо модель. Але ця модель, товариші, хоче, і це вже добре. Так би мовити, екселент, ексві, шармант[10]. І ще, товариші, ви самі бачите, що вона може. І це ще краще, бо коли так, то він… вона, значиться, щаслива. Маємо метафізичний перехід від нещастя до щастя, і це нас не може дивувати, бо щасливими не народжуються, а щасливими, це-во, стають. Завдяки турботам і правильному до тебе ставленню. Ось воно зараз прокидається… Воно хоче. І тому воно поки що нещасливе. Але воно може, і через це "може" здійснюється діалектичний стрибок. О, о!.. Дивіться! Бачили, як воно може? Ох ти, мій милий, ох ти, мій радісний!.. О, о! Ось як воно може! Хвилин десять-п'ятнадцять воно може… Ви, там, товаришу Питомник, свій фотоапаратик відкладіть, а візьміть ви кіноапаратик, позаяк тут ми маємо процес… тут у нас усе в русі! Спокій у нас, як і йому й належиться, відносний, рух у нас абсолютний. Ось так. Тепер воно змогло і діалектично переходить до щастя. До вдоволення, себто. Бачте, воно очі заплющило. Насолоджується. Йому добре. Я вам науково стверджую, що готовий був би з ним помінятися. У даний, звісно, момент… Ви, товаришу Проникливий, усе, що я кажу, записуйте, а потім дайте мені. Я пригладжу і посилання вставлю… Ось тепер воно дрімає, але це ще не все. Потреби повинні йти в нас як углиб, так і вшир. Це, значиться, буде єдино вірний процес. Он ді ке[11], Вибігалло, мовляв, проти духовного світу. Це, товариші, ярлик. Нам, товариші, давно час забути про такі манери в науковій дискусії. Всі ми знаємо, що матеріальне йде попереду, а духовне йде позаду. Сатур вентур, як відомо, нон студіт лібентур[12]. Що ми, стосовно даного випадку, перекладемо так: голодній кумі все хліб на умі…

— Навпаки, — сказав Ойра-Ойра.

Якийсь час Вибігалло порожньо дивився на

нього, потім сказав:

— Цю репліку із залу ми, товариші, зараз відкинемо з обуренням. Як неорганізовану. Не будемо відволікатись від головного — від практики. Я продовжую і переходжу до наступної сходинки експерименту. Поясню для преси. Виходячи з матеріалістичної ідеї про те, що тимчасове задоволення матпотреб відбулося, можна переходити до задоволення духпотреб. Себто подивитися кіно, телевізор, послухати народну музику чи поспівати самому і навіть почитати яку-небудь книгу, скажімо, "Крокодил" чи там газету... Ми, товариші, не забуваємо, що до всього цього треба мати здібності, в той час, як задоволення матпотреб особливих здібностей не потребує, вони завжди є, оскільки природа йде услід за матеріалізмом. Поки щодо духовних здібностей даної моделі ми сказати нічого не можемо, оскільки її раціональне зерно є шлункова невдоволеність. Але ці духздібності ми зараз у неї вичленимо.

Похмурі лаборанти розвернули на столах магнітофон, радіоприймач, кінопроектор і невеличку переносну бібліотеку. Кадавр окинув інструменти культури байдужим поглядом і спробував на смак магнітофонну стрічку. Було очевидно, що духздібності моделі спонтанно не виявляться. Тоді Вибігалло наказав почати, як він висловився, примусове запровадження культурних навичок. Магнітофон солодко заспівав: "Ми з милим розставалися, в коханні присягалися...". Радіоприймач засвистів і заулюлюкав. Проектор почав показувати на стіні мультфільм "Вовк і семеро козенят". Два лаборанти встали з журналами в руках по обидва боки від кадавра і взялися навперебій читати вголос...

Як і слід було сподіватися, шлункова модель поставилася до всього цього галасу з абсолютною байдужістю. Поки їй хотілося жерти, вона чхала на свій духовний світ, бо хотіла жерти і жерла. Наситившись, вона ігнорувала свій духовний світ, тому що соловіла і тимчасово вже нічого більше не бажала. Пильний Вибігалло примудрився всетаки помітити безперечний зв'язок між стукотом барабана (з радіоприймача) і рефлекторним посмикуванням нижніх кінцівок моделі. Це посмикування привело його у захват.

— Ногу! — закричав він, хапаючи за рукав Б. Питомника. — Знімайте ногу! Великим планом! Ля вибрасьон са моле гош етюн гранд сінь! [13]Ця нога відмете всі підступи і зірве всі ярлики, які на мене навішують! Уї сан дот2, людина, котра не фахівець, може, навіть здивується, як я ставлюся до цієї ноги. Але ж, товариші, все велике виявляється в малому, а я мушу нагадати, що дана модель є моделлю обмежених потреб, кажучи конкретно — тільки однієї потреби і, називаючи речі своїми іменами, просто, по-нашому, без усіх цих вуалей — модель потреби шлункової. Тому в неї таке обмеження у духпотребах. А ми стверджуємо, що тільки різноманітність матпотреб може забезпечити різноманітність духпотреб. Поясню для преси на доступному їй прикладі. Якби, скажімо, мало воно яскраво виражену потребу в даному магнітофоні "Астра-7" за сто сорок карбованців, то яка ж потреба повинна розумітися нами як матеріальна, і воно б цей магнітофон отримало, то воно даний магнітофон крутило б, оскільки, самі розумієте, що ще з магнітофоном робити? А якщо крутило б, то з музикою, а якщо музика — треба її слухати чи там танцювати… А що, товариші, є слухання музики з танцями чи без них? Це є задоволення духпотреб. Компрене ву?

Я вже давно помітив, що поведінка кадавра істотно змінилася. Чи то в ньому щось розладналося, чи то так і мало бути, але час релаксацій у нього дедалі скорочувався і скорочувався, тож на кінець промови Вибігалли він уже не відходив від конвеєра. Втім, можливо, йому просто стало важко пересуватись.

— Дозвольте запитання, — ввічливо сказав Едик. — Чим ви пояснюєте припинення пароксизмів задоволення?

Вибігалло замовк і подивився на кадавра. Кадавр жер. Вибігалло подивився на Едика.

— Відповідаю, — марнославно сказав він. — Запитання, товариші, правильне. І, я би навіть сказав, розумне запитання, товариші. Ми маємо перед собою конкретну модель безперервно зростаючих матеріальних

потреб. І тільки поверховому спостерігачеві може здаватися, що пароксизми вдоволення нібито припинилися. Насправді ж вони діалектично перейшли в нову якість. Вони, товариші, розповсюдились на сам процес задоволення потреб. Тепер йому мало бути ситим. Тепер потреби зросли, тепер йому треба весь час їсти, тепер він самонавчився і знає, що жувати — це теж чудово. Зрозуміло, товаришу Амперян?

Я подивився на Едика. Едик ввічливо усміхався. Поряд із ним стояли пліч-о-пліч дублі Федора Симеоновича та Крістобаля Хозевича. Голови їхні, з широко розставленими вухами, повільно повертались навколо осі, як аеродромні радіолокатори.

— Ще запитання можна? — запитав Роман.

— Прошу, — сказав Вибігалло з утомленопоблажливим виглядом.

— Амвросію Амбруазовичу, — сказав Роман, — а що буде, коли воно все споживе?

Погляд Вибігалли став гнівним.

— Я прошу всіх присутніх відзначити це провокаційне запитання, від якого за версту тхне мальтузіанством, неомальтузіанством, прагматизьмом, екзистенціо… оа… налізьмом та невірою, товариші, у невичерпну міць людства. Ви що ж хочете сказати цим запитанням, товаришу Ойра-Ойра? Що в діяльності нашої наукової установи може настати момент, криза, регрес, коли нашим споживачам не вистачить продуктів харчування? Негарно, товаришу Ойра-Ойра! Не подумали ви! А ми не можемо допустити, щоб на нашу роботу навішували ярлики і кидали тінь. І ми цього, товариші, не допустимо.

Він дістав носовичок і витер бороду. Г. Проникливий, скривившись від розумового напруження, поставив наступне запитання:

— Я, звичайно, не спеціаліст. Але яке майбутнє у даної моделі? Я розумію, що експеримент триває успішно. Але дуже вже активно воно споживає.

Вибігалло гірко посміхнувся.

— Ось бачите, товаришу Ойра-Ойра, — сказав він. — Так от і виникають нездорові сенсації. Ви, не подумавши, поставили запитання. І ось уже рядовий товариш невірно зорієнтований. Не на той ідеал дивиться… Не на той ідеал дивитесь, товаришу Проникливий! — звернувся він просто до кореспондента. — Дана модель це вже пройдений етап! Ось ідеал, на який потрібно дивитись! — Він підійшов до другого автоклава і поклав рудоволосу руку на його полірований бік. Борода його задерлась. — Ось наш ідеал! — проголосив він. — Або, висловлюючись точніше, ось модель нашого з вами ідеалу. Ми маємо тут універсального споживача, який усе хоче і все, відповідно, може. У ньому закладені всі потреби, які тільки бувають на світі. І всі ці потреби він може задовольнити. За допомогою нашої науки, зрозуміло. Поясню для преси. Модель універсального споживача, поміщена в цьому автоклаві, або, кажучи по-нашому, в самозамикачі, хоче необмежено. Всі ми, товариші, при всій нашій повазі до нас, просто нулі поряд із нею. Бо вона хоче таких речей, про які ми й гадки не маємо. І вона не чекатиме милості від природи. Вона візьме від природи все, що їй потрібно для повного щастя, тобто для задоволення. Матеріально-магічні сили самі видобудуть із довколишньої природи все необхідне. Щастя даної моделі буде невимовним. Вона не знатиме ні голоду, ні спраги, ні зубного болю, ні особистих неприємностей. Усі її потреби миттєво задовольнятимуться у міру їх виникнення.

— Вибачте, — ввічливо запитав Едик, — і всі її потреби будуть матеріальними?

— Ну звичайно ж! — вигукнув Вибігалло. — Духовні потреби розвинуться у відповідності! Я вже зазначав, що чим більше

матеріальних потреб, тим різноманітніші будуть духовні потреби. Це буде велет духу і корифей!

Я оглянув присутніх. Багато хто був ошелешений. Кореспонденти відчайдушно писали. Деякі, як я помітив, із дивним виразом переводили погляд з автоклава на кадавра, котрий безупинно ковтав, і назад. Стелла, припавши чолом до мого плеча, схлипувала і шепотіла: "Піду я звідси, не можу, піду..."Я, здається, теж починав розуміти, чого побоювався Ойра-Ойра. Мені уявилась величезна розверста паща, в яку, кинуті магічною силою, сиплються тварини, люди, міста, континенти, планети і сонця...

— Амвросію Амбруазовичу, — сказав ОйраОйра. — А може, універсальний споживач створити камінь, який навіть при найсильнішому бажанні не зуміє підняти?

Вибігалло задумався, але тільки на секунду.

— Це не є матпотреба, — відповів він. — Де є примха. Не для того я створював своїх дублів, щоб вони, значиться, капризували.

— Примха теж може бути потребою, — заперечив Ойра-Ойра.

— Не будемо займатися схоластикою і казуїстикою, — запропонував Вибігалло. — І не будемо проводити церковно-містичних аналогій.

— Не будемо, — погодився Ойра-Ойра.

Б. Питомник сердито поглянув на нього і знову звернувся до Вибігалли:

— А коли і де відбуватиметься демонстрація універсальної моделі, Амвросію Амбруазовичу?

— Відповідь, — сказав Вибігалло. — Демонстрація відбуватиметься тут, у цій моїй лабораторії. Про момент преса буде сповіщена додатково.

— Але це буде найближчими днями?

— Є думка, що це буде найближчими годинами. Тож товаришам пресі найкраще залишитися і зачекати.

У цю мить дублі Федора Симеоновича та Крістобаля Хозевича, немов за командою, повернулись і вийшли. Ойра-Ойра сказав:

— Вам не здається, Амвросію Амбруазовичу, що таку демонстрацію проводити у приміщенні, та ще й в центрі міста, небезпечно?

— Нам побоюватись нічого, — вагомо сказав Вибігалло. — Нехай наші вороги, це-во, побоюються.

— Пам'ятаєте, я казав вам, що можлива…

— Ви, товаришу Ойра-Ойра, недостатньо, значиться, підкуті. Відрізняти треба, товаришу Ойра-Ойра, можливість від дійсності, випадковість від необхідності, теорію від практики і взагалі…

— Все-таки, може, на полігоні…

— Я випробовую не бомбу, — зверхньо сказав Вибігалло. — Я випробовую модель ідеальної людини. Які будуть ще запитання?

Якийсь розумник з відділу Абсолютного Знання взявся розпитувати про режим роботи автоклава. Вибігалло з охотою пустився у пояснення. Похмурі лаборанти збирали свою техніку вдоволення духпотреб. Кадавр жер. Чорна пара на ньому потріскувала, розповзаючись по швах. Ойра-Ойра вивчаюче дивився на нього. Потім він раптом голосно сказав:

— Є пропозиція. Всім, особисто не зацікавленим потрібно негайно залишити приміщення.

Усі обернулися до нього.

— Зараз тут буде дуже брудно, — пояснив він. — До неможливості брудно.

— Це провокація, — з гідністю сказав Вибігалло.

Роман, схопивши мене за рукав, потягнув до дверей. Я потягнув за собою Стеллу. Услід за нами потяглась решта глядачів. Романові в інституті вірили, Вибігаллі — ні. В лабораторії зі сторонніх залишилися тільки кореспонденти, а ми з'юрмилися у коридорі.

— У чому річ? — запитували у Романа. — Що буде? Чому брудно?

— Зараз він вибухне, — відповідав Роман, не зводячи очей із дверей.

— Хто вибухне? Вибігалло?

— Кореспондентів шкода, — сказав Едик. — Слухай, Сашко, душ у нас сьогодні працює?

Двері лабораторії відчинились, і звідти вийшли два лаборанти, волочучи чан з порожніми відрами. Третій лаборант, боязко озираючись, метушився навкруги і бурмотів: "Давайте, хлопці, давайте я допоможу, важко ж..."

— Двері зачиніть, — порадив Роман.

Метушливий лаборант поквапно зачинив двері та підійшов до нас, витягуючи сигарети. Очі в нього були круглі та бігали.

— Ну, зараз буде... — сказав він. — Проникливий дурень, я йому підморгував... Як він жере!.. Здуріти можна, як він жере...

— Зараз двадцять п'ять хвилин на третю... — почав Роман.

У цю мить пролунав вибух. Задзеленчали розбиті шиби. Двері лабораторії крекнули та зірвалися з петель. В утворену щілину винесло фотоапарат і чиюсь краватку. Ми шарахнулися. Стелла знову вискнула.

— Спокійно, — сказав Роман. — Уже все. Одним споживачем на землі стало менше.

Лаборант, білий, як халат, безперервно затягуючись, курив сигарету. З лабораторії долинало хлюпання, кашель, нерозбірливі прокльони. Потягнуло смородом. Я нерішуче промимрив:

— Треба подивитися, чи що...

Ніхто не озвався. Усі співчутливо дивились на мене. Стелла тихо плакала і тримала мене за куртку. Хтось комусь пояснював пошепки: "Він черговий сьогодні, зрозумів?.. Треба ж комусь іти вигрібати..."

Я зробив кілька непевних кроків до дверей, але цієї миті з лабораторії, чіпляючись один за одного, вилізли кореспонденти і Вибігалло.

Лишенько, як вони виглядали!..

Отямившись, я витягнув із кишені платиновий свисток і свиснув. Розштовхуючи співробітників, до мене поспішила авральна команда домовиківасенізаторів.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Повірте мені, це було найжахливіше видовище на світі.

Ф. Рабле

Найбільше мене вразило, що Вибігалло аніскільки не був збентежений тим, що сталося. Поки домовики обробляли його, поливаючи абсорбентами і умащуючи пахощами, він віщав фальцетом:

— Ось ви, товариші Ойра-Ойра і Амперян, ви теж усі побоювалися. Що, мовляв, буде, та як, мовляв, його зупинити... Є, є у вас, товариші, такий, знаєте, нездоровий, значиться, скептицизьм. Яб сказав, така, знаєте, недовіра до сил природи, до людських можливостей. І де ж вона тепер, ваша недовіра? Луснула! Луснула, товариші, на очах широкої громадськості та забризкала мене і ось товаришів із преси...

Преса вражено мовчала, покірно підставляючи боки під шиплячі струмені абсорбентів. Г. Проникливий дуже тремтів. Б. Питомник крутив головою і мимоволі облизувався.

Коли домовики прибрали лабораторію у першому наближенні, я зазирнув усередину. Авральна команда діловито вставляла шиби і спалювала в муфельній печі решткі шлункової моделі. Решток було мало: купка ґудзиків із написом "фор джентльмен"[14], рукав піджака, неймовірно розтягнуті підтяжки і вставна щелепа, схожа на викопну щелепу гігантопітека. Решта ж, вочевидь, розлетілось на порохно. Вибігалло оглянув другий автоклав, він же самозамикач, і заявив, що все гаразд. "Пресу прошу до мене, — сказав він. — Іншим пропоную повернутися до своїх безпосередніх обов'язків". Преса витягла книжечки, всі троє всілися за стіл і заходились уточнювати деталі нарису "Народження відкриття" та інформаційної замітки "Професор Вибігалло розповідає".

Глядачі розійшлися. Пішов геть Ойра-Ойра, забравши в мене ключі від сейфа Януса Полуектовича. У відчаї пішла Стелла, котру Вибігалло

відмовився відпустити до іншого відділу. Пішли помітно повеселілі лаборанти. Пішов Едик, оточений юрмою теоретиків, прикидаючи на ходу мінімальний можливий тиск у шлунку кадавра, який вибухнув. Я теж рушив на свій пост, попередньо пересвідчившись, що випробовування другого кадавра відбудеться не раніше за восьму ранку.

Експеримент справив на мене гнітюче враження, і, прилаштувавшись у величезному кріслі приймальні, я якийсь час намагався зрозуміти, дурень Вибігалло чи хитрий демагог-халтурник. Наукова цінність усіх його кадаврів, вочевидь, дорівнювала нулю. Моделі на базі власних дублів умів створювати будь-який співробітник, що захистив магістерську дисертацію і закінчив дворічний спецкурс нелінійної трансгресії. Наділяти ці моделі магічними властивостями теж була абищиця, тому що існували довідники, таблиці та підручники для магів-аспірантів. Ці моделі самі собою ніколи нічого не доводили і з точки зору науки становили не більший інтерес, ніж картярські фокуси чи шпагоковтання. Можна було, звичайно, зрозуміти всіх цих горе-кореспондентів, котрі липнули до Вибігалли, як мухи до смітника. Бо з точки зору нефахівця все це було надзвичайно ефектно, викликало шанобливий трепет і непевні відчуття якихось величезних можливостей. Важче було зрозуміти Вибігаллу з його хворобливою пристрастю влаштовувати циркові вистави та публічні вибухи на потребу цікавим, позбавленим можливості (та й бажання) розібратись у суті питання. Якщо не враховувати двохтрьох виснажених відрядженнями абсолютників, котрі обожнювали давати інтерв'ю про стан справ у безкінечності, ніхто в інституті, м'яко кажучи, не зловживав контактами з пресою: це вважалося поганим тоном і мало глибоке внутрішнє підґрунтя.

Річ у тому, що найцікавіші та найвишуканіші наукові результати часто-густо мають здатність видаватись непосвяченим безглуздими і тоскнонезрозумілими. Люди, далекі від науки, в наш час сподіваються від неї дива і тільки дива і практично не здатні відрізнити справжнє наукове диво від фокуса чи якось інтелектуального сальтомортале.

Наука чародійства та ворожби не є винятком. Організувати на телестудії конференцію знаменитих привидів чи просвердлити поглядом діру в півметровій бетонній стіні може багато хто, і це нікому не потрібно, але саме це приводить у захват найшановнішу публіку, яка погано уявляє собі, до якої міри наука переплела і посплутувала поняття казки та дійсності. А от спробуйте знайти глибокий внутрішній зв'язок між свердлячою властивістю погляду і філологічними характеристиками слова "бетон", спробуйте вирішити цю маленьку конкретну проблемку, що відома під назвою Великої Проблеми Ауерса! Її вирішив Ойра-Ойра, створивши теорію фантастичної спільноти і започаткувавши цілком новий розділ математичної магії. Але майже ніхто не чув про Ойру-Ойру, зате всі пречудово знають професора Вибігаллу. ("Як, ви працюєте у НДІЧАВО? Ну як там Вибігалло? Що він ще новенького відкрив?..") Це відбувається тому, що ідеї ОйриОйри здатні сприйняти всього двісті-триста чоловік на всій земній кулі, і серед цих двох-трьох сотень досить багато членів-кореспондентів і — на жаль! — немає жодного кореспондента. А класична праця Вибігалли "Основи технології виробництва самонадівного взуття", набита демагогічною балаканиною, спричинила свого часу завдяки Б. Питомнику чимало галасу. (Пізніше з'ясувалося, що самонадівні черевики коштують дорожче за мотоцикл і бояться пилу та вологості.)

Година була пізня. Я добряче втомився і непомітно для себе заснув. Мені снилась якась нечисть: багатоногі велетенські комарі, бородаті, як Вибігалло, відра з молочними відвійками, що уміють говорити, чан на коротких ніжках, що бігав сходами. Інколи до мого сну зазирав який-небудь нескромний домовик, але, побачивши такі пристрасті, перелякано тікав. Прокинувся я від болю і побачив біля себе похмурого бородатого комара, який намагався проштиркнути своїм товстим, як авторучка, хоботом мою ногу.

"Дзуськи!" — заволав я і стукнув його кулаком у вирячене око.

Комар ображено завурчав і відбіг убік. Він був великий, як собака, рудий із підпалинами. Мабуть, уві сні я несвідомо промовив формулу

матеріалізації і ненароком викликав з небуття цю похмуру тварину. Загнати її назад у небуття мені не вдалося. Тоді я озброївся томом "Рівнянь математичної магії", відчинив кватирку і вигнав комара на мороз. Віхола відразу ж закрутила його, і він щез у темряві. Ось так виникають нездорові сенсації, подумав я.

Була шоста година ранку. Я прислухався. В інституті стояла тиша. Чи то всі старанно працювали, чи то вже розійшлися по домівках. Я мав здійснити ще один обхід, але йти нікуди не хотілося і кортіло чогось попоїсти, бо їв я востаннє вісімнадцять годин тому. І я вирішив пустити замість себе дубля.

Загалом, я поки ще дуже слабенький маг. Недосвідчений. Якби тут був хто-небудь поряд, я б ніколи не ризикнув демонструвати своє невігластво. Але я був сам, і вирішив ризикнути, а разом з тим трохи попрактикуватися. У "Рівняннях матмагії" я відшукав загальну формулу, підставив у неї свої параметри, проробив усі необхідні маніпуляції і промовив усі необхідні слова давньохалдейською. Все-таки навчання і труд все перетруть. Уперше в житті у мене вийшов пристойний дубль. Усе в нього було на місці, і він був навіть трішки схожий на мене, тільки ліве око в нього чомусь не розплющувалось, а на руках було по шість пальців. Я пояснив йому завдання, він кивнув, шаркнув ніжкою і пішов, похитуючись. Більше ми з ним не зустрічались. Може, його ненароком занесло в бункер до З. Горинича, а може, він поїхав у безкінечну подорож на ободі Колеса Фортуни — не знаю, не знаю. Річ у тому, що я дуже скоро забув про нього, бо вирішив приготувати собі сніданок.

Я людина невибаглива. Мені треба було тільки бутерброд із лікарською ковбасою і горня чорної кави. Не розумію, як це в мене вийшло, але спочатку на столі утворився лікарський халат, густо намащений маслом. Коли перший напад природного здивування минув, я уважно оглянув халат. Масло було не вершкове і навіть не рослинне. Ось тут мені треба було халат знищити і почати все спочатку. Але з огидною самовпевненістю я уявив себе богом-творцем і пішов шляхом послідовних трансформацій. Поряд із халатом з'явилась пляшка з

чорною рідиною, а сам халат, трохи почекавши, почав обвуглюватися з країв. Я поквапно уточнив свої уявлення, зробивши особливий наголос на образах горнятка і яловичини. Пляшка перетворилася на горня, рідина не змінилася, один рукав халата стиснувся, витягнувся, порудів і почав посмикуватися. Спітнівши від страху, я переконався, що це коров'ячий хвіст.

Я виліз із крісла і відійшов у кут. Далі хвоста справа не зрушилася, але видовище й без того було моторошнувате. Я спробував ще раз, і хвіст заколосився. Я взяв себе в руки, примружився і почав якнайвиразніше уявляти подумки шматок звичайного житнього хліба, як його відрізають від буханця, намащують маслом — вершковим, з кришталевої масельнички — і кладуть на нього кружальце ковбаси. Бог з нею, з лікарською, нехай буде звичайна полтавська напівкопчена. З кавою я вирішив поки зачекати. Коли я обережно розплющив очі, на лікарському халаті лежав чималий кусень гірського кришталю, всередині якого щось темніло. Я підняв цей кристал, за кристалом потягся халат, незбагненно до нього приріслий, а всередині кристала я розрізнив бажаний бутерброд, дуже схожий на справжній. Я застогнав і спробував подумки розколоти кристал. Він покрився густою сіткою тріщин, тому бутерброд майже зник із вигляду. "Дурень, — сказав я собі, — ти з'їв тисячі бутербродів, і ти нездатен більш-менш чітко їх уявити. Не хвилюйся, нікого немає, ніхто тебе не бачить. Це не залік, не контрольна і не іспит. Спробуй ще раз". І я спробував. Краще б я не пробував. Уява моя чомусь розбурхалася, в мозку спалахували і згасали найнесподіваніші асоціації, і з кожною новою спробою приймальня наповнювалася дивними предметами. Багато з них вийшло, мабуть, із підсвідомості, з дрімучих джунглів спадкової пам'яті, з давно пригнічених вищою освітою первісних страхів. Вони мали кінцівки і безперервно рухалися, вони видавали огидні звуки, вони були непристойні, вони були агресивні та весь час чубились. Я зацьковано озирався. Все це дуже нагадувало мені старожитні гравюри, із сценами спокутування святого Антоні я. Особливо гидотною видавалася овальна тарілка на павучих лапах, покрита з боків жорсткою ріденькою шерстю. Не знаю, що їй від мене було треба, але вона відходила у дальній кут

кімнати, розганялася і з усього маху копала мене під коліна, поки я не притис її кріслом до стіни. Частину предметів кінець кінцем мені вдалося знищити, решта розбрелися хто-куди і поховалися. Залишилися: тарілка, халат із кристалом і горня з чорною рідиною, яке розрослося до розмірів глечика. Я підняв його обома руками і понюхав. Як на мене, це було чорне чорнило для авторучки. Тарілка за кріслом ворушилася, дряпаючи лапами кольоровий лінолеум, і гидко сичала. Мені було дуже незатишно.

У коридорі пролунали кроки та голоси, двері розчинилися, на порозі з'явився Янус Полуектович і, як завжди, промовив: "Так". Я заметався. Янус Полуеісгович пройшов до себе в кабінет, на ходу недбало, одним універсальним рухом брови ліквідувавши всю створену мною кунсткамеру. За ним пройшли Федір Симеонович, Крістобаль Хунта з товстою чорною сигарою в кутику рота, насуплений Вибігалло і рішучий Роман Ойра-Ойра. Всі вони були заклопотані, дуже поспішали і не звернули на мене жодної уваги. Двері в кабінет залишилися відчиненими. Я з полегшеним зітханням вмостився на колишнє місце і тут з'ясував, що мене підстерігає велике порцелянове горня з паруючою кавою і тарілка з бутербродами. Хтось із титанів про мене всетаки подбав, уже не знаю хто. Я взявся снідати, наслухаючи голоси, що долинали з кабінету.

— Почнемо з того, — з холодним презирством сказав Крістобаль Хозевич, — що ваш, даруйте, "Пологовий Будинок" знаходиться точнісінько під моїми лабораторіями. Ви вже влаштували один вибух, і в результаті я упродовж десяти хвилин був змушений чекати, поки в моєму кабінеті вставлять вибиті шиби. Я дуже побоююсь, що аргументи більш загального характеру ви до уваги не візьмете, і тому керуюся суто егоїстичними міркуваннями...

— Це, дорогенький, моя справа, чим я у себе займаюся, — відповідав Вибігалло фальцетом. — Я до вашого поверху не пхаюся, хоча ось у вас останнім часом без упину тече жива вода. Вона мені всю стелю замочила, і клопи від неї заводяться. Але я до вашого поверху не пхаюся, а ви не пхайтеся до мого.

— Г-голубчику, — пророкотів Федір Симеонович, — Амвросію Амбруазовичу! Т-треба ж узяти до уваги м-можливі ускладнення... Н-ніхто ж не займається, скажімо, д-драконом у будівлі, х-хоча є й вогнетриви, і...

— У мене не дракон, у мене щаслива людина! Велет духу! Якось дивно ви міркуєте, товаришу Ківрін, дивні у вас аналогії, чужі! Модель ідеальної людини — і якийсь позакласовий вогнедишний дракон!..

— Г-голубчику, та ж річ не в тому, щ-що він позакласовий, а в тому, що він п-пожежу може влаштувати...

— От, знову! Ідеальна людина може влаштувати пожежу! Не подумали ви, товаришу Федоре Симеоновичу!

— Я г-говорю про д-дракона...

— А я говорю про вашу неправильну установку! Ви стираєте, Федоре Симеоновичу! Ви всіляко замазуєте! Ми, звичайно, стираємо протиріччя... між розумовою і фізичною... між містом і селом... між чоловіком і жінкою, нарешті.. Але замазувати прірву ми вам не дозволимо, Федоре Симеоновичу!

— Яку п-прірву? Що за ч-чортівня, Р-романе, кінець кінцем?.. Ви ж йому при мені п-пояснювали! Я к-кажу, Амвросію Амб-бруазовичу, що ваш експеримент неб-безпечний, розумієте?.. М-місто можна з-знищити, розумієте?

— Я-то все розумію. Я-то не дозволю ідеальній людині вилуплюватися посеред чистого поля!

— Амвросію Амбруазовичу, — сказав Роман, — я можу ще раз повторити свою аргументацію. Експеримент небезпечний тому...

— От я, Романе Петровичу, давно на вас дивлюсь і ніяк не можу збагнути, як ви можете застосовувати такі вислови щодо людини-ідеалу. Ідеальна людина для нього, бачте, небезпечна!

Тоді Роман, очевидно, через молодий запал, утратив терпець.

— Та не ідеальна людина! — закричав він. — А ваш геній-споживач!

Запанувала зловісна мовчанка.

— Як ви сказали? — страшним голосом поцікавився Вибігалло. — Повторіть. Як ви назвали ідеальну людину?

— Ян-нусе Полуектовичу, — сказав Федір Симеонович, — так, друже мій, не можна все-таки...

— Не можна! — вигукнув Вибігалло. — Правильно, товаришу Ківрін, не можна! Ми маємо експеримент міжнародно-наукового значення! Велет духу повинен з'явитися тут, у стінах нашого інституту! Це символічно! Товариш ОйраОйра з його прагматичним нахилом примітивно, товариші, ставиться до проблеми! І товариш Хунта теж дивиться вузьколобо! Не дивіться на мене, товаришу Хунто, царські жандарми мене не залякали, і ви мене теж не залякаєте! Хіба в нашому, товариші, дусі боятися експерименту? Звичайно, товаришу Хунті, як колишньому іноземцеві та працівнику церкви, дозволено інколи часом помилятися, але ж ви, товаришу Ойра-Ойра, і ви, Федоре Симеоновичу, ви ж прості російські люди!

— П-припиніть д-демагогію! — вибухнув нарешті й Федір Симеонович. — Як в-вам не с-соромно сплітати такі дурниці? Як-ка я вам п-проста л-людина? І що це за слівце таке — п-простий? Це д-дублі в нас прості!..

— Я можу сказати тільки одне, — байдужно повідомив Крістобаль Хозевич. — Я простий колишній Великий Інквізитор, і я закрию доступ до вашого автоклава доти, поки не отримаю гарантії, що експеримент буде проводитися на полігоні.

— І н-не ближче, ніж за п'ять к-кілометрів від м-міста, — додав Федір Симеонович. — Чи н-навіть десять.

Вочевидь, Вибігаллі страшенно не хотілось волочити свою апаратуру і плентатися самому на полігон, де була хуга і не було достатнього освітлення для кінохроніки.

— Так, — сказав він, — зрозуміло. Відгороджуєте нашу науку від народу. Тоді вже, може, не на десять кілометрів, а прямо на десять тисяч кілометрів, Федоре Симеоновичу? Кудись на той бік? Де-небудь на Алясці, Крістобалю Хозевичу, чи звідки ви там? Так прямо й скажіть. А ми запишемо!

Знову запала мовчанка, і було чутно, як грізно сопе Федір Симеонович, утративши дар мови.

— Років триста тому, — холодно промовив Хунта, — за такі слова я запросив би вас на прогулянку за місто, де струсив би вам пилюку із вух і проштиркнув наскрізь.

— Нічого, нічого, — сказав Вибігалло. — Це вам не Португалія. Критики не любите. Років триста тому я б із тобою теж не дуже церемонився, кафолік недорізаний.

Мене скрутило від ненависті. Чому мовчить Янус? Скільки ж можна? У тиші пролунали кроки, у приймальню зайшов блідий, вишкірений Роман і, ляснувши пальцями, створив дубль Вибігалли. Потім він з насолодою хапнув дубля за петельки, дрібно потряс, тоді узявся до

бороди, сластолюбно смикнув декілька разів, заспокоївся, знищив дубля і повернувся до кабінету.

— А в-вас гнати треба, В-вибігалло, — несподівано спокійним голосом промовив Федір Симеонович. — Ви, виявляється, н-неприємна особа.

— Критики, критики не любите, — відповідав, відбріхуючись, Вибігалло.

І ось тут нарешті заговорив Янус Полуектович. Голос він мав потужний, рівний, як у джеклондонівських капітанів.

— Експеримент, згідно прохання Амвросія Амбруазовича, буде проведено сьогодні о десятій нуль-нуль. З огляду на те, що експеримент супроводжуватиметься значними руйнуваннями, які заледве чи приведуть до людських жертв, місцем експерименту призначаю дальній сектор полігона за п'ятнадцять кілометрів від міста. Користуюсь нагодою заздалегідь подякувати Романові Петровичу за його винахідливість і мужність.

Якийсь час, мабуть, усі переварювали це рішення. Принаймні, я переварював. Янус Полуектович мав усе-таки безперечно дивну манеру висловлювати свої думки. Зрештою, всі охоче вірили, що йому видніше. Були вже прецеденти.

— Я піду викличу машину, — сказав раптом Роман і, напевно, пройшов крізь стіну, бо в приймальні не з'явився.

Федір Симеонович і Хунта, мабуть, погідливо хитали головами, а Вибігалло, оговтавшись, вигукнув:

— Правильне рішення, Янусе Полуектовичу! Вчасно ви нам нагадали про втрачену пильність.

Подалі, подалі від сторонніх очей. Тільки ось вантажники мені знадобляться. Автоклав у мене важкий, значиться, п'ять тонн усе-таки...

— Звичайно, — сказав Янус. — Розпорядіться.

У кабінеті засовгали кріслами, і я поспіхом допив каву.

Упродовж наступної години я разом із тими, хто ще залишався в інституті, стовбичив біля під'їзду і спостерігав, як вантажать автоклав, стереотруби, бронещити та сіряки про всяк випадок. Буран вщух, ранок був морозяний і ясний.

Роман пригнав гусеничну вантажівку. Вовкулака Альфред привів вантажників гекатонхейрів. Котт і Гієс ішли охоче, пожвавлено галасуючи сотнею горлянок і на ходу засукуючи численні рукави, а Бріарей плентався позаду, виставивши вперед неоковирного пальця, і нив, що йому боляче, що йому кілька голів крутяться, що він ніч не спав. Котт узяв автоклав, Гієс — усе решту. Тоді Бріарей, побачивши, що йому нічого не дісталося, взявся розпоряджатися, давати вказівки та допомагати порадами. Він забігав уперед, відчиняв і тримав двері, раз у раз присідав навпочіпки і, зазираючи знизу, кричав: "Пішло! Пішло!" або "Правіше бери! Чіпляєш!". Кінець кінцем йому наступили на руку, а самого защемили між автоклавом і стіною. Він розридався, і Альфред відвів його назад у віварій.

У вантажівку набилося чимало люду. Вибігалло заліз у кабіну водія. Він був дуже невдоволений і у всіх запитував, котра година. Вантажівка уже було рушила, та через п'ять хвилин повернулася, бо з'ясувалося, що забули кореспондентів. Поки їх шукали, Котт і Гієс затіяли гру в сніжки, щоби зігрітися, і вибили дві шиби. Потім Гієс зчепився з якимось ранковим п'яничкою, який кричав: "Усі на одного, га?" Гієса відтягли і заштовхали назад у кузов. Він крутив вирлами і грізно лаявся еллінською. З'явилися тремтячі зі сну Г. Проникливий та Б. Питомник, і вантажівка нарешті поїхала.

Інститут спорожнів. Було пів на десяту. Все місто спало. Мені дуже хотілося поїхати разом з усіма на полігон, та, що вдієш — я зітхнув і вирушив у другий обхід.

Я, позіхаючи, йшов коридорами і вимикав усюди світло, поки не опинився у лабораторії Вітька Корнєєва. Вітько Вибігалловими експериментами не цікавився. Він казав, що таких, як Вибігалло, потрібно без жалю віддавати Хунті як піддослідних тварин для з'ясування, чи не є вони летальними мутантами. Тому Вітько нікуди не поїхав, а сидів на дивані-трансляторі, палив сигарету і ліниво розмовляв із Едиком Амперяном. Едик лежав поряд і, замислено дивлячись у стелю, смоктав льодяника. На столі у ванні з водою бадьоро плавав окунь.

— З Новим роком, — сказав я.

— З Новим роком, — привітно озвався Едик.

— От нехай Сашко скаже, — запропонував Корнєєв. — Сашко, буває небілкове життя?

— Не знаю, — сказав я. — Не бачив. А що?

— Що значить — не бачив? М-поле ти теж ніколи не бачив, а напругу його розраховуєш.

— Ну то й що? — сказав я. Я дивився на окуня у ванні. Окунь плавав колами, хвацько повертаючись на віражах, і тоді було видно, що він випотрошений. — Вітько, — сказав я, — вийшло все-таки?

— Сашко не хоче говорити про небілкове життя, — сказав Едик. — І він правий.

— Без білка жити можна, — розмірковував я, — а от як він живе без тельбухів?

— А ось товариш Амперян каже, що без білка жити не можна, — сказав Вітька, змушуючи хвилю тютюнового диму згортатися у смерч і ходити по кімнаті, огинаючи предмети.

— Я. кажу, що життя — це білок, — заперечив Едик.

— Не бачу різниці, — сказав Вітько. — Ти кажеш, що якщо немає білка, то немає і життя.

— Так.

— Ну, а це що? — запитав Вітько. Він ледь змахнув рукою.

На столі поряд із ванною з'явилася огидна істота, схожа на їжака і на павука одночасно. Едик звівся і глянув на стіл.

— Ах, — сказав він і знову ліг. — Це не життя. Це нежить. Хіба Кощей Безсмертний — це небілкова істота?

— А що тобі треба? — запитав Корнєєв. — Рухається? Рухається. Харчується? Харчується. І розмножуватись може. Хочеш, він зараз розмножиться?

Едик удруге припіднявся і поглянув на стіл. Іжак-павук незграбно тупцяв на місці. Здавалося, що йому хочеться йти на всі чотири боки одночасно.

— Нежить не є життя, — сказав Едик. — Нежить існує лише остільки, оскільки існує розумне життя. Можна навіть сказати точніше: оскільки існують маги. Нежиті є відходами діяльності магів.

— Добре, — погодився Вітько.

Іжак-павук зник. Замість нього на столі з'явився маленький Вітько Корнєєв, точнісінька копія справжнього, та завбільшки з руку. Він ляснув маленькими пальчиками і створив мікродубля ще меншого розміру. Той теж ляснув пальцями. З'явився дубль завбільшки з авторучку. Потім — завбільшки з сірникову коробку. Потім — з наперсток.

— Досить? — запитав Вітько. — Кожен із них маг. У жодному немає ані молекули білка.

— Невдалий приклад, — сказав Едик із жалем. — По-перше, вони нічим принципово не відрізняються від верстата з програмним керуванням. По-друге, вони є не продуктом розвитку, а продуктом твоєї білкової майстерності. Навряд чи варто сперечатися, чи здатна еволюція створити верстати з програмним керуванням, які розмножуватимуться самі.

— Багато ти знаєш про еволюцію, — відрізав грубуватий Корнєєв. — Теж мені Дарвін! Яка різниця, хімічний процес чи свідома діяльність. У тебе теж не всі предки білкові. Пра-прапраматір твоя була, готовий визнати, достатньо складною, але зовсім не білковою молекулою.

І можливо, наша так звана свідома діяльність теж є певним різновидом еволюції. Звідки ми знаємо, що мета природи — створити товариша Амперяна? Може, мета природи — це створення нежиті руками товариша Амперяна. Може...

— Зрозуміло, зрозуміло. Спочатку протовірус, потім білок, потім товариш Амперян, а потім уся планета заселяється нежиттю.

— Точно, — сказав Вітько.

— А ми всі за непотрібністю вимерли.

— А чому б і ні? — запитав Вітько.

— У мене є один знайомий, — сказав Едик. — Він стверджує, ніби людина — це тільки проміжна ланка, необхідна природі для створення вінця творіння: чарки коньяку зі скибочкою лимона.

— А чому б, врешті-решт, і ні?

— А тому, що мені не хочеться, — сказав Едик. — У природи свої цілі, а в мене свої.

— Антропоцентрист, — мовив Вітько з огидою.

— Так, — гордо сказав Едик.

— З антропоцентристами дискутувати не бажаю, — відрізав грубий Корнєєв.

— Тоді давай розповідати анекдоти, — спокійно запропонував Едик і запхав у рот ще одного льодяника.

Вітькові дублі на столі продовжували працювати. Найменший був уже заввишки з мураху. Поки я слухав суперечку антропоцентриста з космоцентристом, мені спала на думку одна ідея.

— Хлопці, — сказав я зі штучним пожвавленням. — Чого ж це ви не пішли на полігон?

— А навіщо? — запитав Едик.

— Ну, все-таки цікаво...

— Я ніколи не ходжу в цирк, — сказав Едик. — Крім того: убі ніл валес, ібі ніл веліс1.

— Це ти про себе? — запитав Вітько.

— Ні. Це я про Вибігаллу.

— Хлопці, — сказав я, — я страшенно люблю цирк. Чи вам не однаково, де розповідати анекдоти?

— Тобто? — поцікавився Вітько.

— Почергуйте за мене, а я збігаю на полігон.

— А що треба робити?

— Знеструмлювати, гасити пожежі та всім нагадувати про трудове законодавство.

— Холодно, — нагадав Вітько. — Мороз. Вибігалло.

— Дуже хочеться, — сказав я. — Надто це все таємничо.

— Відпустимо дитину? — запитав Вітько в Едика.

Едик кивнув.

— Ідіть, Привалов, — сказав Вітько. — Це вам буде коштувати чотири години машинного часу.

— Дві, — сказав я швидко. Я чекав чогось схожого.

— П'ять, — нахабно торгувався Вітько.

— Ну три, — запропонував я. — Я й так весь час на тебе працюю.

1 Де ти ні на що не здатний, там ти не повинен нічого хотіти (лат.).

— Шість, — холоднокровно відрізав Вітько.

— Вітю, — сказав Едик, — у тебе на вухах відросте шерсть.

— Руда, — додав я зловтішно. — Може, навіть із прозеленню.

— Гаразд, — погодився Вітько, — йди задарма. Дві години мене влаштують.

Ми разом пройшли у приймальню. Дорогою магістри завели незрозумілу суперечку про якусь циклотацію, і мені довелось їх перервати, щоб вони трансгресували мене на полігон. Я їм уже набрид, і, поспішаючи мене позбутися, вони провели трансгресію з такою енергією, що я не встиг одягнутися і влетів у натовп глядачів спиною уперед.

На полігоні вже все було готове. Публіка ховалася за бронещити. Вибігалло стирчав зі свіжовиритої траншеї і жваво дивився у велику стереотрубу. Федір Симеонович і Крістобаль Хунта із сорокакратними біноктарами в руках тихо перемовлялися латиною. Я і іус Полуектович у великій шубі байдужно стояв осторонь і копирсав тростиною сніг. Б. Питомник сидів навпочіпки біля траншеї з розкритою книжечкою і авторучкою напоготові. А Г. Проникливий, увішаний фотота кіноапаратами, тер замерзлі щоки, кректав і постукував ногою об ногу за його спиною.

Небо було ясне, повний місяць опускався до заходу. Мутні стріли полярного сяйва з'являлись, тремтячи, серед зірок і щезали знову. Блищав сніг на рівнині, і великий округлий циліндр автоклава чітко виднівся за сотню метрів від нас.

Вибігалло відірвався від стереотруби, прокашлявся і сказав:

— Товариші! То-ва-ри-ші! Що ми спостерігаємо в цю стереотрубу? В цю стереотрубу, товариші, ми, охоплені складними почуттями, завмираючи від очікування, спостерігаємо, як захисний ковпак починає автоматично відгвинчуватися... Пишіть, пишіть, — сказав він Б. Питомнику. — І точніше пишіть... Автоматично, значиться, відгвинчуватися. Через кілька хвилин серед нас з'явиться ідеальна людина — шевальє, значиться, сан пьор е сан репрош...[15] Ми матимемо тут наш зразок, наш символ, нашу крилату мрію! І ми, товариші, повинні зустріти цього велета потреб і здібностей відповідним чином, без дискусій, дрібних суперечок та інших випадів. Щоб наш дорогий велет побачив нас такими, які ми є насправді в єдиній шерезі, у згуртованих лавах. Сховаймо ж, товариші, наші родимі плями, у кого вони ще поки є, і простягнемо руку своїй мрії!

Я й неозброєним оком бачив, як відгвинтилася кришка автоклава і беззвучно впала у сніг. З автоклава вдарив довгий, до самісіньких зірок, струмінь пари.

— Даю пояснення для преси... — почав було Вибігалло, але тут пролунало страшне ревіння.

Земля попливла і заворушилася. Зметнулась величезна снігова хмара. Всі повалились один на одного, і мене теж перекинуло і покотило. Ревіння чимраз дужчало, і, коли я заледве, чіпляючись за гусениці вантажівки, звівся на ноги, то побачив, як моторошно, велетенською чашею в мертвому світлі місяця повзе, згортаючись усередину, край горизонту, як загрозливо розгойдуються бронещити, як біжать навсібіч, падають і знову підхоплюються виваляні у снігу глядачі. Я побачив, як Федір Симеонович і Крістобаль Хунта, укриті райдужними ковпаками захисного поля, задкують під натиском урагану, як вони, піднявши руки, намагаються розтягнути захист на всіх присутніх, але вихор розриває захист на шматки, і ці шматки несуться над рівниною, немов величезні мильні бульбашки, і лускають у зоряному небі. Я

побачив Януса Полуектовича з піднятим коміром, він стояв, повернувшись спиною до вітру, міцно впершись тростиною в оголену землю, і дивився на годинник. А там, де був автоклав, крутилась, освітлена зсередини червоним, туга хмара пари, і небокрай стрімко загинався дедалі крутіше й крутіше, і здавалося, що всі ми перебуваємо на дні гігантського глечика. А потім зовсім поряд з епіцентром цього космічного неподобства несподівано з'явився Роман у своєму зеленому пальто, що зривалося з плечей. Він широко розмахнувся, жбурнув у ревучу пару якийсь великий предмет, що блиснув пляшковим склом, і відразу ж упав додолу, закривши голову руками. З хмари випірнула огидна, спотворена безумом, фізіономія джина, очі його крутилися від люті. Роззявляючи пащу в беззвучному реготі, він змахнув великими волохатими вухами, запахло паленим, над віхолою звелися примарні стіни чудового палацу, захиталися і впали, а джин, перетворившись на довгий язик помаранчевого полум'я, зник у небі. Кілька секунд було тихо. Потім горизонт із важким гуркотом осів. Мене підкинуло високо вгору і, прийшовши до тями, я побачив, що сиджу, впираючись руками в землю, неподалік від вантажівки.

Сніг зник. Усе поле довкола було чорне. Там, де хвилину тому стояв автоклав, зяяла велика вирва. З неї підіймався білий димок і пахло паленим.

Глядачі почали спинатися на ноги. Обличчя у всіх були брудні та перекошені. Багато хто втратив голос, кашляв, відпльовувався і тихо постогнував. Почали обтрушуватися, і тоді з'ясувалося, що дехто роздягнутий до білизни. Почулося нарікання, потім крики: "Де штани? Чому я без штанів? Я ж був у штанах!", "Товариші! Ніхто не бачив мого годинника?" "І мого!", "І у мене теж зник!", "Зуба немає, платинового! Влітку тільки вставив...", "Ой, а в мене каблучка зникла... І браслет!", "Де Вибігалло? Що за неподобство? Що все це означає?", "Та чорт із ними, з годинником і зубами! Люди-то всі цілі? Скільки нас було?", "А що, власне, сталося? Якийсь вибух... Джин... А де ж велет духу?", "Де споживач?", "Де Вибігалло, врешті-решт?", "А горизонт бачив? Знаєш, на

що це схоже?", "На згортання простору, я ці жарти знаю...", "Холодно в майці, дайте що-небудь...", "Д-де ж цей Виб-бігалло? Де цей й-йолоп?".

Земля заворушилася, і з траншеї виліз Вибігалло. Він був без валянок.

— Пояснюю для преси, — хрипко сказав він.

Але йому не дали пояснити. Магнус Федорович Редькін, який прийшов спеціально, щоб дізнатись нарешті, що ж таке справжнє щастя, підскочив до нього, трусячи стиснутими кулаками, і заверещав:

— Це шарлатанство! Ви будете за це відповідати! Балаган! Де моя шапка? Де моя шуба? Я буду на вас скаржитися! Де моя шапка, я питаю?

— У повній відповідності з програмою... — бурмотів Вибігалло, озираючись. — Наш дорогий велет...

На нього насунувся Федір Симеонович.

— Ви, м-миленький, з-закопуєте свій т-талант у землю. В-вами треба відділ Об-боронної Магії посилити. В-ваших ідеальних людей н-на ворожі б-бази скидати треба. Для залякування аг-гресора.

Вибігалло позадкував, затуляючись рукавом сіряка. До нього підійшов Крістобаль Хозевич, мовчки міряючи його поглядом, жбурнув йому під ноги забруднені рукавички і пішов. Жіан Жіакомо, нашвидкуруч створюючи собі подобу елегантного костюма, прокричав здалеку:

— Це ж феноменально, сеньйори! Я завжди відчував до нього певну антипатію, але нічого подібного я й уявити собі не міг...

Тут, нарешті, розібралися в ситуації Г. Проникливий і Б. Питомник. Досі, невпевнено усміхаючись, вони заглядали кожному в рот, сподіваючись що-небудь зрозуміти. Потім вони допетрали, що все йде далеко не в повній відповідності. Г. Проникливий твердими кроками наблизився до Вибігалли і, торкнувши його за плече, сказав залізним голосом:

— Товаришу професоре, де я можу отримати назад мої апарати? Три фотоапарати і один кіноапарат.

— І мою обручку, — додав Б. Питомник.

— Пардон, — сказав Вибігалло з гідністю. — Он ву демандера канд он ура безуан де ву.[16] Почекайте пояснень.

Кореспонденти сторопіли. Вибігалло повернувся та пішов до вирви. Над вирвою вже стояв Роман.

— Чого тут тільки немає... — сказав він ще здалеку.

Велета-споживача у вирві не виявилося. Зате там було все решта і ще багато крім того. Там були фотоі кіноапарати, гаманці, шуби, каблучки, намиста, штани та платиновий зуб. Там були валянки Вибігалли та шапка Магнуса Федоровича. Там знайшовся мій платиновий свисток для виклику авральної команди. Крім того, ми знайшли там два автомобілі "Москвич", три автомобілі "Волга", залізний сейф із печатками місцевої ощадкаси, великий шматок смаженого м'яса, два ящики горілки, ящик жигулівського пива і залізне ліжко з нікельованими кульками.

Натягнувши валянки, Вибігалло, поблажливо усміхаючись, заявив, що тепер можна почати дискусію. "Ставте запитання", — сказав він. Але дискусії не вийшло. Розлючений Магнус Федорович викликав міліцію. Примчав на "тазику" юний сержант Ковальов. Усім нам довелося

записатися у свідки. Сержант Ковальов ходив навколо вирви, намагаючись визначити сліди злочинця. Він знайшов величезну вставну щелепу і глибоко замислився над нею. Кореспонденти, отримавши свою апаратуру і побачивши все в новому світлі, уважно слухали Вибігаллу, котрий знову взявся плести демагогічну ахінею про необмежені та різноманітні потреби. Ставало нудно, я мерз.

— Ходімо додому, — сказав Роман.

— Ходімо, — сказав я. — Звідки ти взяв джина?

— Виписав учора зі складу. Зовсім з іншою метою.

— А що все-таки сталося? Він знову обжерся?

— Ні, просто Вибігалло дурень, — сказав Роман.

— Це зрозуміло, — погодився я. — Але звідки катаклізм?

— Усе звідси ж, — сказав Роман. — Я. казав йому тисячу разів: "Ви програмуєте стандартного суперегоцентриста. Він загребе всі матеріальні цінності, до яких зможе дотягтися, а потім згорне простір, перетвориться на лялечку і спинить час". А Вибігалло ніяк не може взяти до тями, що істинний велет духу не стільки споживає, скільки думає і відчуває.

— Це все попіл, — продовжував він, коли ми підлетіли до інституту. — Це всім зрозуміло. Ти краще скажи мені, звідки У-Янус дізнався, що все вийде саме так, а не інакше? Він же все це передбачив. І величезні руйнації, і те, що я допетраю, як прикінчити велета в зародку…

— Справді, — визнав я. — Він навіть подяку тобі виніс. Авансом.

— Дивно, правда? — сказав Роман. — Треба б усе це ретельно продумати.

І ми стали ретельно продумувати. Це зайняло в нас багато часу. Тільки навесні і тільки випадково нам пощастило в усьому розібратися.

Але це вже зовсім інша історія.

ІСТОРІЯ ТРЕТЯ

ВСІЛЯКА СУЄТА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Коли Бог створював час, — кажуть ірландці, — він створив його достатньо.

Г. Белль

Вісімдесят три відсотки всіх днів у році починаються однаково: дзеленчить будильник. Це дзеленчання вливається в останні сни то судомним скрекотанням підсумкового перфоратора, то гнівними розкатами басу Федора Симеоновича, то скреготом кігтів василіска, що грається у термостаті.

Того ранку мені снився Модест Матвійович Камноєдов. Нібито він став завідувачем обчислювального центру і вчить мене працювати на "Алдані". "Модесте Матвійовичу, — казав я йому, — таж усе, що ви мені радите, це якась хвороблива маячня". А він волав: "Ви мені це пр-ррипиніть! У вас тут усе дур-р-рниця! Бар-р-рдак!" Тоді я зрозумів, що це не Модест Матвійович, а мій будильник "Дружба" на одинадцяти камінцях, із зображенням слоника з піднятим хоботом, пробурмотів: "Чую, чую", — і плеснув долонею по столі біля будильника.

Вікно було розчинене навстіж, і я побачив яскраво-синє весняне небо та відчув гострий весняний холодок. Карнизом, постукуючи, бродили голуби. Навколо скляного плафона під стелею знесилено кружляли три мухи — мабуть, перші мухи цього року. Час від часу вони раптом заходилися розлютовано кидатися з боку на бік, і спросоння мені спала на думку геніальна ідея, що мухи, напевне, намагаються вистрибувати з площини, яка через них проходить, і я поспівчував цьому безнадійному заняттю. Дві мухи сіли на плафон, а третя щезла, і тоді я остаточно прокинувся.

Насамперед я відкинув ковдру і спробував злетіти над ліжком. Як завжди, без зарядки, без душу і сніданку це призвело лише до того, що реактивний момент із силою втиснув мене в ліжкодиван і десь піді мною зіскочили і жалісно задеренчали пружини. Потім я згадав учорашній вечір, і мені стало дуже прикро, бо сьогодні я весь день буду без роботи. Вчора об одинадцятій годині вечора в електронний зал прийшов Крістобаль Хозевич і, як завжди, приєднався до "Алдана", щоб разом із ним розв'язати чергову проблему сенсу життя, і через п'ять хвилин "Алдан" загорівся. Не знаю, що там могло горіти, але "Алдан" вийшов з ладу надовго, і тому мені, замість того, щоб працювати, доведеться, як і усім волохатовухим неробам, безцільно тинятися з відділу у відділ, скаржитись на доленьку та розповідати анекдоти.

Я похнюпився, сів на ліжку й для початку набрав повні груди прани, змітаної з холодним вранішнім повітрям. Якийсь час я чекав, поки прана засвоїться, і відповідно до рекомендації думав про світле та радісне. Потім я видихнув холодне вранішнє повітря і взявся виконувати комплекс вправ ранкової гімнастики. Мені розповідали, що стара школа рекомендувала гімнастику йогів, але йога-комплекс, так само як і майже нині забутий майя-комплекс, займав п'ятнадцять-двадцять годин на добу, і з призначенням на пост нового Президента АН СРСР старій школі довелося поступитися. Молодь НДІЧАВО із задоволенням руйнувала старі традиції.

На сто п'ятнадцятому стрибку в кімнату впурхнув мій співмешканець Вітько Корнєєв. Як завжди вранці, він був бадьорий, енергійний і навіть добросердий. Він хльоснув мене по голій спині мокрим рушником і взявся літати по кімнаті, роблячи руками й ногами рухи, ніби пливе брасом. При цьому він розповідав свої сни й одразу ж витлумачував їх за Фрейдом, Мерліном і за дівкою Ленорман. Я пішов умитися, ми одягайся і рушили в їдальню.

В їдальні ми зайняли свій улюблений столик під великим, уже вицвілим плакатом: "Сміливіше, товариші! Клацайте щелепами! Ґ. Флобер", повідкривали пляшки з кефіром і почали снідати, слухаючи місцеві новини та плітки.

Минулої ночі на Лисій Горі відбувся традиційний весняний зліт. Учасники поводилися вкрай скандально. Вій із Хомою Брутом, обнявшись, п'яні вештатись вулицями нічного міста, чіплялися до перехожих, лихословили, потім Вій наступив собі на ліву повіку і геть озвірів. Вони з Хомою побилися, повалили газетний кіоск і потрапили в міліцію, де кожному дали за хуліганство по п'ятнадцять діб. Щоб постригти наголо Хому Брута, довелося тримати його вшістьох, а лисий Вій при цьому сидів у кутку і знущально хихотів. Через те, що Хома Брут наговорив під час стрижки, справа передається до народного суду.

Кіт Василь узяв весняну відпустку — женитися. Скоро в Соловці знову з'являться балакучі кошенята зі спадково-склеротичною пам'яттю.

Луї Сідловий із відділу Абсолютного Знання винайшов якусь машину часу і сьогодні доповідатиме про це на семінарі.

В інституті знову з'явився Вибігалло. Всюди ходить і вихваляється, що натхненний титанічною ідеєю. Мова багатьох мавп, чи бачте, нагадує людську, записану, значиться, на магнітофонну плівку і пущену задом наперед із великою швидкістю. Так він, це-во, записав у сухумському заповіднику розмови павіанів і прослухав їх, пустивши

задом наперед на малій швидкості. Вийшло, як він заявляє, дещо феноменальне, але що саме — не каже.

В обчислювальному центрі знову згорів "Алдан", але Сашко Привалов не винен, винен Хунта, котрий останнім часом із принципу цікавиться тільки такими задачами, для яких доведено відсутність розв'язку.

Пристаркуватий чаклун Перун Маркович Несумний-Дубіно з відділу Войовничого Атеїзму взяв відпустку для чергового перевтілення.

У відділі Вічної Молодості після довгої і тривалої хвороби померла модель безсмертної людини.

Академія наук виділила інститутові енну суму на благоустрій території. На цю суму Модест Матвійович збирається обгородити інститут візерунчастими чавунними ґратами з алегоричними зображеннями і з квітковими горщиками на стовпах, а на задньому дворі, між трансформаторною будкою і бензосховищем, влаштувати фонтан з дев'ятиметровим струменем. Спортбюро просило в нього грошей на тенісний корт — відмовив, пояснивши, що фонтан необхідний для наукових роздумів, а теніс є ногосмиканням і рукомаханням...

Після сніданку всі розійшлися по лабораторіях. Я теж зазирнув до себе і сумно побродив навколо "Алдана" з витягнутими нутрощами, в яких длубалися непривітні інженери з відділу Технічного Обслуговування. Розмовляти зі мною вони не захотіли і тільки похмуро порекомендували піти куди-небудь і зайнятися своєю справою. Я поплентався до знайомих.

Вітько Корнєєв мене вигнав, бо я заважав йому зосередитися. Роман читав лекцію практикантам. Володя Почкін розмовляв із кореспондентом.

Побачивши мене, він підозріло зрадів і закричав: "А-а, от він! Познайомтеся, це наш завідувач обчислювальним центром, він вам розповість, як..." Але я дуже спритно прикинувся власним дублем і, сильно налякавши кореспондента, втік. У Едика Амперяна мене пригостили свіжими огірками, і уже зовсім було зав'язалася жвава бесіда про переваги гастрономічного погляду на життя, як у них тріснув перегінний куб і про мене відразу забули.

У цілковитому відчаї я вийшов у коридор і зіткнувся з У-Янусом, котрий сказав: "Так", і, зупинившись, поцікавився, чи не розмовляли ми вчора. "Ні, — сказав я, — на жаль, не розмовляли". Він пішов далі, і я почув, як у кінці коридору він ставить усе те саме стандартне запитання Жіанові Жіакомо.

Врешті-решт мене занесло до абсолютників. Я потрапив туди перед самим початком семінару. Співробітники, позіхаючи і обережно погладжуючи вуха, розсаджувалися у малому конференцзалі. На місці головуючого, покійницьки сплівши пальці, сидів заввідділу магістр-академік, усія Білої, Чорної та Сірої магії многознавець Моріс-Йоганн-Лаврентій Пупков-Задній і прихильно позирав на метушливого доповідача, котрий з двома невміло виконаними волохатовухими дублями встановлював на експозиційному стенді якусь машину з сідлом і педалями, сходжу на тренажер для тих, хто страждає на ожиріння. Я присів у кутику подалі від решти, витяг блокнот і авторучку і набув зацікавленого вигляду.

— Нумо-с, — промовив магістр-академік, — у вас готово?

— Так, Моріce Йоганновичу, — озвався Л. Сідловий. — Готово, Моріce Иоганновичу.

— Тоді, може, приступимо? Щось я не бачу Смогулія...

— Він у відрядженні, Йоганне Лаврентійовичу, — сказали з залу.

— Ах, так, пригадую. Експоненціальні дослідження? Ага, ага… Ну добре. Сьогодні в нас Луї Іванович зробить невеличке повідомлення стосовно деяких можливих типів машин часу… Я правильно кажу, Луї Івановичу?

— Е… Власне… Власне, я б назвав свою доповідь таким чином, що…

— А, ну от і добре. От ви й назвіть.

— Дякую вам. Е… Назвав би так: "Здійсненність машини часу для пересування в часових просторах, сконструйованих штучно".

— Дуже цікаво, — подав голос магістр-академік. — Однак мені пригадується, що вже був випадок, коли наш співробітник…

— Даруйте, я саме з цього хотів почати.

— Ах, ось як… Тоді прошу, прошу.

Спочатку я слухав досить уважно. Я навіть захопився. Виявляється, дехто з цих хлопців займався доволі цікавими речами. Виявляється, вони досі билися над проблемою пересування у фізичному часі, щоправда, безрезультатно. Але хтось, я не розчув прізвища, хтось із старих, знаменитих, довів, що можна проводити перекидання матеріальних тіл у ідеальні світи, тобто у світи, створені людською уявою. Виявляється, крім нашого звичного світу з метрикою Рімана, принципом невизначеності, фізичним вакуумом і п'яничкою Брутом, існують також інші світи, наділені яскраво вираженою реальністю. Це світи, створені творчою уявою за всю історію людства. Наприклад, існують: світ космологічних уявлень людства; світ, створений живописцями; і навіть напівзабутий світ, несвідомо сконструйований поколіннями композиторів.

Кілька років тому, виявляється, учень того самого, знаменитого, зібрав машину, на якій вирушив мандрувати у світ космологічних уявлень. Упродовж певного часу з ним підтримувався односторонній телепатичний зв'язок, і він устиг передати, що знаходиться на краю плоскої Землі, бачить унизу виткий хобот одного з трьох слонів-атлантів і збирається спуститися вниз, до черепахи. Більше даних від нього не надходило.

Доповідач, Луї Іванович Сідловий, непоганий, судячи з усього, учений, магістр, що, одначе, сильно страждав від пережитків палеоліту у свідомості й тому змушений був регулярно голити вуха, сконструював машину для подорожей в описуваному часі. За його словами, реально існує світ, у якому живуть і діють Анна Кареніна, Дон Кіхот, Шерлок Холмс, Григорій Мелехов і навіть капітан Немо. Цей світ наділений своїми вельми цікавими властивостями та закономірностями, і люди, що його населяють, тим яскравіші, реальніші та індивідуальніші, чим талановитіше, палкіше і правдивіше описали їх автори відповідних творів.

Усе це мене дуже зацікавило, бо Сідловий, захопившись, говорив живо і образно. Але потім він спохопився, що виходить якось ненауково, понавішував на сцені схеми та графіки і почав нудно, надзвичайно спеціалізованою мовою пояснювати про кінечні декрементні шестерні, поліходові темпоральні передачі та про якесь проникливе кермо. Я дуже скоро втратив хід думок і почав роздивлятися присутніх.

Магістр-академік велично спав, зрідка, суто рефлекторно, здіймаючи праву брову, немов на знак певного сумніву в доповідачевих словах. У задніх рядах різались у функціональний морський бій у банаховому просторі. Двоє лаборантів-заочників старанно записували все підряд — на обличчях їхніх застиг безнадійний розпач і цілковита покора долі. Хтось крадькома закурив, пускаючи дим між колінами під стіл. У передньому ряді магістри та бакалаври зі звичною уважністю слухали, готуючи запитання і зауваження. Одні саркастично усміхалися, в інших на обличчях читалося збентеження. Науковий керівник Сідлового після

кожної фрази доповідача схвально кивав. Я почав дивитися у вікно, але там був незмінний осточортілий лабаз та інколи пробігали хлопчаки з вудками.

Я очуняв, коли доповідач заявив, що ввідну частину він закінчив і тепер хотів би продемонструвати машину в дії.

— Цікаво, цікаво, — сказав, прокинувшись, магістр-академік. — Анумо… Самі вирушите?

— Розумієте, — сказав Сідловий, — я хотів би залишитися тут, щоби давати пояснення по ходу подорожі. Може, хто-небудь із присутніх?..

Присутні занепокоїлися. Напевно, всі згадали загадкову долю мандрівника на край плоскої Землі. Хтось із магістрів запропонував відправити дубля. Сідловий відповів, що це буде нецікаво, бо дублі малочутливі до зовнішніх подразників і тому будуть поганими передавачами інформації. З задніх рядів запитали, якими можуть бути зовнішні подразники. Сідловий відповів, що звичайні: зорові, нюхові, дотикові, акустичні. Тоді з задніх рядів знову запитали, які дотикові подразники превалюватимуть. Сідловий розвів руками і сказав, що це залежить від поведінки мандрівника в тих місцях, куди він потрапить. У задніх рядах промовили: "Ага…" — і більше запитань не ставили. Доповідач безпорадно озирався. У залі дивилися хто куди, та не в очі. Магістр-академік добродушно примовляв: "Ну? Ну що ж? Молодь! Ну? Хто?" Тоді я звівся і мовчки пішов до машини. Ненавиджу, коли доповідач агонізує: ганебне, жалюгідне і болісне видовище.

Із задніх рядів крикнули: "Сашко, ти куди? Отямся!" Очі Сідлового заіскрилися.

— Дозвольте мені, — сказав я.

— Будь ласка, будь ласка, звичайно! — забурмотів Сідловий, хапаючи мене за палець і підтягуючи до машини.

— Одну хвилиночку, — сказав я, делікатно вириваючись. — Це надовго?

— Та як вам буде завгодно! — вигукнув Сідловий. — Як ви мені скажете, так я і зроблю… Та ви ж самі керуватимете! Тут усе дуже просто. — Він знову схопив мене і знову потяг до машини. — Ось це кермо. Ось це педаль зчеплення з реальністю. Це гальмо. А це газ. Ви автомобіль водите? Ну й прекрасно! Ось клавіша… Ви куди хочете — в майбутнє чи в минуле?

— У майбутнє, — сказав я.

— А, — промовив він, як мені здалося, розчаровано. — В описуване майбутнє… Це різні там фантастичні романи та утопії. Звичайно, теж цікаво. Тільки врахуйте, це майбутнє, напевне, дискретне, там повинні бути величезні провали у часі, ніякими авторами не заповнені. Втім, байдуже… Так ось, цю клавішу ви натиснете два рази. Один раз зараз, при старті, а другий раз — коли захочете повернутися. Розумієте?

— Розумію, — сказав я. — А якщо в ній щонебудь зламається?

— Абсолютно безпечно! — Він замахав руками. — Як тільки в ній що-небудь зіпсується, хоч одна порошинка потрапить між контактами, ви миттєво повернетеся сюди.

— Дерзайте, юначе, — сказав магістр-академік. — Розповісте нам, що ж там, у майбутньому, ха-ха-ха…

Я видерся в сідло, намагаючись ні на кого не дивитися і почуваючись дуже химерно.

— Натискайте, натискайте... — пристрасно шепотів доповідач.

Я натиснув на клавішу. Це був, напевне, якийсь аналог стартера. Машина смикнулася, захрюкала і почала рівномірно тремтіти.

— Вал зігнули, — шепотів з досадою Сідловий. — Ну нічого, нічого... Вмикайте швидкість. Ось так. А тепер газу, газу...

Я дав газу, водночас плавно витискаючи зчеплення. Світ став тьмяніти. Останнє, що я почув у залі, було добросерде запитання магістраакадеміка: "І яким же чином ми за ним спостерігатимемо?.." І зал щез.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Єдина відмінність між Часом і будь-яким із трьох просторових вимірів полягає в тому, що наша свідомість рухається уздовж нього.

Г. Дж. Веллс

Спочатку машина рухалася стрибками, і я був заклопотаний тим, щоб утриматися в сідлі, стиснув ногами раму та щосили чіплявся за кермову дугу. Краєм ока я розмито бачив довкола якісь розкішні примарні будівлі, мутно-зелені рівнини та холодне, негріюче світило в сірому тумані неподалік від зеніту. Потім я зрозумів, що тряска і стрибки відбуваються через те, що я забрав ногу з акселератора, потужності двигуна (зовсім як це буває на автомобілі) не вистачає, і тому машина рухається ривками, на додачу раз у раз натикаючись на руїни античних і середньовічних утопій. Я додав газу, рух відразу став плавний, і я зміг, нарешті, влаштуватися зручніше і усе роздивитися.

Мене оточував примарний світ. Величезні будівлі з кольорового мармуру, прикрашені колонадами, височіли серед маленьких сільських будиночків. Навкруги за повної відсутності вітру колихалися хлібні ниви.

Вгодовані прозорі отари паслися на траві, на пагорках сиділи благовидні сиві пастухи. Всі, як один, вони читали книги і старовинні рукописи. Потім поряд зі мною з'явилися два прозорих чоловіки, встали в пози і почали говорити. Обидва вони були босі, увінчані вінками і закутані у складчасті хітони. Один тримав у правій руці лопату, а в лівій — стискав сувій пергаменту. Другий опирався на киркомотику і розгублено бавився величезною мідною чорнильницею, підвішеною до пояса. Говорили вони по черзі і, як мені спершу здалося, один із одним. Але швидко я зрозумів, що звертаються вони до мене, хоча жоден із них навіть не поглянув у мій бік. Я прислухався. Той, що був з лопатою, довго й монотонно викладав основи політичного устрою прекрасної країни, громадянином якої був. Устрій був надзвичайно демократичний, про жоден примус громадян не могло бути й мови (він кілька разів з особливим наголосом це підкреслив), усі багаті та безтурботні, і навіть найостанніший землероб має не менше трьох рабів. Коли він замовкав, щоб перепочити і облизати губи, починав той, що з чорнильницею. Він хвалився, нібито щойно відпрацював свої три години перевізником на річці, не взяв ні з кого ані копійки, бо не знає, що таке гроші, а зараз прямує під покров струменів віддатися віршуванню.

Говорили вони довго — судячи зі спідометра, кілька років, — а потім раптом несподівано щезли, і стало порожньо. Крізь примарні будівлі просвічувалось нерухоме сонце. Несподівано невисоко над землею повільно пропливли важкі літальні апарати з перетинчастими, як у птеродактилів, крилами. У першу мить мені здалося, що всі вони горять, але потім я помітив, що дим у них іде з великих конічних труб. Важко розмахуючи крильми, вони летіли наді мною, сипався попіл, і хтось кинув на мене зверху сучкувате поліно.

У розкішних будівлях навколо мене почали відбуватись якісь зміни. Колон у них не поменшало, і архітектура залишилась, як і раніше, розкішною та безглуздою, але з'явилися нові кольори, і мармур, по-моєму, змінився на якийсь сучасніший матеріал, а замість сліпих статуй і бюстів на дахах виникли лискучі пристрої, схожі на антени радіотелескопів. Людей на вулицях побільшало, з'явилась величезна

кількість машин. Щезли отари з освіченими пастухами, однак хлібні ниви продовжували колихатися, хоча вітру, як і раніше, не було. Я натиснув на гальма і зупинився.

Роздивившись, я зрозумів, що стою з машиною на стрічці рухомого тротуару. Люд довкола так і кишів — найрізноманітніший люд. У більшості своїй, щоправда, ці люди були якісь нереальні, значно менш реальні, за могутні, складні, майже безшумні механізми. Тому, коли такий механізм випадково наїжджав на людину, зіткнення не відбувалося. Машини мало мене зацікавили, напевне, тому, що на лобовій броні в кожної сидів натхненний до напівпрозорості винахідник, велемовно пояснюючи влаштування і призначення свого дітища. Винахідників ніхто не слухав, та вони, здається, ні до кого конкретно не зверталися.

На людей дивитися було цікавіше. Я побачив здоровенних хлопців у комбінезонах, яка ходили обійнявшись, лаялися і волали немелодійні пісні на погані вірші. Раз по раз траплялись якісь люди, одягнені тільки частково: скажімо, в зелений капелюх і червоний піджак на голе тіло (більше нічого); або у жовті черевики і барвисту краватку (ані штанів, ані сорочки, ані навіть білизни); або у вишукані туфельки на босу ногу. Оточуючі ставилися до них спокійно, а я ніяковів доти, поки не згадав, що деякі автори мають звичку писати що-небудь на кшталт "двері відчинилися, і на порозі з'явився струнký м'язистий чоловік у волохатій кепці та темних окулярах". Траплялись і люди нормально одягнені, щоправда, в костюмах дивного покрою, і то тут, то там проштовхувався крізь натовп засмаглий бородань у незаплямовано-білій хламиді з кетменем чи яким-небудь хомутом в одній руці та з мольбертом чи пеналом — в іншій. У носіїв хламид вигляд був розгублений, вони шарахалися від багатоногах механізмів і зацьковано озиралися.

Якщо не враховувати бурмотіння винахідників, було доволі тихо. Більшість людей помовчувала. На розі двоє юнаків лагодили якийсь механічний пристрій. Один переконано говорив: "Конструкторська думка не може стояти на місці. Це закон розвитку суспільства. Ми

винайдемо його. Обов'язково винайдемо. Усупереч таким бюрократам, як Чинушин і таким консерваторам, як Твердолобов". Другий юнак стверджував: "Я придумав, як застосувати тут незносні шини з поліструктурного волокна з виродженими амінними сполучниками та неповними кисневими групами. Але я досі не знаю, як використати регенеруючий реактор на субтеплових нейтронах. Мишко, Мишко! Що робити з реактором?" Придивившись до пристрою, я без труднощів упізнав велосипед.

Тротуар виніс мене на величезну площу, заповнену людьми і заставлену космічними кораблями найрізноманітніших конструкцій. Я зійшов із тротуару і стягнув машину. Спочатку я не розумів, що відбувається. Грала музика, виголошувалися промови, тут і там, височіючи над натовпом, кучеряві рум'яні юнаки, заледве даючи раду з непокірними пасмами волосся, що безперервно падало на чоло, виразно читали вірші. Вірші були або знайомі, або погані, але з очей численних слухачів рясно крапали скупі чоловічі, гіркі жіночі та світлі дитячі сльози. Суворі чоловіки міцно обіймали один одного і, ворушачи жовнами на вилицях, плескали один одного по плечах. Оскільки багато хто з них був не вдягнений, плескання це нагадувало оплески. Двійко підтягнутих лейтенантів з утомленими, але добрими очима протягнули повз мене вихолощеного чоловіка, скрутивши йому руки за спину. Чоловік звивався і кричав щось ламаною англійською. Здається, він усіх викривав і розповідав, як і за чиї гроші підкладав вибухівку в двигун зорельота. Кілька хлопчаків із томиками Шекспіра, злодійкувато озираючись, підкрадалися до дюз найближчого астроплана. Натовп їх не помічав.

Скоро я зрозумів, що одна половина натовпу розлучалася з іншою половиною. Це було щось на кшталт тотальної мобілізації. З промов та розмов я збагнув, що чоловіки вирушали в космос — хто на Венеру, хто на Марс, а деякі, з зовсім уже відстороненими обличчями, збиралися до іитттих зірок і навіть у центр Галактики. Жінки залишалися їх чекати. Багато хто займав чергу до величезної потворної будівлі, яку одні називали Пантеоном, а інші — Рефрижератором. Я подумав, що встиг

вчасно. Якби я спізнився на годину, в місті залишилися б тільки заморожені на тисячі років жінки. Потім мою увагу привернула висока сіра стіна, що відгороджувала площу із заходу. З-за стіни звивався чорний дим.

— Що це там? — запитав я у гарної жінки в хусточці, яка понуро брела до Пантеону-Рефрижератора.

— Залізна Стіна, — відповіла вона, не зупиняючись.

Щохвилини мені ставало дедалі нудніше і нудніше. Усі довкола плакали, оратори вже захрипли. Поряд зі мною юнак у голубому комбінезоні прощався з дівчиною в рожевій сукні. Дівчина монотонно говорила: "Я хотіла би стати астральним пилом, я б космічною хмарою обняла твій корабель..." Юнак уважно слухав. Потім понад натовпом грянули зведені оркестри, нерви мої не витримали, я стрибнув у сідло і дав газу. Я ще встиг помітити, як понад містом з ревінням злетіли зорельоти, планетольоти, астроплани, іонольоти, фотонольоти та астромати, а потім усе, крім сірої стіни, зникло за фосфоресцентним туманом.

Після двотисячного року почались провали в часі. Я летів через час, позбавлений матерії. В таких місцях було темно, і тільки зрідка за сірою стіною спалахували вибухи та розгорялися заграви. Час від часу місто знову обступало мене, і щоразу будівлі його ставали вищими, сферичні куполи прозорішали, а зорельотів на площі дедалі меншало. З-за стіни безупинно підіймався дим.

Я зупинився вдруге, коли з площі щез останній астромат. Тротуари рухалися. Галасливих хлопців у комбінезонах не було. Ніхто не лаявся. Вулицями парами чи утрьох скромно прогулювались якісь безбарвні особи, одягнені або дивно, або бідно. Наскільки я зрозумів, усі говорили про науку. Когось збиралися оживляти, і професор медицини, атлетичної будови інтелігент, який дуже незвично виглядав у своїй

самотній жилетці, розтлумачував процедуру оживлення здорованеві біофізику, котрого представляв усім зустрічним як автора, ініціатора та головного виконавця цього заміру. Десь збиралися просвердлити діру крізь Землю. Проект обговорювали просто на вулиці при великому скупченні народу, креслення малювали крейдою на стінах і тротуарі. Я почав був слухати, але це була така нудота, та ще пересипана випадами на адресу незнайомого мені консерватора, що я завдав машину на плечі й пішов геть. Мене не здивувало, що обговорення проекту одразу ж припинилося і всі взялися до справи. Але щойно я зупинився, почав просторікувати якийсь громадянин невизначеної професії. Ні з того ні з сього він повів мову про музику. Відразу набігли слухачі. Вони заглядали йому в рот і ставили запитання, які свідчили про дрімуче невігластво. Раптом вулицею з вереском побіг чоловік. За ним гнався павукоподібний механізм. Судячи з криків переслідуваного, це був "самопрограмований" кібернетичний робот на тригенних куаторах із оборотним зв'язком, які зламалися і... Ой-ой, він мене зараз роздере!.." Дивно, ніхто навіть бровою не повів. Вочевидь, ніхто не вірив у бунт машин.

Із провулка вистрибнули ще дві павукоподібні металічні машини, зростом менші й не такі люті на вигляд. Не встиг я і пискнути, як одна з них швидко почистила мені черевики, а друга випрала і випрасувала носовичок. Під'їхала велика біла цистерна на гусеницях і, мигаючи безліччю лампочок, обприскала мене парфумами. Я уже зібрався поїхати, але несподівано пролунав громовий гуркіт і з неба на площу впала величезна заіржавіла ракета. Натовпом пронеслося:

— Це "Зірка Мрії"!

— Так, це вона!

— Ну звичайно, це вона! Це вона стартувала двісті вісімнадцять років тому, про неї вже всі забули, але завдяки ейнштейнівському скороченню часу, що відбувається через рух на субсвітлових швидкостях, екіпаж постарів усього на два роки!

— Завдяки чому? Ах, Ейнштейн... Так-так, пам'ятаю. Я проходив це у школі в другому класі.

З іржавої ракети заледве виліз одноокий чоловік без лівої руки і правої ноги.

— Це Земля? — роздратовано запитав він.

— Земля! Земля! — відгукнулися у натовпі. На обличчях почали розцвітати усмішки.

— Дякувати Богу, — сказав чоловік, і всі перезирнулися. Чи то не зрозуміли його, чи то удали, що не розуміють.

Скалічений астрольотчик став у позу і розпочав промову, в якій закликав усе людство поголовно летіти на планету Хоч-не-Хоч системи зірки Еоели в Малій Магеллановій Хмарі звільняти братів по розуму, які стогнуть (він так і сказав: стогнуть) під владою лютого кібернетичного диктатора. Ревіння дюз заглушило його слова. На площу спускалися ще дві ракети, теж іржаві. З Пантеону-Рефрижератора побігли запорошені памороззю жінки. Почалася тіснява. Я зрозумів, що потрапив у добу повернень, і поквапно натиснув на педаль.

Місто зникло і довго не з'являлося. Залишилася стіна, за якою з тужною одноманітністю спалахували пожежі та заграви. Дивне це було видовище: цілковита порожнеча і тільки стіна на заході. Аж ось, нарешті, з'явилося яскраве світло, і я відразу ж зупинився.

Довкола розіслалася безлюдна квітуча країна. Колихалися хлібні ниви. Бродили велика отари, але культурних пастухів не було видно. На небокраї сріблилися знайомі прозорі куполи, віадуки та спіральні спуски. Зовсім поряд із заходу як і раніше височіла стіна.

Хтось торкнув мене за коліно, і я здригнувся. Біля мене стояв маленький хлопчик із глибоко посадженими палаючими очима.

— Тобі чого, малюче? — запитав я.

— Твій апарат пошкоджений? — поцікавився він мелодійним голосом.

— Дорослим треба казати "ви", — сказав я повчально.

Він дуже здивувався, потім обличчя його проясніло.

— Ах так, пригадую. Якщо мені не зраджує пам'ять, так було заведено в Добу Примусової Ввічливості. Якщо звертання на "ти" дисгармоніює з твоїм емоційним ритмом, я готовий вжити будь-яке ритмічне тобі звертання.

Я не знав, що відповісти, і тоді він присів напочіпки перед машиною, помацав її в різних місцях і промовив кілька слів, яких я повністю не зрозумів. Гарний це був хлопчак, дуже чистенький, дуже здоровий і доглянутий, та він здався мені надто вже серйозним як на свої літа.

За стіною оглушливо затріщало, і ми обоє озирнулись. Я побачив, як страхітлива луската лапа з вісьмома пальцями схопилася за гребінь стіни, напружилася, розтиснулась і щезла.

— Слухай, малюче, — сказав я, — що це за стіна?

Він повернув на мене серйозний сором'язливий погляд.

— Це так звана Залізна Стіна, — відповів він. — На жаль, мені невідома етимологія обох цих слів, але я знаю, що вона розділяє два

світи — Світ Гуманної Уяви і Світ Страху перед Майбуттям. — Він помовчав і додав: — Етимологія слова "страх" мені теж невідома.

— Цікаво, — сказав я. — А чи не можна поглянути? Що це за Світ Страху?

— Звичайно, можна. Ось комунікаційна амбразура. Задовольни свою цікавість.

Комунікаційна амбразура мала вигляд низенької арки, закритої броньовими дверцятами. Я підійшов і нерішуче взявся за клямку. Хлопчик сказав мені услід:

— Не можу тебе не попередити. Якщо там з тобою щось трапиться, тобі доведеться постати перед Об'єднаною Радою Ста Сорока Світів.

Я трохи прочинив дверцята. Тррах! Бах! Уау! Аї-і-і-і! Ду-ду-ду-ду-ду! Всі п'ять моїх чуттів були травмовані одночасно. Я побачив гарну блондинку з непристойним татуюванням між лопатками, голу й довгоногу, яка стріляла з двох автоматичних пістолетів у потворного брюнета, з котрого при кожному влучанні летіли червоні бризки. Я почув гуркіт вибухів і несамовите ревіння чудовиськ. Ніс мій відчував неймовірний сморід гнилого підсмаженого небілкового м'яса. Пекельний вітер недалекого ядерного вибуху обпалив моє обличчя, а на язику я відчув огидний присмак розсіяної в повітрі протоплазми. Я сахнувся і судомно зачинив дверцята, мало не прищемивши собі голову. Повітря здалося мені солодким, а світ — прекрасним. Хлопчик зник. Якийсь час я приходив до тями, а потім раптом злякався, що цей шолудивець, чого доброго, побіг скаржитися своїй Об'єднаній Раді, і кинувся до машини.

Знову сутінки безпросторового часу зімкнулися довкола мене. Але я не відривав очей від Залізної Стіни, мене діймала цікавість. Аби не марнувати часу, я стрибнув уперед відразу на мільйон років. Над стіною виростали зарості атомних грибів, і я зрадів, коли по мій бік стіни знову

заясніло світло. Я загальмував і застогнав від розчарування. Неподалік височів величезний Пантеон-Рефрижератор. Із неба спускався заіржавілий зореліт у вигляді кулі. Навколо було безлюдно, колихалися хлібні ниви. Куля приземлилася, з неї вийшов знайомий пілот у голубому, а на порозі Пантеону з'явилася, вся в червоних плямах пролежнів, дівуля в рожевому. Вони наблизилися одне до одного і взялися за руки.

Я відвів очі — мені стало ніяково. Віддалік, трохи засоромлено, байдужно стояв якийсь дідуган і ловив з акваріума золотих рибок. Голубий пілот і рожева дівчина розмовляли.

Щоби розім'яти ноги, я зійшов з машини і тільки тут помітив, що небо над стіною незвично чисте. Ані гуркоту вибухів, ані тріскоту пострілів не було чутно. Я осмілів і попрямував до комунікаційної амбразури.

По той бік стіни простягалося цілком рівне поле, розсічене до самого горизонту глибоким ровом. Ліворуч від рову не було видно жодної живої душі, поле там було покрите низькими металічними куполами, схожими на кришки каналізаційних люків. Праворуч від рову біля самого небокраю гарцювали якісь вершники. Потім я помітив, що на краю рову сидить, звісивши ноги, коренастий темнолиций чоловік у металічних обладунках. На грудях у нього на довгому ремені висіло щось на кшталт автомата з дуже товстим стволом. Чоловік повільно жував, щохвилини спльовуючи, і дивився на мене без особливого зацікавлення. Я, притримуючи дверцята, теж дивився на нього, не наважуючись заговорити. Надто вже в нього був дивний вигляд. Незвичний якийсь. Дикий. Хто його знає, що то за чоловік.

Надивившись на мене, він дістав з-під обладунків плоску пляшку, витяг зубами корок, посмоктав з горлечка, знову сплюнув у рів і сказав хрипким голосом:

— Хелло! Ю фром зет сайд?[17]

— Так, — відповів я. — Себто йєс[18].

— Енд гау із іт ґоуінґ он аут зеа?[19]

— Соу-соу, — сказав я, прикриваючи двері. — Енд гау із іт ґоуінґ он гіа?

— Ітс о'кей[20], — сказав він флегматично і замовчав.

Зачекавши якийсь час, я запитав, що він тут робить. Спершу він відповідав неохоче, але потім розбалакався. З'ясувалося, що ліворуч від рову людство доживає останні дні під п'ятою лютих роботів. Роботи там стали розумнішими за людей, загарбали владу, користуються всіма благами життя, а людей загнали під землю та поставили до конвеєрів. Праворуч від рову, на території, яку він охороняє, людей поневолили прибульці з сусіднього Всесвіту. Вони теж загарбали владу, встановили феодальні порядки і повним ходом користуються правом першої ночі. Живуть ці прибульці — дай Боже кожному, але тим, хто в них у милості, теж дещиця перепадає. А миль за двадцять звідси, якщо йти уздовж рову, знаходиться район, де людей поневолили прибульці з Альтаїра, інтелектуальні віруси, які поселяються у тілі людини і змушують її робити все, що їм заманеться. Ще далі на захід знаходиться велика колонія Галактичної Федерації. Люди там теж поневолені, але живуть не так уже й погано, бо його ясновельможність намісник годує їх на забій і вербує з них особисту гвардію Його Величності Галактичного Імператора А-у 3562-го. Є ще райони, поневолені розумними паразитами, розумними рослинами та розумними мінералами, а також комуністами. І нарешті, за горами є райони, поневолені ще кимось, але про них розповідають різні казки, яким серйозна людина не віритиме...

Тут нашу розмову перервали. Над рівниною низько пройшло кілька тарілкоподібних літальних апаратів. Із них, крутячись і перекидаючись,

посипалися бомби. "Знову почалося", — пробурчав чоловік, ліг ногами до вибухів, підняв автомат і відкрив вогонь по вершниках, що гарцювали на видноколі. Я рвучко зачинив дверцята і, притулившись до них спиною, якийсь час слухав, як вищать, ревуть і гуркочуть бомби. Пілот у голубому та дівуля в рожевому на сходинках Пантеону ніяк не могли закінчити свій діалог, а індиферентний дідуган, виловивши всіх рибок, дивився на них і витирав очі хустинкою. Я ще раз обережно визирнув у дверцята: над рівниною повільно розпухали вогняні кулі вибухів. Металічні ковпаки відкидалися один за одним, з-під них вилазили бліді, обірвані люди з бородатими лютими обличчями та залізними ломами. Вершники в латах, наскочивши на мого недавнього співрозмовника, почали сікти його на капусту довгими мечами, він кричав і відмахувався автоматом. Уздовж рову просто на мене повз, стріляючи з гармат і кулеметів, величезний танк на трьох гусеницях. Із радіоактивних хмар знову виринули тарілкоподібні апарати…

Я зачинив дверцята і ретельно засунув засувку.

Потім повернувся до машини і сів у сідло. Мені хотілося злітати ще на мільйони років уперед і подивитися на помираючу Землю, описану Веллсом. Але несподівано у машині вперше щось зіпсувалося: не витискалося зчеплення. Я натиснув раз, натиснув другий, потім щосили копнув педаль, щось тріснуло, задзвеніло, хлібні ниви, що колихалися, стали дибки, і я неначе прокинувся. Я сидів на демонстраційному стенді в малому конференц-залі нашого інституту, і всі з благоговінням дивились на мене.

— Що зі зчепленням? — запитав я, озираючись у пошуках машини. Машини не було. Я повернувся сам.

— Це несуттєво! — закричав Луї Сідловий. — Величезне вам дякую! Ви мене просто порятували… А як було цікаво, правда, товариші?

Аудиторія загуділа в тому розумінні, що так, цікаво.

— Але я все це десь читав, — сказав із сумнівом один із магістрів у першому ряді.

— Ну а як же! А як же! — вигукнув Л. Сідловий. — Адже він був у описуваному майбутньому!

— Пригод малувато, — сказали в задніх рядах гравці у функціональний морський бій. — Усе розмови, розмови…

— Ну вже тут я ні при чому, — сказав Сідловий рішуче.

— Аякже — розмови, — сказав я, злізаючи зі стенда. Я згадав, як рубали мого темнолицього співрозмовника, і мені стало недобре.

— Ні, чого ж, — сказав якийсь бакалавр. — Зустрічаються цікаві місця. Ота от машина… Пам'ятаєте? На тригенних куаторах… Це, знаєте, так…

— Отже? — підсумував Пупков-Задній. — У нас уже, здається, почалося обговорення. А може, хтось має запитання до доповідача?

Педантичний бакалавр одразу запитав про поліходову темпоральну передачу (його, бачте, зацікавив коефіцієнт об'ємного розширення), і я тихенько пішов.

У мене було дивне відчуття. Все навколо здавалося таким матеріальним, міцним, реальним. Проходили люди, і я чув, як риплять у них черевики, і відчував вітерець від їхніх рухів. Усі були дуже маломовні, всі працювали, всі думали, ніхто не теревенив, не читав віршів, не проголошував пафосних промов. Усі знали, що лабораторія — це одне, трибуна профспілкових зборів — це зовсім друге, а святковий мітинг — це третє. І коли мені назустріч, шаркаючи підбитими шкірою валянками, пройшов Вибігалло, я відчув до нього майже симпатію, тому що він мав свою звичну пшоняну кашу в бороді, тому що він копирсався

в зубах довгим тонким цвяхом і, проходячи повз, не привітався. Він був живий, вагомий і зримий хам, він не помахував руками і не приймав академічних поз.

Я зазирнув до Романа, бо мені дуже хотілось розповісти кому-небудь про свою пригоду. Роман, ухопившись за підборіддя, стояв над лабораторним столом і дивився на маленького зеленого папугу, що лежав у чашці Петрі. Маленький зелений папуга був дохлий, з очима, затягнутими мертвою білуватою плівкою.

— Що це з ним? — запитав я.

— Не знаю, — сказав Роман. — Здох, як бачити.

— Звідки в тебе папуга?

— Сам дивуюся, — відповів Роман.

— Може, він штучний? — припустив я.

— Та ні, папуга як папуга.

— Знову, напевне, Вітько на умклайдет сів.

Ми схилилися над папугою і почали уважно його розглядати. На чорній підтягнутій лапці він мав кільце.

— "Фотон", — прочитав Роман. — І ще якісь цифри... "Дев'ятнадцять нуль п'ять сімдесят три".

— Так, — сказав ззаду знайомий голос.

Ми обернулись і підтягайся.

— Добридень, — привітався У-Янус, підходячи до стола. Він вийшов із дверей своєї лабораторії у глибині кімнати, і вигляд у нього був якийсь стомлений і дуже сумний.

— Добридень, Янусе Полуектовичу, — сказали ми хором з усією можливою шанобливістю.

Я і іус побачив папугу і ще раз сказав: "Так". Він узяв птаха в руки, дуже обережно і ніжно, попестив його яскраво-червоний чубчик і тихо промовив:

— Чого ж це ти, Фотончику?..

Він хотів сказати ще щось, та поглянув на нас і промовчав. Ми стояли поряд і дивились, як він по-старечому повільно пройшов до дальнього кута лабораторії, відчинив дверцята електричної печі та опустив туди зелений трупик.

— Романе Петровичу, — сказав він. — Будьте люб'язні, увімкніть, будь ласка, рубильник.

Роман увімкнув. У нього був такий вигляд, немов його осяяла надзвичайна думка. У-Янус, понуривши голову, постояв трохи над піччю, старанно вишкріб гарячий попіл і, відчинивши кватирку, висипав його на вітер. Він якийсь час дивився у вікно, потім сказав Романові, що чекає його в себе через півгодини, і пішов.

— Дивно, — сказав Роман, дивлячись йому услід.

— Що — дивно? — запитав я.

— Все дивно, — сказав Роман.

Мені теж здавалася дивною і поява цього мертвого зеленого папуги, вочевидь, так добре відомого Янусові Полуектовичу, і якась аж надто незвичайна церемонія вогняного поховання з розвіюванням попелу за вітром, але мені хотілося розповісти про подорож до описуваного майбутнього, і я почав розповідати. Роман слухав украй розгублено, дивився на мене чужим поглядом, невпопад кивав, а потім раптом, сказавши:

"Продовжуй, продовжуй, я слухаю", поліз під стіл, витяг звідти кошик для сміття і почав порпатися у зім'ятому папері та уривках магнітофонної стрічки. Коли я закінчив розповідати, він запитав:

— А цей Сідловий не намагався подорожувати до описуваного сьогодення? Дк на мене, це було б значно кумедніше...

Поки я обдумував цю пропозицію і радів з Романової дотепності, він перевернув кошик і висипав його вміст на підлогу.

— У чому річ? — запитав я. — Дисертацію загубив?

— Ти розумієш, Сашко, — сказав він, дивлячись на мене невидющими очима, — дивовижна історія. Вчора я чистив піч і знайшов у ній обгоріле зелене перо. Я викинув його в кошик, а сьогодні його тут немає.

— Чиє перо? — запитав я.

— Ти розумієш, зелені пташині пера в наших широтах трапляються вкрай рідко. А папуга, якого щойно спалили, був зеленим.

— Що за дурниці, — сказав я. — Ти ж знайшов перо вчора.

— У тому й річ, — підтвердив Роман, збираючи сміття назад у кошик.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Вірші — фальшиві, ніхто не говорить віршами, крім бідля, коли він приходить зі святковим подарунком, або оголошенням про ваксу, або якогось там простачка. Ніколи не опускайтеся до поезії, хлопчику мій.

Ч. Діккенс

"Алдан" ремонтували всю ніч. Коли я наступного ранку заявився в електронний зал, невиспані злі інженери сиділи на підлозі і недотепно паплюжили Крістобаля Хозевича. Вони називали його скіфом, варваром і гуном, який дорвався до кібернетики. Розпач їхній був такий великий, що деякий час вони навіть прислухалися до моїх порад і намагалися їх виконувати. Але потім прийшов їхній головний — Саваоф Баалович О дій, — і мене відразу відсунули від машини. Я відійшов убік, сів за свій стіл і почав спостерігати, як Саваоф Баалович вникає в суть руйнувань.

Був він дуже старий, але міцний і жилавий, засмаглий, із блискучою лисиною, з гладенько виголеними щоками, у сліпучо білому костюмі. До цього чоловіка всі ставилися з великим пієтетом. Я сам колись бачив, як він упівголоса сварив за щось Модеста Матвійовича, а грізний Модест стояв, улесливо схилившись перед ним, і примовляв: "Слухаюся... Винуватий. Більше не повториться..." Саваоф Баалович випромінював жахливу енергію. Було помічено, що в його присутності годинники починають поспішати і розпрямляються треки елементарних часток, викривлені магнітним полем. І разом із тим він не був магом. В усякому разі, практикуючим магом. Він не ходив крізь стіни, ніколи нікого не трансгресував і ніколи не створював своїх дублів, хоча працював надзвичайно багато. Він був головою відділу Технічного Обслуговування, досконало знав усю техніку інституту і рахувався консультантом Кітежградського заводу маготехніки. Крім того, він займався найнесподіванішими і далекими від його фаху справами.

Історію Саваофа Бааловича я дізнався порівняно недавно. В незапам'ятні часи С.Б. Один був провідним магом земної кулі. Крістобаль Хунта і Жіан Жіакомо були учнями його учнів. Його ім'ям заклинали нечисть. Його ім'ям опечатували посудини з джинами, Цар Соломон писав йому захоплені листи і будував на його честь храми. Він здавався всемогутнім. І от десь у середині шістнадцятого століття він воістину став всемогутнім. Провівши числове розв'язування інтегро-диференційного рівняння Вищої Досконалості, виведеного якимось титаном ще дольодовикового періоду, він здобув можливість творити будь-яке диво. Кожен із магів має свою межу. Одні нездатні вивести рослинність на вухах. Другі володіють узагальненим законом Ломоносова-Лавуазьє, але безсилі перед другим принципом термодинаміки. Треті — їх зовсім небагато — можуть, скажімо, зупиняти час, але тільки в ріманновому просторі та ненадовго. Саваоф Баалович став усемогутнім. Він міг усе. І він нічого не міг. Тому що граничною умовою рівняння Досконалості виявилась вимога, щоб диво не чинило нікому шкоди. Жодній розумній істоті. Ані на Землі, ані в іншій частині Всесвіту. А такого дива ніхто, навіть сам Саваоф Баалович, уявити собі не міг. І С.Б. Один назавжди залишив магію та став завідувачем відділу Технічного Обслуговування НДІЧАВО…

З його приходом справи інженерів швидко владналися. Рухи їхні стали осмисленими, злобні дотепи припинились. Я дістав папку з черговими справами і взявся до роботи, але прийшла Стеллочка, дуже мила кирпата і сіроока відьмочка, практикантка Вибігалли, і покликала мене робити чергову стінгазету. Ми зі Стеллою значилися у редколегії, де писали сатиричні вірші, байки та підписи під малюнками. Крім того, я майстерно малював поштову скриньку для заміток, до якої зусібіч зліталися листи з крильцями. Взагалі-то художником газети був мій тезка Олександр Іванович Дрозд, кіномеханік, котрий якимось дивом проник в інститут. Але він був фахівцем із заголовків. Головним редактором газети був Роман Ойра-Ойра, а його помічником — Володя Почкін.

— Сашко, — сказала Стеллочка, дивлячись на мене чесними сірими очима. — Ходімо.

— Куди? — запитав я. Я знав куди.

— Газету робити.

— Навіщо?

— Роман дуже просить, бо Кербер лається. Каже, залишилося два дні, а нічого не готово.

Кербер Псойович Дьомін, товариш завкадрами, був куратором нашої газети, головним підганяйлом і цензором.

— Слухай, — сказав я, — давай завтра, та?

— Завтра я не зможу, — заперечила Стеллочка. — Завтра я лечу в Сухумі. Павіанів записувати. Вибігалло каже, що треба вожака записати як найвідповідальнішого… Сам він до вожака підходити боїться, бо вожак ревнує. Підемо, Сашко, та?

Я зітхнув, відклав справи та пішов за Стеллочкою, бо один я вірші складати не можу. Мені потрібна Стеллочка. Вона завжди дає перший рядок і основну ідею, а в поезії це, як на мене, найголовніше.

— Де будемо працювати? — запитав я дорогою. — В місцевкомі?

— У місцевкомі зайнято, там шпетять Альфреда. За чай. А нас пустив до себе Роман.

— А про що писати треба? Знову про лазню?

— Про лазню теж є. Про лазню, про Лису Гору. Хому Брута треба затаврувати.

— Хома наш Брут — це баламут, — сказав я.

— І ти, Бруте, — сказала Стеллочка.

— Це ідея, — сказав я. — Це треба розвинути.

У Романовій лабораторії на столі була розкладена газета — величезний незаймано чистий аркуш ватману. Поряд із нею серед баночок з гуашшю, пульверизаторів та заміток лежав живописець і кіномеханік Олександр Дрозд із сигаретою в зубах. Сорочка в нього, як завжди, була розстібнута, і під нею виднілося випукле волохате черевце.

— Здоров був, — сказав я.

— Привіт, — сказав Саня.

Гриміла музика — Саня крутив портативний приймач.

— Ну, що тут у вас? — поцікавився я, згрібаючи замітки.

Заміток було небагато. Була передовиця "Назустріч святу". Була замітка Кербера Псойовича "Результати дослідження стану виконання розпорядження дирекції про трудову дисципліну за період кінець першого-початок другого кварталу". Була стаття професора Вибігалли "Наш обов'язок — це обов'язок перед підшефними міськими та районними господарствами". Була стаття Володі Почкіна "Про всесоюзну нараду з електронної магії". Була замітка якогось домовика "Коли ж продують парове опалення на четвертому поверсі?". Була стаття голови харчового комітету "Ні риби, ні м'яса" — шість машинописних сторінок через один інтервал. Починалась вона словами: "Фосфор потрібен

людині, як повітря". Була замітка Романа про праці відділу Недоступних Проблем. Для рубрики "Наші ветерани" була стаття Крістобаля Хунти "Від Севільї до Гренади. 1547 р.". Було ще кілька маленьких заміток, у яких критикувалися: відсутність належного порядку в касі взаємодопомоги; наявність нехлюйства в організації роботи добровільної пожежної дружини; допущення азартних ігор у віварії (писав Коник-Горбоконик, який програв у залізку тижневий вівсяний пайок Кощею Безсмертному). Було кілька карикатур. На одній зображався Хома Брут, розхльостаний і з ліловим носом. На другій висміювали лазню — був намальований голий синій чоловік, який мерзне під крижаним душем.

— Оце так нудота! — сказав я. — А може, не треба віршів?

— Треба, — сказала Стеллочка зітхаючи. — Я вже замітки і так і сяк розкладала, все одно залишається вільне місце.

— А нехай Саня там чого-небудь намалює. Колоски якісь, розцвітаючі братки садові... Га, Санько?

— Працюйте, працюйте, — буркнув Дрозд. — Мені заголовок треба писати.

— Подумаєш, — сказав я. — Три слова написати.

— На фоні зоряної ночі, — сказав Дрозд вагомо. — І ракету. І ще заголовки до статей. А я не обідав ще. І не снідав.

— То піди поїж, — сказав я.

— А мені нема на що, — сказав він роздратовано. — Я магнітофон купив. У комісійному. Ось ви тут дурницями займаєтеся, а краще б зробили мені пару бутербродів. З маслом і варенням. Чи, краще, десятку сотворіть.

Я вийняв карбованець і показав йому здалеку.

— От заголовок напишеш — матимеш.

— Назовсім? — жваво сказав Саня.

— Ні. В борг.

— Ну, це байдуже, — сказав він. — Тільки врахуй, що я зараз помру. В мене вже почалися спазми. І холонуть кінцівки.

— Бреше він усе, — сказала Стеллочка. — Сашко, давай он за той столик сядемо і всі вірші зараз напишемо.

Ми сіли за окремий столик і розклали перед собою карикатури. Якийсь час ми дивились на них із надією, що нас осяйне. Потім Стеллочка промовила:

— Таких, як співробітник Брут, побережись — а то капут!

— Що капут? — запитав я. — Він хіба когось прихлопнув?

— Ні, — сказала Стелла. — Він хуліганив і бився. Це я для рими.

Ми знову почекали. Нічого, крім "побережись — а то капут", на думку не спадало.

— Давай міркувати логічно, — сказав я. — Є Хома Брут. Він напився, як свиня. Бився. Що він ще робив?

— До дівчат чіплявся, — сказала Стелла. — Скло розбив.

— Добре, — сказав я. — Ще?

— Лаявся…

— От дивина, — подав голос Саня Дрозд. — Я з цим Брутом працював у кінобудці. Хлопець як хлопець. Нормальний…

— Ну? — сказав я.

— Ну й усе.

— Ти риму можеш дати на "Брут"? — запитав я.

— Прут.

— Уже було, — сказав я. — Десь річка є така.

— Та ж ні. Прут. Палиця така, якою шмагають.

Стелла сказала з виразом:

— Товаришу, поглянь, це — Брут. Його — у кут, берись за прут, шмагай, щоб знав цей шалапут.

— Не годиться, — сказав Дрозд. — Пропаганда тілесних покарань. Брут, кут, прут, шалапут… Все це тілесні покарання.

— Зануд, — сказав я. — Кого чого — зануд.

— Товаришу, поглянь, це — Брут, — сказала Стелла. — Таких зануд не знали тут.

— Це таких віршів не знали тут, — буркнув Дрозд.

— Ти заголовок написав? — поцікавився я.

— Ні, — сказав Дрозд кокетливо.

— От і займися.

— Ганьблять славетний інститут, — сказала Стеллочка, — таю п'янички, як цей Брут.

— Це добре, — сказав я. — Це ми дамо в кінець. Запиши. Це буде мораль, свіжа й оригінальна.

— Чого ж у ній оригінального? — запитав простодушний Дрозд.

Я не хотів із ним розмовляти.

— Тепер треба описати, — сказав я, — як він хуліганив. Скажімо, так. Шумів, як напідпитку Пан, як павіан серед ліан, був чоловік, став хуліган.

— Жахливо, — сказала Стеллочка з огидою.

Я підпер голову руками і почав дивитися на карикатуру. Дрозд, випнувши зад, водив пензликом по ватману. Ноги його у дуже вузьких джинсах були вигнуті дугою. Мене осінило.

— Колінками назад! — сказав я. — Пісенька!

— "Сидів цвіркун малесенький колінками назад", — сказала Стелла.

— Точно, — сказав Дрозд, не обертаючись. — І я її знаю. "Всі гості розповзаються колінками назад", — проспівав він.

— Зачекай, зачекай, — сказав я. Я відчував натхнення. — Він б'ється і свариться він, і ось вам результат: ведуть його в міліцію колінками назад.

— Може бути, — сказала Стелла.

— Розумієш? — сказав я. — Ще пару строф, і щоб усюди був рефрен "колінками назад". Упився над кондицію… Погнався за дівицею… Щось на кшталт цього.

— Немов свиня напився він, — сказала Стелла. — Сам чорт йому не брат. У дім чужий ломився він колінками назад.

— Супер! — вигукнув я. — Записуй. А він ломився?

— Ломився, ломився.

— Чудово! — сказав я. — Ну, ще одну строфу.

— Погнався за дівицею колінками назад, — сказала Стелла замислено. — Перший рядок потрібно…

— Амуніція, — сказав я. — Поліція. Амбіція. Юстиція.

— Тулитися, — сказала Стелла. — Телитися. Ні митись, ні голитися…

— Він, — додав Дрозд. — Це правильно. Це у вас вийшла художня правда. Зроду він не мився й не голився.

— Може, другий рядок придумаємо? — запропонувала Стелла. — Назад — апарат — автомат…

— Гад, — додав я. — Зад.

— Мат, — сказав Дрозд. — Шах, мовляв, і мат.

Ми знову довго мовчали, безглуздо дивлячись одне на одного і ворушачи губами. Дрозд постукував пензликом об краї чашки з водою.

— І грає, веселиться він, — сказав я нарешті, — буянить, як пірат. Погнався за дівицею колінками назад.

— "Пірат" — якось… — сказала Стеллочка.

— Тоді: сам чорт йому не брат.

— Це вже було.

— Де?.. Ах так, дійсно було.

— Де слово, там і мат, — запропонував Дрозд.

У цю мить почулося легке дряпання, і ми обернулися. Двері до лабораторії Днуса Полуектовича повільно відчинялися.

— Ти диви! — здивовано вигукнув Дрозд, застигаючи з пензликом у руці.

У щілину заповз маленький зелений папуга з яскравим червоним чубчиком на маківці.

— Папужка! — вигукнув Дрозд. — Папуга! Ципаципаципаципа…

Він почав робити пальцями рухи, неначе кришив хліб на підлогу. Папуга дивився на нас одним оком. Потім він розкрив горбатого, як Романів ніс, чорного дзьоба і хрипко викрикнув:

— Р-реактор! Р-реактор! Дер-ритринітація! Треба витр-римати!

— Який ми-илий! — вигукнула Стелла. — Саню, злови його…

Дрозд рушив було до папуги, але зупинився.

— Він же, напевне, кусається, — боязко промовив він. — Он дзьоб який.

Папуга відштовхнувся від підлоги, змахнув крилами і якось незграбно запурхав по кімнаті. Я стежив за ним зі здивуванням. Він був дуже схожий на того, вчорашнього. Рідний єдинокровний брат-близнюк. Повно-повнісінько папуг, подумав я.

Дрозд відмахнувся пензликом.

— Ще дзьобне, чого доброго, — сказав він.

Папуга сів на коромисло лабораторних терезів, посмикався, урівноважуючись, і виразно крикнув:

— Пр-роксіма Центавр-р-ра! Р-рубідій! Р-рубідій!

Потім він начубився, втягнув голову і закрив очі плівкою. По-моєму, він тремтів. Стелла швидко сотворила кусень хліба з повидлом, відщипнула скоринку і піднесла йому під дзьоб. Папуга не реагував. Його явно лихоманило, і шальки терезів, дрібно потрушуючись, подзенькували об підставку.

— Здається, він хворий, — сказав Дрозд. Він розгублено взяв зі Стеллиних рук бутерброд і почав їсти.

— Слухайте, — сказав я, — хто-небудь раніше бачив у інституті папуг?

Стелла похитала головою. Дрозд знизав плечима.

— Щось забагато папуг останнім часом, — сказав я. — І вчора ось теж...

— Напевне, Янус експериментує з папугами, — припустила Стелла. — Антигравітація чи ще що-небудь таке...

Двері в коридор відчинилися, і увійшли Роман Ойра-Ойра, Вітько Корнєєв, Едик Амперян та Володя Почкін. У кімнаті стало гамірно. Корнєєв, який гарно виспався і був дуже бадьорий, почав переглядати замітки і голосно знущатися над стилем. Могутній Володя Почкін, як замісник редактора, та виконуючий здебільшого поліцейські обов'язки, схопив Дрозда за товстий загривок, зігнув його вдвоє і почав тицяти носом у газету, примовляючи: "Заголовок де? Де заголовок, Дроздилло?" Роман зажадав від нас готових віршів. А Едик, який не мав до газети ніякого стосунку, пройшов до шафи і почав з гуркотом пересувати в ній різні прилади. Раптом папуга заволав: "Овер-рсан! Овер-рсан!" — і усі завмерли.

Роман втупився у папугу. На його обличчі з'явився знайомий вираз, немов його щойно осяяла незвичайна ідея. Володя Почкін відпустив Дрозда і сказав: "Оце так штука, папуга!" Грубий Корнєєв відразу простягнув руку, аби схопити папугу за тулуб, але папуга вирвався, і Корнєєв схопив його за хвіст.

— Облиш, Вітько! — закричала Стеллочка сердито. — Що за манера — мучити тварин?

Папуга заверещав. Усі з'юрмилися навколо нього. Корнєєв тримав його, як голуба, Стеллочка гладила по чубчику, а Дрозд ніжно перебирав папузі пір'я у хвості. Роман подивився на мене.

— Цікаво, — сказав він. — Правда?

— Звідки він тут узявся, Сашко? — ввічливо запитав Едик.

Я кивнув головою у бік лабораторії Януса.

— Навіщо Янусові папуга? — поцікавився Едик.

— Ти це мене питаєш? — сказав я.

— Ні, це питання риторичне, — серйозно сказав Едик.

— Навіщо Янусові два папуги? — сказав я.

— Або три, — тихенько додав Роман.

Корнєєв обернувся до нас.

— А де ще? — запитав він, з цікавістю озираючись.

Папуга в його руці слабко тіпався, намагаючись ущипнути за палець.

— Відпусти його, — сказав я. — Бачиш, він хворий.

Корнєєв відпихнув Дрозда і знову посадив папугу на терези. Папуга скуйовдився і розчепірив крила.

— Бог із ним, — сказав Роман. — Потім розберемося. Де вірші?

Стелла швидко протараторила все, що ми встигли придумати. Роман почесав підборіддя, Володя Почкін неприродно загиготів, а Корнєєв скомандував:

— Розстріляти. З великокаліберного кулемета. Ви коли-небудь навчитесь писати вірші?

— Пиши сам, — відказав я сердито.

— Я писати вірші не можу, — сказав Корнєєв. — Я за вдачею не Пушкін. Я за вдачею Бєлінський.

— Ти за вдачею кадавр, — сказала Стелла.

— Пардон! — зажадав Вітько. — Я бажаю, щоб у газеті був відділ літературної критики. Я хочу писати критичні статті. Я вас усіх розтрощу! Я вам ще пригадаю ваше творіння про дачі.

— Яке? — запитав Едик.

Корнєєв одразу процитував:

— "Збудувати хочу дачу. Де? Для мене це задача! Місцевком же наш мовчить, знай собі все спить і спить". Було? Зізнавайтеся!

— Мало чого, — сказав я. — У Пушкіна теж були невдалі вірші. Їх навіть у шкільних хрестоматіях не повністю публікують.

— А я знаю, — сказав Дрозд.

Роман повернувся до нього.

— У нас буде сьогодні заголовок, чи ні?

— Буде, — сказав Дрозд. — Я вже букву "К" намалював.

— Яку "К"? До чого тут "К"?

— А що, не треба було?

— Я зараз помру, — сказав Роман. — Газета називається "За передову магію". Покажи мені там хоч одну букву "К"!

Дрозд, втупившись у стіну, поворушив губами.

— Як же так? — сказав він нарешті. — Звідки ж я взяв букву "К"? Була ж буква "К"!

Роман розлютився і наказав Почкіну розігнати всіх по місцях. Мене зі Стеллою віддали під команду Корнєєва. Дрозд гарячково заходився переробляти букву "К" у стилізовану букву "З". Едик Амперян намагався вшитися із психоелектрометром, але його схопили, скрутили і примусили лагодити пульверизатор, необхідний для створення зоряного неба. Потім надійшла черга самого Почкіна. Роман наказав йому передруковувати замітки на машинці з одночасною правкою стилю та орфографії. Сам Роман походжав лабораторією, зазираючи всім через плечі.

Якийсь час робота кипіла. Ми встигли скласти і забракувати кілька варіантів на тему лазні: "В нашій лазні завжди мода на холодну воду", "Хто до чистоти голодний, чи вдовольнить його наш душ холодний", "В інституті двісті душ, дай усім гарячий душ" і так далі. Корнєєв паскудно лаявся, як справжній літературний критик. "Учіться у Пушкіна! — втовкмачував він нам. — Або хоча б у Почкіна. Поряд із вами сидить геній, а ви не здатні навіть наслідувати його... "По дорозі їде ЗІМ, буду я ним задавленим... "Яка фізична сила в цих рядках! Яка ясність почуття!" Ми невміло парирували. Саня Дрозд дійшов до букви "І" у слові "передову". Едик полагодив пульверизатор і випробував його на

Романових конспектах. Володя Почкін, лаючись, шукав на машинці літеру "Ц". Все йшло нормально. Потім Роман раптом сказав:

— Сашко, глянь-но сюди.

Я подивився. Папуга з підігнутими лапками лежав під терезами, очі його були затягнуті білястою плівкою, а чубчик обвис.

— Помер, — сказав Дрозд жалісливо.

Ми знову стовпилися біля папуги. В мене не було ніяких особливих думок у голові, а якщо й були, то десь у підсвідомості, але я простягнув руку, взяв папугу і оглянув його лапи. І Роман одразу запитав мене:

— Є?

— Є, — сказав я.

На чорній підтягнутій лапці було кільце з білого металу, і на ньому було вигравіювано: "Фотон", і стояли цифри: "190573". Я розгублено подивився на Романа. Напевне, у нас із ним був незвичайний вигляд, бо Вітько Корнєєв сказав:

— А ну, розповідайте, що вам відомо.

— Розповімо? — запитав Роман.

— Маячня якась, — сказав я. — Фокуси, напевне. Це які-небудь дублі.

Роман знов уважно оглянув трупик.

— Та ні, — сказав він. — У тому й уся річ. Це не дубль. Це найсправжнісінький оригінальний оригінал.

— Дай подивитися, — сказав Корнєєв.

Утрьох із Володею Почкіним та Едиком вони надзвичайно ретельно обстежили папугу і одноголосно заявили, що це не дубль і що вони не розуміють, чому це нас так зворушує. "Візьмемо, скажімо, мене, — запропонував Корнєєв. — І ось теж не дубль. Чому це вас не вражає?"

Тоді Роман поглянув на Стеллу, яка вмирала від цікавості, на Володю Почкіна з відкритим ротом, на Вітька, який знущально усміхався, і розповів їм усе про те, як позавчора він знайшов у електричній печі зелене перо і викинув його в кошик для сміття; і про те, як учора цього пера в кошику не опинилось, натомість на столі (на цьому самому столі) з'явився мертвий папуга, точна копія ось цього, і теж не дубль; і про те, що Ієнус папугу впізнав, пожалів і спалив у вище згаданій електричній печі, а попіл навіщось викинув у кватирку.

Деякий час ніхто нічого не казав. Дрозд, якого розповідь Романа не зацікавила, стенав плечима. На обличчі його було видно, що він не розуміє, через що зчинилася буча, і що, на його думку, в цій установі трапляються штучки й дивовижніші. Стеллочка теж здавалася розчарованою. Але трійця магістрів зрозуміла все дуже добре, і на їхніх обличчях читався протест. Корнєєв рішуче сказав:

— Брешете. До того ж невміло.

— Це все-таки не той папуга, — сказав ввічливий Едик. — Ви, мабуть, помилилися.

— Та той, — сказав я. — Зелений, з кільцем.

— Фотон? — запитав Володя Почкін прокурорським голосом.

— Фотон. Ієнус його Фотончиком називав.

— А цифри? — запитав Володя.

— І цифри.

— Цифри ті самі? — запитав Корнєєв грізно.

— По-моєму, ті самі, — відповів я нерішуче, озираючись на Романа.

— А точніше? — зажадав Корнєєв. Він прикрив червоною лапою папугу. — Повтори, які тут цифри?

— Дев'ятнадцять... — сказав я. — Е-е... нуль два, чи що? Шістдесят три. Корнєєв зазирнув під долоню.

— Брешеш, — сказав він. — Ти? — звернувся він до Романа.

— Не пам'ятаю, — сказав Роман спокійно. — Здається не нуль три, а нуль п'ять.

— Ні, — сказав я. — Все-таки нуль шість. Я пам'ятаю, там така закарлючка була.

— Закарлючка, — сказав Почкін презирливо. — Ше Холмси! Не Пінкертони! Закон причинності їм набрид...

Корнєєв запхав руки в кишені.

— Це інша справа, — сказав він. — Я навіть не наполягаю на тому, що ви брешете. Просто ви переплутали. Папуги всі зелені, багато з них окільцьовані, ця пара була з серії "Фотон". А пам'ять у вас дірява. Як у всіх віршомазів і редакторів стінгазет.

— Дірява? — поцікавився Роман.

— Як тертка.

— Як тертка? — повторив Роман, дивно усміхаючись.

— Як стара тертка, — пояснив Корнєєв. — Іржава. Як сіть. З великими дірками.

Тоді Роман, продовжуючи дивно усміхатися, витяг із нагрудної кишені записник і перегорнув сторінки.

— Отже, — сказав він, — з великими дірками та іржава. Подивимося... Дев'ятнадцять нуль п'ять сімдесят три, — прочитав він.

Магістри рвонулися до папуги і з сухим тріскотом зіштовхнулися лобами.

— Дев'ятнадцять нуль п'ять сімдесят три, — ослаблим голосом прочитав на кільці Корнєєв. Це було дуже ефектно. Стеллочка негайно ж завищала від задоволення.

— Подумаєш, — сказав Дрозд, не відриваючись від заголовка. — У мене якось співпав номер на лотерейному білеті, і я побіг в ощадкасу отримувати автомобіль. А потім виявилось...

— Чому це ти записав номер? — сказав Корнєєв, примружуючись, на Романа. — Це в тебе звичка? Ти всі номери записуєш? Може, в тебе й номер твого годинничка записаний?

— Блискуче! — сказав Почкін. — Вітько, ти молодець. Ти влучив у самісіньку точку. Романе, яка ганьба! Навіщо ти отруїв папугу? Як жорстоко!

— Йолопи! — сказав Роман. — Що я вам — Вибігалло?

Корнєєв підскочив до нього і оглянув його вуха.

— Йди к бісу! — сказав Роман. — Сашко, ти тільки подивися на них!

— Хлопці, — сказав я з докором, — та хто ж так жартує? За кого ви нас маєте?

— А що залишається робити? — сказав Корнєєв. — Хтось бреше. Або ви, або всі закони природи. Я вірю в закони природи. Все іиттте змінюється.

Зрештою, він швидко скис, сів осторонь і почав думати. Саня Дрозд спокійно малював заголовок. Стелла дивилася на всіх по черзі наляканими очима. Володя Почкін швидко писав і закреслював якісь формули. Першим заговорив Едик.

— Якщо навіть ніякі закони не порушуються, — розсудливо сказав він, — однаково залишається дивною несподівана поява великої кількості папуг в одній і тій самій кімнаті та підозріла смертність серед них. Але я не дуже здивований, бо не забуваю, що маю справу з Янусом Полуектовичем. Вам не здається, що Янус Полуектович сам по собі надзвичайно цікава особистість?

— Здається, — погодився я.

— І мені теж здається, — сказав Едик. — Чим він, власне, займається, Романе?

— Дивлячись який Янус. У-Янус займається зв'язком із паралельними просторами.

— Гм, — сказав Едик. — Це нам навряд чи допоможе.

— На жаль, — промовив Роман. — Я ось теж весь час думаю, як пов'язати папуг із Янусом, і нічого не можу придумати.

— Але ж він дивний чоловік? — продовжував Едик.

— Так, безперечно. Почати з того, що їх двоє і він один. Ми до цього так звикли, що не думаємо про це…

— Ось про це я й хотів сказати. Ми рідко говоримо проЯнуса, ми надто поважаємо його. Але ж запевне кожен з нас помічав за ним хоч одне яке-небудь дивацтво.

— Дивацтво номер один, — сказав я. — Любов до помираючих папуг.

— Нехай так, — погодився Едик. — Ще?

— Пліткарі, — промовив Дрозд з гідністю. — Ось я одного разу просив у нього в борг.

— Так? — здивувався Едик.

— І він мені дав, — сказав Дрозд. — А я забув, скільки він мені дав. І тепер не знаю, що робити.

Він замовк. Едик якийсь час чекав продовження, а потім сказав:

— Чи відомо вам, наприклад, що кожного разу, коли мені доводилося працювати з ним ночами, рівно опівночі він кудись відходив і через п'ять хвилин повертався, і щоразу у мене виникало враження, що він так чи інакше намагається дізнатися у мене, чим ми тут із ним займалися до його відходу?

— Саме так, — сказав Роман. — Я це знаю чудово. Я вже давно помітив, що саме опівночі йому начисто відбиває пам'ять. І він про цей свій дефект прекрасно поінформований. Він кілька разів перепрошував і казав, що це в нього рефлекторне, пов'язане із наслідками сильної контузії.

— Еіам'ять у нього нікудишня, — сказав Володя Еіочкін. Він зім'яв аркушик із обчисленнями і жбурнув його під стіл. — Він весь час чіпляється, бачився ти з ним учора, чи не бачився.

— І про що розмовляли, якщо бачився, — додав я.

— Пам'ять, пам'ять, — пробурмотів Корнєєв нетерпляче. — До чого тут пам'ять? Не в цьому річ. Що там у нього з паралельними просторами?..

— Спочатку треба зібрати факти, — сказав Едик.

— Папуги, папуги, папуги, — продовжував Вітько. — Невже це все-таки дублі?

— Ні, — заперечив Володя Почкін. — Я прорахував. Це за всіма категоріями не дубль.

— Щоопівночі, — сказав Роман, — він іде ось у цю свою лабораторію і на кілька хвилин зачиняється там. Одного разу він забіг туди з таким поспіхом, що не встиг зачинити двері...

— І що? — запитала Стеллочка із завмиранням.

— Нічого. Сів у крісло, посидів трішечки і повернувся назад. І відразу запитав, чи не розмовляв я з ним про що-небудь важливе.

— Я пішов, — сказав Корнєєв, підіймаючись.

— І я, — додав Едик. — У нас зараз семінар.

— І я, — продовжив Володя Почкін.

— Ні, — заперечив Роман. — Ти сиди і друкуй. Призначаю тебе головним. Ти, Стеллочко, візьми Сашка і пиши вірші. А от я піду. Повернуся увечері, і щоб газета була готова.

Вони пішли, а ми залишилися робити газету. Спочатку ми намагалися щось придумати, але швидко втомилися і зрозуміли, що не можемо. Тоді ми написали невеличку поему про вмираючого папугу.

Коли Роман повернувся, газета була готова, Дрозд лежав на столі і поглинав бутерброди, а Почкін пояснював нам зі Стеллою, чому пригода з папугою цілком неможлива.

— Молодці, — похвалив нас Роман. — Чудова газета. А який заголовок! Яке бездонне зоряне небо! І як мало огріхів!.. А де папуга?

Папуга лежав у чашці Петрі, в тій самій чашці й на тому самому місці, де ми з Романом бачили його вчора. Мені аж дух захопило.

— Хто його сюди поклав? — поцікавився Роман.

— Я, — сказав Дрозд. — А що?

— Ні, нічого, — мовив Роман. — Нехай лежить. Правда, Сашко?

Я кивнув.

— Подивимося, що з ним буде завтра, — продовжив Роман.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Цей бідний, старий, невинний птах лається, як тисяча чортів, але він не розуміє, що говорить.

Р. Стівенсон

Одначе завтра вже рано-вранці мені довелося зайнятися своїми прямими обов'язками. "Алдан" був полагоджений і готовий до бою, і коли я прийшов після сніданку в електронний зал, біля дверей уже зібралась невеличка черга дублів із аркушами пропонованих задач. Я почав із того, що мстиво прогнав дубля Крістобаля Хунти, написавши на його папірчику, що не можу розібрати почерк. (Почерк у Крістобаля Хозевича був справді нечитабельний: Хунта писав російські літери готичним шрифтом.) Дубль Федора Симеоновича приніс програму, складену особисто Федором Симеоновичем. Це була перша програма, яку склав сам Федір Симеонович без усяких порад, підказок і вказівок із мого боку. Я уважно переглянув програму та задоволено пересвідчився, що складена вона грамотно, економно і не без дотепності. Я виправив деякі незначні помилки і передав програму своїм дівчатам. Потім я помітив, що в черзі нудиться блідий і наляканий бухгалтер рибзаводу. Йому було страшно і незатишно, і я відразу прийняв його.

— Та незручно якось, — бурмотів він, і боязко косився на дублів. — Он товариші чекають, раніше за мене прийшли...

— Нічого, це не товариші, — заспокоїв я його.

— Ну громадяни...

— І не громадяни.

Бухгалтер геть побілів і, схилившись до мене, промовив переривчастим шепотом:

— Отож-бо я дивлюся — не моргають вони… А ось цей у синьому — він, по-моєму, і не дихає…

Я вже відпустив половину черги, коли зателефонував Роман.

— Сашко?

— Так.

— А папуги немає.

— Як так немає?

— А ось так.

— Прибиральниця викинула?

— Питав. Не тільки не викидала, а й не бачила.

— Може, домовики бешкетують?

— У лабораторії директора? Навряд.

— М…М…М… — сказав я. — А може, сам Янус?

— Янус ще не приходив. І взагалі, здається, не повернувся з Москви.

— То як же це все розуміти? — запитав я.

— Не знаю. Подивимося.

Ми помовчали.

— Ти мене покличеш? — запитав я. — Якщо щось цікаве...

— Ну звичайно. Обов'язково. Бувай, друже.

Я примусив себе не думати про цього папугу, до якого мені, врешті-решт, було байдуже. Я відпустив усіх дублів, перевірив усі програми та зайнявся мерзотною задачкою, яка вже давно висіла на мені. Цю мерзенну задачу дали мені абсолютники. Спершу я їм сказав, що вона не має ані сенсу, ані розв'язку, як і більшість їхніх задач. Але потім порадився з Хунтою, котрий у таких речах розбирався дуже тонко, і він мені дав кілька обнадійливих порад. Я багато разів повертався до цієї задачі та знову її відкладав, а от сьогодні добив-таки. Вийшло дуже тонко. Саме коли я скінчив і блаженно відкинувся на спинку стільця, оглядаючи рішення здалеку, прийшов темний від злості Хунта. Дивлячись мені в ноги, голосом сухим і неприємним він поцікавився, відколи це я перестав розбирати його почерк. Це надзвичайно нагадує йому саботаж, повідомив він, у Мадриді в 1936 році за такі вчинки він наказував ставити до стінки.

Я розчуленно дивився на нього.

— Крістобалю Хозевич, — сказав я. — Я її все-таки розв'язав. Ви мали рацію. Простір заклинань справді можна згорнути по всіх чотирьох змінних.

Він підняв, нарешті, очі та подивився на мене. Напевне, я мав дуже щасливий вигляд, бо він пом'якшав і пробурчав:

— Дозвольте подивитись.

Я віддав йому аркушики, він сів поряд зі мною, і ми разом розібрали задачу від початку й до кінця і з насолодою просмакували два найтонших перетворення, одне з яких підказав мені він, а друге знайшов я сам.

— У нас із вами непогані голови, Алехандро, — сказав нарешті Хунта. — В нас є артистичність мислення. Як ви вважаєте?

— По-моєму, ми молодці, — сказав я щиро.

— Я теж так думаю, — сказав він. — Це ми опублікуємо. Це нікому не соромно опублікувати. Це не калоші-автостопи і не брюки-невидимки.

Настрій у нас усіх став пречудовий, ми почали розбирати нову задачу Хунти, і дуже скоро він сказав, що й раніше інколи вважав себе побрекіто, а в тому, що я у математиці невіглас, переконався при першій же зустрічі. Я з ним палко погодився і висловив припущення, що йому, мабуть, час уже на пенсію, а мене треба втришия гнати з інституту валити ліс, бо ні на що інше я не придатний. Він заперечив мені. Він сказав, що ні про яку пенсію не може бути й мови, що його слід пустити на добрива, а мене на кілометр не підпускати до лісорозробок, де певний інтелектуальний рівень усе-таки необхідний, а призначити мене треба учнем молодшого черпальника в асенізаційному обозі при холерних бараках. Ми сиділи, підперши голови, і займалися самознищенням, коли до залу заглянув Федір Симеонович. Наскільки я зрозумів, йому кортіло дізнатися мою думку про складену ним програму.

— Програма! — жовчно усміхнувшись, промовив Хунта. — Я не бачив твоєї програми, Теодоре, але я впевнений, що вона геніальна порівняно з цим… — Він з огидою подав двома пальцями Федору Симеоновичу аркушик зі своєю задачею. — Помилуйся, ось зразок убогості та ницості.

— Г-голубчики, — сказав Федор Симеонович збентежено, розібравшись у почерках. — Це ж п-проблема Бен Б-бецалеля. К-каліостро ж довів, що вона н-не має р-розв'язку.

— Ми самі знаємо, що вона не має розв'язку, — сказав Хунта, відразу ж наїжачившись. — Ми хочемо знати, як її розв'язувати.

— Як-кось ти дивно міркуєш, К-кристо... Як же шукати розв'язок, к-коли його немає? Б-безглуздя якесь...

— Даруй, Теодоре, але це ти дуже дивно міркуєш. Безглуздя — шукати розв'язок, якщо він і так є. Йдеться про те, що робити із задачею, яка розв'язку не має. Це глибоко принципове питання, яке, як я бачу, тобі, прикладникові, на жаль, не доступне. По-моєму, я даремно почав із тобою розмову на цю тему.

Тон Крістобаля Хозевича був надзвичайно образливий, і Федір Симеонович розсердився.

— Ось щ-що, г-голубчику, — сказав він. — Я н-не можу дискутувати з т-тобою таким тоном п-при юнакові. Т-ти мене дивуєш. Це н-неп-педагогічно. Якщо тобі завгодно п-продовжувати, прошу вийти зі мною у к-коридор.

— Прошу, — відповідав Хунта, розпрямляючись, як пружина, і рвучко хапаючи біля стегна неіснуючий ефес.

Вони церемонно вийшли, гордо задерши голови і не дивлячись один на одного. Дівчата захихотіли. Я теж не дуже злякався. Я сів, обхопивши руками голову, над залишеним аркушиком, і якийсь час краєм вуха слухав, як у коридорі могутньо рокоче бас Федора Симеоновича, через який прорізуються сухі гнівні вигуки Крістобаля Хозевича. Потім Федір Симеонович ревнув: "Прошу пройти до мого кабінету!" — "Прошу!" — проскреготів Хунта. Вони були вже на "ви". І голоси віддалилися. "Дуель! Дуель!" — защебетали дівчата. Про Хунту ходила хвацька слава бретера і задираки. Подейкували, що він приводить супротивника до своєї лабораторії, пропонує на вибір рапіри, шпаги чи алебарди, а потім починає а-ляЖан Маре стрибати по столах і перекидати шафи. Але за Федора Симеоновича можна було не хвилюватися. Було зрозуміло, що в кабінеті вони упродовж півгодини похмуро мовчатимуть через стіл, потім Федір Симеонович тяжко зітхне, відкриє погрібець і наповнить дві

чарки еліксиром Блаженства. Хунта поворушить ніздрями, закрутить вус і вип'є. Федір Симеонович відразу наповнить чарки знову і гукне в лабораторію: "Свіжих огірочків!"

У цей час зателефонував Роман і дивним голосом сказав, щоб я негайно піднявся до нього. Я побіг нагору.

У лабораторії були Роман, Вітько і Едик. Крім того, в лабораторії був зелений папуга. Живий. Він сидів, як і вчора, на коромислі терезів, розглядав усіх по черзі то одним, то другим оком, длубався дзьобом у пір'ї і почувався, вочевидь, пречудово. Вчені, на відміну від нього, виглядали кепсько. Роман, понурившись, стояв над папугою і час від часу гірко зітхав. Блідий Едик обережно масажував собі скроні з болісним виразом обличчя, немов його мучила мігрень. А Вітько, верхи на стільці, розгойдувався, як хлопчик, що грається в коника, і нерозбірливо бурмотів, гарячково вилупивши очі.

— Той самий? — запитав я упівголоса.

— Той самий, — сказав Роман.

— Фотон? — Я теж почувся кепсько.

— Фотон.

— І номер співпадає?

Роман не відповів. Едик сказав хворобливим голосом:

— Якби ми знали, скільки в папуг пір'їн у хвості, ми могли б їх перелічити і врахувати те перо, яке було загублено позавчора.

— Хочете, я за Бремом збігаю? — запропонував я.

— Де покійник? — запитав Роман. — От із чого треба починати! Слухайте, детективи, де труп?

— Тр-руп! — рявкнув папуга. — Цер-ремонія! Тр-руп за бор-рт! Р-рубідій!

— Чортзна-що він говорить, — сказав Роман спересердя.

— Труп за борт — це типово піратський вислів, — пояснив Едик.

— А рубідій?

— Р-рубідій! Резер-рв! Невичер-рпний! — сказав папуга.

— Резерви рубідію невичерпні, — переклав Едик. — Цікаво, де?

Я нахилився і почав розглядати кільце.

— А може, це все-таки не той?

— А де той? — запитав Роман.

— Ну, це інше питання, — сказав я. — Всетаки це простіше пояснити.

— Поясни, — запропонував Роман.

— Зачекай, — сказав я. — Давай спершу вирішимо: той чи не той?

— По-моєму, той, — сказав Едик.

— А по-моєму, не той, — заперечив я. — Ось тут на кільці подряпина, де трійка…

— Тр-рійка! — промовив папуга. — Тр-рійка! Кр-рутіше пр-раворуч! Смер-рч! Смер-рч!

Вітько раптом стрепенувся.

— Є ідея, — вигукнув він.

— Яка?

— Асоціативний допит.

— Як це?

— Стривайте. Сядьте всі, мовчіть і не заважайте. Романе, ти маєш магнітофон?

— Є диктофон.

— Давай сюди. Тільки всі мовчіть. Я його зараз розколю, пройдисвіта. Він у мене все скаже.

Вітько підтягнув стілець, сів із диктофоном у руці навпроти папуги, начубився, подивився на папугу одним оком і гаркнув:

— Р-рубідій!

Папуга здригнувся і мало не звалився з терезів. Помахавши крилами, щоб відновити рівновагу, він озвався:

— Р-резерв! Кр-ратер Р-річі!

Ми перезирнулись.

— Р-резерв! — гаркнув Вітько.

— Невичер-рпні! Гор-ри! Гор-ри! Р-річі пр-равий! Р-річі пр-равий! Р-роботи! Р-роботи!

— Роботи!

— Кр-рах! Гор-рять! Атмосфер-ра гор-рить! Забр-рати р-руки! Др-рамба, р-руки!

— Драмба!

— Р-рубідій! Р-резерв!

— Рубідій!

— Р-резерв! Кр-ратер Р-річі!

— Замикання, — сказав Роман. — Коло.

— Стривай, стривай, — бурмотів Вітько, — Зараз...

— Спробуй що-небудь із іншої галузі, — порадив Едик.

— Янус! — сказав Вітько.

Папуга відкрив дзьоба і чхнув.

— Я-нус, — повторив Вітько суворо.

Папуга замислено дивився у вікно.

— Літери "р" немає, — сказав я.

— Мабуть що так, — сказав Вітька. — А нумо... Невстр-руєв!

— Пер-реходжу на пр-рийом! — сказав папуга. — Чар-родій! Чар-родій! Говор-рить Кррило, говор-рить Кр-рило!

— Це не піратський папуга, — сказав Едик.

— Запитай його про труп, — попросив я.

— Труп, — неохоче сказав Вітько.

— Цер-ремонія похор-ронів! Пер-ріод корроткий! Пр-ромова! Пр-ромова! Тр-ріпання! Пр-рацювати! Пр-рацювати!

— Цікаві у нього були господарі, — сказав Роман. — Що ж нам робити?

— Вітько, — сказав Едик. — У нього, по-моєму, космічна термінологія. Спробуй щонебудь просте, повсякденне.

— Атомна зброя, — сказав Вітько.

Папуга нахилив голову і почистив лапкою дзьоба.

— Паровоз! — сказав Вітько.

Папуга промовчав.

— Так, не виходить, — сказав Роман.

— От чорт, — буркнув Вітько, — нічого не можу придумати повсякденного з буквою "р". Стілець, стіл, стеля... Диван... О! Тр-ранслятор!

Папуга подивився на Вітька одним оком.

— Кор-рнєєв, пр-рошу!

— Що? — запитав Вітько. Вперше в житті я бачив, як Вітько розгубився.

— Кор-рнєєв гр-рубий! Гр-рубий! Прекрасний пр-рацівник! Дур-рень р-рід-кісний! Пр-росто р-радість!

Ми захихотіли. Вітько подивився на нас і мстиво сказав:

— Ойр-ра-Ойр-ра!

— Стар-рий, стар-рий! — з готовністю відгукнувся папуга. — Р-радий! Дор-рвався!

— Це щось не те, — сказав Роман.

— Чому ж не те? — заперечив Вітько. — Дуже навіть те... Пр-ривалов!

— Пр-ростодушний пр-роект! Пр-римітив! Тр-рудяга!

— Хлопці, він знає усіх тут присутніх, — сказав Едик.

— Пр-рисутні, — озвався папуга. — Зеррнятко пер-рцю! Зер-ро! Зер-ро! Гр-равітація!

— Амперян, — поквапно сказав Вітько.

— Кр-рематорій! Пер-редчасно обір-рвалось! — сказав папуга, подумав і додав: — Ампер-рметр!

— Нісенітниця якась, — сказав Едик.

— Нісенітниць не буває, — замислено сказав Роман.

Вітько, клацнувши замочком, відкрив диктофон.

— Стрічка закінчилася, — сказав він. — Шкода.

— Знаєте що, — сказав я, — як на мене, найпростіше запитати в Януса. Що це за папуга, звідки він, і взагалі...

— А хто питатиме? — поцікавився Роман.

Ніхто не хотів братися за це. Вітько запропонував прослухати запис, і ми погодилися. Все це звучало дуже дивно. При перших же словах із диктофона папуга перелетів на Вітькове плече і почав зацікавлено слухати, вставляючи інколи репліки на кшталт: "Др-рамба ігнор-рує ур-ран", "Пр-равильно" і "Кор-рнєєв гр-рубий, гр-рубий, гр-рубий!". Коли запис закінчився, Едик сказав:

— У принципі, можна було б скласти лексичний словник і проаналізувати його на машині. Але дещо зрозуміло й так. По-перше, він усіх нас знає. Це вже дивовижно. Це означає, що він багато разів чув наші імена. По-друге, він знає про роботів. І про рубідій. До речі, де використовують рубідій?

— У нас в інституті, — сказав Роман, — його, в усякому разі, ніде не використовують.

— Це щось на кшталт натрію, — додав Корнєєв.

— Рубідій — добре, — сказав я. — Звідки він знає про місячні кратери?

— Чому саме місячні?

— А хіба на Землі гори називають кратерами?

— Ну, по-перше, є кратер Арізона, а по-друге, кратер — це не гора, а радше діра.

— Дір-ра темпор-ральна, — повідомив папуга.

— У нього напрочуд цікава термінологія, — сказав Едик. — Д ніяк не можу назвати її загальновживаною.

— Так, — погодився Вітько. — Якщо папуга весь час перебуває при Днусі, то Янус займається чимось підозрілим.

— Підозр-рілий ор-рбітальний пер-рехід, — сказав папуга.

— Днус не займається космосом, — сказав Роман. — Д би знав.

— Може, раніше займався?

— І раніше не займався.

— Роботи якісь, — тоскно сказав Вітько. — Кратери… До чого тут кратери?

— Може, Янус читає фантастику? — припустив я.

— Вголос? Папузі?

— Ммм…

— Венера, — сказав Вітько, звертаючись до папуги.

— Амур-рні стр-раждання, — сказав папуга. Він задумався і пояснив: — Р-розбився. Даррма.

Роман підвівся і почав ходити по лабораторії. Едик ліг щокою на стіл і заплющив очі.

— А як він тут з'явився? — запитав я.

— Так само, як учора, — сказав Роман. — З Янусової лабораторії.

— Ви це самі бачили?

— Угу.

— Я одного не розумію, — сказав я. — Він помирав чи не помирав?

— А ми звідки знаємо? — сказав Роман. — Я не ветеринар. А Вітько не орнітолог. І взагалі, це, може, не папуга.

— А що?

— А я звідки знаю?

— Це може бути складна наведена галюцинація, — сказав Едик, не розплющуючи очей.

— Ким наведена?

— Ось про це я зараз і думаю, — сказав Едик.

Я натиснув пальцем на око і подивився на папугу. Папуга роздвоївся.

— Він роздвоюється, — сказав я. — Це не галюцинація.

— Я сказав: складна галюцинація, — нагадав Едик.

Я натиснув на обидва ока. Я тимчасово осліп.

— Ось що, — сказав Корнєєв. — Я заявляю, що ми маємо справу з порушенням закону причин і наслідків. Тому вихід один — усе це галюцинація, а нам потрібно встати, вишикуватись і з піснями йти до психіатра. Шикуйсь!

— Не піду, — сказав Едик. — Я маю ще одну ідею.

— Яку?

— Не скажу.

— Чому?

— Поб'єте.

— Ми тебе і так поб'ємо.

— Бийте.

— Не маєш ти ніякої ідеї, — сказав Вітько. — Це все тобі здається. Гайда до психіатра.

Двері рипнули, і в лабораторію з коридору зайшов Янус Полуектович.

— Так, — сказав він. — Здрастуйте.

Ми встали. Він обійшов нас і по черзі потис кожному руку.

— Фотончик знову тут? — сказав він, побачивши папугу. — Він вам не заважає, Романе Петровичу?

— Заважає? — сказав Роман. — Мені? Чому він заважає? Він не заважає. Навпаки...

— Ну, все-таки кожен день... — почав Янус Полуектович і раптом осікся. — Про що це ми з вами вчора розмовляли? — запитав він, потираючи чоло.

— Вчора ви були в Москві, — сказав Роман з покірливістю в голосі.

— Ах... так-так. Ну добре. Фотончику! Ходи сюди!

Папуга, спурхнувши, сів Янусові на плече і сказав йому на вухо:

— Пр-росо, пр-росо! Цукор-рок!

Я і іус Полуектович ніжно заусміхався і пішов до своєї лабораторії. Ми отетеріло подивились одне на одного.

— Ходімо звідси, — сказав Роман.

— До психіатра! До психіатра! — зловісно бурмотів Корнєєв, поки ми йшли коридором до нього на диван. — До кратера Річі. Др-рамба! Цукор-рок!

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Фактів завжди достатньо — не вистачає фантазії.

Д. Блохінцєв

Вітько зіставив на підлогу контейнери з живою водою, ми повалилися на диван-транслятор і закурили. Через якийсь час Роман запитав:

— Вітько, а ти диван вимкнув?

— Так.

— Щось мені в голову нісенітниця якась лізе.

— Вимкнув і заблокував, — сказав Вітько.

— Ні, хлопці, — сказав Едик, — а чому всетаки не галюцинація?

— Хто каже, що не галюцинація? — запитав Вітько. — Я ж пропоную — до психіатра.

— Коли я зустрічався з Майкою, — сказав Едик, — я наводив такі галюцинації, що самому страшно ставало.

— Навіщо? — запитав Вітько.

Едик подумав.

— Не знаю, — сказав він. — Напевне, від захвату.

— Я питаю: навіщо комусь наводити на нас галюцинації? — запитав Вітько. — І потім, ми ж не Майка. Ми, дякувати Богу, магістри. Хто нас може подужати? Ну, Янус. Ну, Ківрін, Хунта. Можливо, ще Жіакомо.

— Ось Сашко у нас слабкуватий, — перепрошуючим тоном сказав Едик.

— Ну й що? — запитав я. — Мені, чи що, одному ввижається?

— Взагалі-то це можна було би перевірити, — замислено сказав Вітько. — Якщо Сашко... той... цей...

— Ну-ну, — сказав я. — Ви мені це припиніть. Інших способів немає, чи що? Натисніть на око. Або дайте диктофон сторонній людині. Нехай прослухає і скаже, є там запис, чи немає.

Магістри жалісливо усміхнулись.

— Гарний ти програміст, Сашко, — сказав Едик.

— Салака, — сказав Корнєєв. — Личинка.

— Так, Сашенько, — зітхнув Роман. — Ти навіть уявити собі не можеш, я бачу, що таке справжня, вичерпна, ретельно наведена галюцинація.

На обличчях магістрів з'явився мрійливий вираз — вочевидь, їх осяйнули солодкі спогади.

Я дивився на них із заздрістю. Вони усміхались. Вони мружились. Вони підморгували комусь. Потім Едик раптом сказав:

— Цілу зиму в неї цвіли орхідеї. У них був найкращий аромат, який я тільки міг вигадати...

Вітько очуняв.

— Берклеанці, — сказав він. — Соліпсисти невмивані. "Яке страшне моє уявлення!"

— Так, — сказав Роман. — Галюцинації — це не предмет для обговорення. Надто простодушно. Ми не діти та не бабці. Не хочу бути агностиком. Яка там у тебе була ідея, Клику?

— У мене?.. Ах так, була. Теж, загалом, примітив. Матрикати.

— Гм, — сказав Роман із сумнівом.

— А як це? — запитав я.

Едик неохоче пояснив, що крім відомих мені дублів існують ще матрикати — точні, абсолютні копії предметів чи істот. На відміну від дублів матрикат співпадає з оригіналом з точністю до атомної структури. Розрізнити їх звичайними методами неможливо. Потрібні спеціальні установки, і взагалі це дуже складна і трудомістка робота. Свого часу Бальзамо отримав магістраакадеміка за доведення матрикатної природи Філіпа Бурбона, відомого в народі під прізвиськом "Залізна Маска". Цей матрикат Людовика Чотирнадцятого був створений у таємних лабораторіях єзуїтів із метою захопити французький престол. У наш час матрикати виготовляють методом біостереографії а-ля Рішар Сегюр.

Я не знав тоді, хто такий Рішар Сегюр, але я відразу сказав, що ідею про матрикати може пояснити тільки надзвичайна схожість папуг. І все. Наприклад, так і залишається незбагненним факт зникнення учорашнього дохлого папуги.

— Так, це правда, — сказав Едик. — Я й не наполягаю. Тим паче, що Янус не має ніякого стосунку до біостереографії.

— Отож, — сказав я сміливіше. — Тоді вже краще припустити подорож до описуваного майбутнього. Знаєте? Як Луї Сідловий.

— Ну? — сказав Корнєєв без особливого зацікавлення.

— Просто Янус літає в який-небудь фантастичний роман, забирає звідти папугу і привозить сюди. Папуга здихає, він знову летить на ту ж саму сторінку і знову… Тоді зрозуміло, чому папуги схожі. Це один і той самий папуга, і зрозуміло, чому в нього такий науково-фантастичний лексикон. І взагалі, — продовжував я, відчуваючи, що все виходить не так уже й примітивно, — можна навіть спробувати пояснити, чому Янус весь час ставить запитання: він щоразу боїться, що повернувся не у потрібний день… По-моєму, я все чудово пояснив, та?

— А що, є такий фантастичний роман? — зацікавився Едик. — З папугою?..

— Не знаю, — сказав я чесно. — Але в них там у зорельотах усякі тварини бувають. І коти, і мавпи, і діти… Знову ж, на Заході є багато фантастики, все не перечитаєш…

— Ну… по-перше, папуга із західної фантастики навряд чи буде говорити російською, — сказав Роман. — А головне, зовсім незрозуміло, яким чином ці космічні папуги — нехай навіть із радянської фантастики — можуть знати Корнєєва, Привалова та Ойру-Ойру…

— Я вже не кажу про те, — ліниво сказав Вітько, — що перекидати матеріальне тіло до ідеального світу — це одне, а ідеальне тіло до матеріального світу — це вже інше. Сумніваюсь я, щоб знайшовся письменник, який створив образ папуги, придатний для самостійного існування в реальному світі.

Я згадав напівпрозорих винахідників і не міг знайти слів, аби заперечити.

— Втім, — прихильно продовжував Вітько, — наш Сашенція подає певні надії. В його ідеї відчувається якийсь благородний безум.

— Не став би Ійнус спалювати ідеального папугу, — переконано сказав Едик. — Бо ж ідеальний папуга навіть протухнути не може.

— А чому? — сказав раптом Роман. — Чому ми такі непослідовні? Чому Сідловий? З якої ласки Ійнус повторюватиме Л. Сідлового? Янус має тему. Ійнус має свою проблематику. Ійнус займається паралельними просторами. Давайте виходити з цього!

— Давайте, — сказав я.

— Ти думаєш, що Ійнусові вдалося зв'язатися з яким-небудь паралельним простором? — запитав Едик.

— Зв'язок він налагодив уже давно. Чому не припустити, що він пішов далі? Чому не припустити, що він налагоджує перекидання матеріальних тіл? Едик правий, це матрикати, це й повинні бути матрикати, бо необхідна гарантія повної ідентичності предмета, який перекидається. Режим перекидання вони підбирають, виходячи з експерименту. Перші два перекидання були невдалі: папуги дохнули. Сьогодні експеримент, здається, вдався...

— Чому вони говорять російською? — запитав Едик. — І чому, все-таки, у папуг такий лексикон?

— Значить, і там є Росія, — сказав Роман. — Але там уже добувають рубідій у кратері Річі.

— Суцільні натяжки, — сказав Вітько. — Чому саме папуги? Чому не собаки і не морські свинки? Чому не просто магнітофони, зрештою? І знову ж, звідкіля ці папуги знають, що Ойра-Ойра старий, а Корнєєв — чудовий працівник?

— Грубий, — підказав я.

— Грубий, але чудовий. І куди все-таки подівся дохлий папуга?

— От що, — сказав Едик. — Так не можна. Ми працюємо, як дилетанти. Як автори любительських листів: "Дорогі вчені! У мене котрий рік із пивниці долинає підземний стукіт. Поясніть, будь ласка, як це відбувається". Система потрібна. Де в тебе папір, Вітько? Зараз ми все розпишемо...

І ми розписали все гарним Едиковим почерком.

По-перше, ми ухвалили постулат: усе, що відбувається, не є галюцинацією, інакше було би просто нецікаво. Потім ми сформулювали запитання, на які досліджувана гіпотеза мала дати відповідь. Ці запитання ми розділили на дві групи: група "Папуга" і група "Янус". Група "Янус" була введена на вимогу Романа і Едика, які заявили, що всім нутром відчувають зв'язок між дивацтвами Януса і дивацтвами папуг. Вони не змогли відповісти на запитання Корнєєва, який саме фізичний зміст понять "нутро" і "відчувати", але підкреслили, що Янус сам собою є прецікавим об'єктом для дослідження, і що яблучко від яблуні далеко не падає. Оскільки я своєї думки не мав, виявилось, що вони в більшості, і остаточний список запитань виглядав саме так.

Чому папуги за номером один, два і три, спостережені відповідно десятого, одинадцятого та дванадцятого, схожі один на одного до такої міри, що були прийняті нами спершу за одного й того ж самого?

Чому Янус спалив першого папугу, а також, вірогідно, й того, який був перед першим (нульового), і від якого залишилося тільки перо?

Куди поділося перо?

Куди подівся другий (здохлий) папуга?

Як пояснити дивний лексикон другого і третього папуг? Як пояснити, що третій знає всіх нас, у той час, як ми бачимо його вперше?

("Чому і від чого подохли папуги?" — додав я, але Корнєєв пробурчав: "Чому і від чого першою ознакою отруєння є посиніння трупа?" — і моє запитання не записали.)

Що об'єднує Януса і папуг?

Чому Янус ніколи не пам'ятає, з ким і про що він розмовляв учора?

Що відбувається з Янусом опівночі?

Чому У-Янус має дивну манеру говорити в майбутньому часі, тоді як за А-Янусом нічого подібного не помічалося?

Чому їх узагалі двоє, і звідки, власне, пішла легенда, що Янус Полуектович єдиний у двох особах?

Після цього ми якийсь час старанно думали, щохвилини зазираючи в аркушик. Я все ще сподівався, що мене знову осяйне благородний безум, але думки мої розсіювалися, і я що далі, то більше починав схилятися до точки зору Сані Дрозда: що в цьому інституті й не такі штучки відбуваються. Я розумів, що цей дешевий скептицизм є звичайним наслідком мого невігластва і незвички мислити категоріями зміненого світу, але це вже від мене не залежало. Все, що відбувається, міркував я, є справді дивовижним, тільки якщо вважати, що ці три чи чотири папуги — один і той самий папуга. Вони дійсно так схожі один на одного, що попервах я був введений в оману. Це природно. Я математик, я поважаю числа, і збіг номерів — особливо шестизначних — для мене це автоматично асоціюється зі збігом пронумерованих предметів. Однак зрозуміло, що це не може бути один і той самий папуга — тоді порушувався б закон зв'язку причин і наслідків, закон, від якого я аж ніяк не збирався відмовлятися через якихось нікчемних

папуг, та ще дохлих на додачу. А якщо це не один і той самий папуга, то вся проблема стає мізернішою. Ну, співпадають номери. Ну, хтось непомітно для нас викинув папугу. Ну, що там ще? Лексикон? Подумаєш, лексикон… Напевне, цьому є яке-небудь дуже просте пояснення. Я зібрався було уже виголосити з цього приводу промову, як раптом Вітько сказав:

— Хлопці, здається, я здогадуюся.

Ми не сказали ані слова. Ми тільки повернулися до нього — одночасно і шумно. Вітько встав.

— Це просто, як паляниця, — сказав він. — Це тривіально. Це плоско і банально. Це навіть нецікаво розповідати…

Ми повільно підіймалися. У мене було таке відчуття, нібито я читаю останні сторінки захоплюючого детективу. Весь мій скептицизм якось відразу випарувався.

— Контрамоція! — вирік Вітько.

Едик ліг.

— Добре! — сказав він. — Молодець!

— Контрамоція? — запитав Роман. — Що ж… Ага… — Він завертів пальцями. — Так… Угу… А якщо так?.. Так, тоді зрозуміло, чому він нас усіх знає… — Роман зробив широкий запрошувальний жест. — Ідуть, значить, відтіля…

— І тому він питає, про що розмовляв учора, — підхопив Вітько. — І фантастична термінологія…

— Та зачекайте ви! — заволав я. Остання сторінка детективу виявилась написана арабською. — Зачекайте! Яка контрамоція?

— Ні, — сказав Роман із жалем, і зараз же з обличчя Вітька стало ясно, що він теж зрозумів, що контрамоція не піде. — Не виходить, — сказав Роман. — Це як кіно... Уяви собі кіно...

— Яке кіно?! — закричав я. — Допоможіть!!!

— Кіно навпаки, — пояснив Роман. — Розумієш? Контрамоція.

— Дурня собача, — засмучено сказав Вітько і ліг на диван носом у складені руки.

— Так, не виходить, — сказав Едик теж із жалем. — Сашо, ти не хвилюйся: все одно не виходить. Контрамоція — це, за визначенням, рух у часі у зворотний бік. Як нейтрино. Але вся біда в тому, що якби папуга був контрамотом, він літав би задом наперед і не вмирав би на наших очах, а оживав би... А взагалі-то ідея гарна. Папуга-контрамот справді міг би знати щось про космос. Він живе з майбутнього в минуле. А контрамот-Янус дійсно не міг би знати, що відбувалося в нашому "вчора". Бо наше "вчора" було б для нього "завтра".

— У тім-то й річ, — сказав Вітько. — Я так і подумав: чому папуга говорив про Ойру-Ойру "старий"? І чому Янус іноді так спритно і в деталях передвіщає, що буде завтра? Пам'ятаєш випадок на полігоні, Романе? Напрошувалося, що вони з майбутнього...

— Послухайте, а хіба це можливо — контрамоція? — запитав я.

— Теоретично можливо, — пояснив Едик. — Адже половина речовини у Всесвіті рухається у протилежний бік у часі. Практично ж цим ніхто не займався.

— Кому це потрібно і хто це витримає? — сказав Вітько похмуро.

— Припустімо, це був би чудовий експеримент, — зауважив Роман.

— Не експеримент, а самопожертва… — пробурчав Вітько. — Як хочете, а є в цьому щось від контрамоції… Нутром відчуваю.

— Ах, нутром!.. — сказав Роман, і всі замовкли.

Поки вони мовчали, я гарячково підсумовував, що ж ми маємо на практиці. Якщо контрамоція теоретично можлива, отже, теоретично можливе порушення закону причин і наслідків. Власне, навіть не порушення, бо закон цей залишається справедливий зокрема і для нормального світу, і для світу контрамота… Отже, можна все-таки припустити, що папуг не три і не чотири, а всього один, один і той самий. Що виходить? Десятого вранці він лежить дохлий у чашці Петрі. Потім його спалюють, перетворюють на попіл і розвіюють за вітром. Та вже вранці одинадцятого він живий знову. Не тільки не спопелілий, а цілий і неушкоджений. Щоправда, до середини дня він здихає і знову опиняється в чашці Петрі. Це до біса важливо! Я відчував, що це до біса важливо — чашка Петрі… Єдність місця!.. Дванадцятого папуга знову живий і просить цукорок… Це не контрамоція, це не фільм, пущений навпаки, але щось від контрамоції тут усе-таки є… Вітько правий… Для контрамота хід подій такий: папуга живий, папуга вмирає, папугу спалюють. З нашої точки зору, якщо відійти від деталей, виходить якраз навпаки: папугу спалюють, папуга вмирає, папуга живий… Неначе фільм розрізали на три шматки і показують спершу третій шматок, потім другий, а тоді вже перший… Якісь розриви без перервності… Розриви безперервності… Точки розриву…

— Хлопці, — сказав я завмираючим голосом, — а контрамоція обов'язково має бути безперервною?

Якийсь час вони не реагували. Едик курив, пускаючи дим у стелю, Вітько нерухомо лежав на пузі, а Роман бездумно дивився на мене. Потім очі його розширилися.

— Північ! — сказав він страшним шепотом.

Усі вскочили.

Було так, нібито я на кубковому матчі забив вирішальний гол. Вони кидались на мене, вони слинили мої щоки, вони били мене по спині та шиї, вони повалили мене на диван і повалилися самі. "Розумничку!" — волав Едик. "Голова!" — ревів Роман. "А я-то думав, що ти в нас дурень!" — приговорював грубий Корнєєв. Потім вони заспокоїлися, і далі все пішло як по маслу.

Спочатку Роман ні сіло ні впало заявив, що тепер він знає таємницю Тунгуського метеорита. Він побажав повідомити її нам негайно, і ми з радістю погодились, як не парадоксально це звучить. Ми не поспішали приступити до того, що цікавило нас найбільше. Ні, ми зовсім не поспішали! Ми почувалися гурманами. Ми не накидались на наїдки. Ми вдихали аромати, ми закочували очі та цмокали, ми потирали руки, ми ходили довкола, ми передчували…

— Давайте, врешті-решт, внесемо ясність, — вкрадливим голосом почав Роман, — у заплутану проблему Тунгуського дива. До нас цією проблемою займались люди, абсолютно позбавлені фантазії. Всі ці комети, метеорити з антиречовини, самовибухові атомні кораблі, всілякі там космічні хмари та квантові генератори — все це надто банальне, а отже, далеке від істини. Для мене Тунгуський метеорит завжди був кораблем прибульців, і я завжди вважав, що корабель не можуть знайти на місці вибуху просто тому, що його там давно вже немає. Досі я думав, що падіння Тунгуського метеорита є не посадкою корабля, а його злетом. І вже ця чорнова гіпотеза багато пояснювала. Ідеї дискретної контрамоції дозволяють покінчити з цією проблемою раз і назавжди…

Що ж трапилося тридцятого червня тисяча дев'ятсот восьмого року в районі Підкам'яної Тунгуски? Приблизно в середині липня того ж року до навколосонячного простору вторгся корабель прибульців. Але це не були звичайні, невигадливі прибульці фантастичних романів. Це були контрамоти, товариші! Люди, прибулі до нашого світу з іншого Всесвіту, де час тече назустріч нашому. В результаті взаємодії протилежних часових потоків вони із звичайних контрамотів, які сприймали наш Всесвіт, як фільм, пущений навпаки, перетворилися на контрамотів дискретного типу. Природа цієї дискретності нас поки не цікавить. Важливо інше. Важливо те, що життя їхнє у нашому Всесвіті стало підпорядковане певному ритмічному циклу. Якщо припустити для простоти, що одиничний цикл дорівнював у них земній добі, то існування їх, із нашої точки зору, виглядало б так. Упродовж, скажімо, першого липня вони живуть, працюють і харчуються достоту, як ми. Однак рівно, скажімо, опівночі вони разом із усім своїм обладнанням переходять не в друге липня, як це робимо ми, звичайні смертні, а в самісінький початок тридцятого червня, тобто не на мить уперед, а на дві доби назад, якщо міркувати з нашої точки зору. Точно так само наприкінці тридцятого червня вони переходять не в перше липня, а в самісінький початок двадцять дев'ятого червня. І так далі. Опинившись у безпосередньому наближенні до Землі, наші контрамоти зі здивуванням з'ясували, якщо не виявили цього ще раніше, що Земля здійснює на своїй орбіті вельми дивні стрибки — стрибки, які надзвичайно утруднювали астронавігацію. Крім того, перебуваючи над Землею першого липня в нашому літочисленні, вони побачили в самісінькому центрі гігантського Євразійського материка потужну пожежу, дим якої вони спостерігали в могутні телескопи й раніше — другого, третього і так далі липня в нашому літочисленні. Катаклізм і сам собою зацікавив їх, однак наукова їхня цікавість була остаточно розпалена, коли вранці тридцятого червня — в нашому літочисленні — вони помітили, що ніякої пожежі немає і близько, а під кораблем розстеляється спокійне зелене море тайги. Заінтригований капітан наказав посадку в тому самому місці, де він учора — в його літочисленні — на власні очі спостерігав епіцентр вогняної катастрофи. Далі пішло,

як і належить. Заклацали тумблери, замерехтіли екрани, загриміли планетарні двигуни, в яких вибухав ка-гамма-плазмоїн...

— Як-як? — запитав Вітько.

— Ка-гамма-плазмоїн. Чи, скажімо, мюдельта-іонопласт. Корабель, огорнутий полум'ям, рухнув у тайгу і, природно, запалив її. Саме цю картину і спостерігали селяни села Карелінського та інші люди, що в подальшому увійшли в історію як очевидці. Пожежа була жахлива. Контрамоти визирнули було назовні, затрепетали і вирішили перечекати за тугоплавкими і жаростійкими стінами корабля. До півночі вони з трепетом прислухалися до лютого ревіння і тріскотіння полум'я, а рівно опівночі все раптом стихло. І не дивно. Контрамоти вступили у свій новий день — двадцять дев'яте червня за нашим літочисленням. І коли відважний капітан із величезними пересторогами наважився близько другої години ночі висунутись назовні, він побачив у світлі потужних прожекторів спокійне погойдування сосон й одразу ж зазнав нападу хмари дрібних кровоссальних комах, відомих під назвою гнусу або мошви на нашій термінології.

Роман перевів дух і оглянув нас. Нам дуже подобалося. Ми передчували, як точнісінько так само розтрощимо на друзки і таємницю папуги.

— Подальша доля прибульців-контрамотів, — продовжував Роман, — не повинна нас цікавити. Може, числа п'ятнадцятого червня вони тихо й безшумно, використовуючи цього разу нічого не запалюючу альфа-бета-гамма-антигравітацію, знялися з дивної планети і повернулися додому.

Може, вони всі до одного загинули, отруєні комариною слиною, а їхній космічний корабель ще довго стирчав на нашій планеті, занурюючись у вир часу, і на дні Силурійського моря по ньому повзали трилобіти. Не виключено також, що де-небудь дев'ятсот шостого чи, скажімо, дев'ятсот першого року набрів на нього тайговий мисливець і

довго потім розповідав про це приятелям, котрі, звісно, ні на шеляг йому не вірили. Закінчуючи свій невеличкий виступ, я дозволю собі висловити співчуття славетним дослідникам, котрі марно намагались виявити що-небудь у районі Підкам'яної Тунгуски. Заворожені очевидністю, вони цікавились тільки тим, що відбувалося в тайзі після вибуху, і ніхто з них не спробував дізнатися, що там було до. Діксі.[21]

Роман відкашлявся і випив горня живої води.

— Хто має запитання до доповідача? — поцікавився Едик. — Немає запитань? Пречудово. Повернімось до наших папуг. Хто просить слово?

Слово просили всі. І всі заговорили. Навіть Роман, який трохи захрип. Ми виривали один в одного аркушик зі списком запитань і викреслювали запитання одне за іншим, і через якісь півгодини була складена вичерпно зрозуміла і детально розроблена картина спостережуваного явища.

У тисяча вісімсот сорок першому році в сім'ї небагатого поміщика і відставного військового прапорщика Полуекта Хрисанфовича Невструєва народився син. Назвали його Янусом на честь далекого родича Януса Полуектовича Невструєва, котрий точно передбачив стать, а також день і навіть годину народження немовляти. Родич цей, тихий скромний дідусь, переїхав до маєтку відставного прапорщика невдовзі після наполеонівського нашестя, жив у флігелі і займався вченими студіями. Був він дивакуватий, як і усі вчені люди, з багатьма химерами, однак прив'язався до свого похресника всією душею і не відходив від нього ні на крок, наполегливо упроваджуючи в нього пізнання з математики, хімії та інших наук. Можна сказати, що в житті молодшого Януса не було жодного дня без Януса-старшого, і, мабуть, тому він не помічав того, з чого дивувались інші: старий не тільки не старів з роками, але, натомість, навіть начебто сильнішав і бадьорішав. На кінець століття старий Янус посвятив молодшого в остаточні таємниці аналітичної, релятивістської та узагальненої магії. Вони продовжували жити і трудитися пліч-о-пліч, залучаючись до всіх війн та

революцій, переживаючи більш або менш мужньо усі мінливості історії, поки не потрапили, нарешті, до Науково-дослідниттького інституту Чародійства і Ворожби…

Відверто кажучи, вся ця ввідна частина була суцільною літературою. Про минуле Я пусі в ми достеменно знали тільки той факт, що народився Я.П. Невструєв сьомого березня тисяча вісімсот сорок першого року. Яким чином і коли Я.П. Невструєв став директором інституту, нам було абсолютно невідомо. Ми не знали навіть, хто перший здогадався і пробовкав те, що У-Янус і А-Янус — одна людина в двох особах. Я дізнався про це від Ойри-Ойри і повірив, бо зрозуміти не міг. Ойра-Ойра дізнався від Жіакомо і теж повірив, бо був молодий і захоплений. Корнєєву розповіла про це прибиральниця, і Корнєєв тоді вирішив, що сам факт настільки тривіальний, що над ним не варто й замислюватись. А Едик чув, як про це розмовляли Саваоф Баалович і Федір Симеонович. Едик був тоді молодшим препаратором і вірив узагалі в усе, крім Бога.

Отже, минуле Янусів уявлялося нам вельми приблизно. Зате майбутнє ми знали цілком точно. А-Янус, який зараз зайнятий більше інститутом, ніж наукою, в недалекому майбутньому надзвичайно захопиться ідеєю практичної контрамоції. Він присвятить їй усе життя. Він заведе собі друга — маленького зеленого папугу на ім'я Фотон, якого подарують йому знамениті російські космольотчики. Це трапиться дев'ятнадцятого травня чи то тисяча дев'ятсот сімдесят третього, чи то дві тисячі сімдесят третього року — саме так хитромудрий Едик розшифрував таємничий номер 190573 на кільці. Ймовірно, незадовго А-Янус досягне, нарешті, безперечного успіху і перетворить на контрамота і самого себе, і папугу Фотона, який на момент експерименту, як повелося, сидітиме у нього на плечі та проситиме цукорок. Саме цієї миті, якщо ми бодай що-небудь розуміємо в контрамоції, людське майбутнє буде позбавлене Януса Полуектовича Невструєва, зате людське минуле здобуде відразу двох Янусів, оскільки А-Янус перетвориться на У-Януса і заковзає назад по часовій осі. Вони зустрічатимуться щодня, але жодного разу в житті А-Янусові не спаде на думку щось запідозрити, бо ласкаве зморшкувате обличчя У-Януса,

свого далекого родича і вчителя, він звик бачити з колиски. І щодня опівночі, рівно 0 нуль-нуль годин нуль-нуль хвилин нуль-нуль секунд нуль-нуль терцій за місцевим часом А-Янус, як і всі ми, переходитиме з сьогоднішньої ночі до завтрашнього ранку, тоді як У-Янус і його папуга цієї ж самої миті, за мить, яка дорівнює одному часовому мікроквантові, переходитиме з нашої сьогоднішньої ночі до нашого вчорашнього ранку.

Ось чому папуги за номером один, два і три, спостережені, відповідно, десятого, одинадцятого і дванадцятого, були так схожі один на одного: вони були просто одним і тим же папугою. Бідний старий Фотон! Може, його здолала старість, а може, його протягло, але він захворів і прилетів помирати на улюблені терези в Романовій лабораторії. Він помер, і його засмучений господар влаштував йому вогненні похорони та розвіяв його попіл, і зробив це тому, що не знав, як поводяться мертві контрамоти. А може, саме тому, що знав. Ми, справді, спостерігали весь цей процес, як кіно з переставленими частинами. Дев'ятого Роман знаходить у пічці вціліле Фотонове перо. Трупа Фотонового вже немає, він спалений завтра. Завтра, десятого, Роман знаходить його в чашці Петрі. У-Янус знаходить покійника тоді ж і там же та спалює його в печі.

Вціліле перо залишається в печі до кінця доби і опівночі перескакує в дев'яте. Одинадцятого зранку Фотон живий, хоча вже хворий. Він здихає на наших очах під терезами (на яких він так любитиме сидіти тепер), і простодушний Саня Дрозд кладе його в чашку Петрі, де покійник пролежить до опівночі, перескочить у ранок десятого, буде знайдений там У-Янусом, спалений, розвіяний за вітром, але перо його залишиться, пролежить до опівночі, перескочить у ранок дев'ятого, і там його знайде Роман. Дванадцятого зранку Фотон живий і бадьорий, він дає Корнєєву інтерв'ю і просить цукорок, а опівночі перескочить у ранок одинадцятого, занедужає, помре, буде покладений у чашку Петрі, опівночі перескочить до ранку десятого, буде спалений і розвіяний, але залишиться перо, яке опівночі перескочить у ранок дев'ятого, буде знайдене Романом і викинуте у смітник. Тринадцятого, чотирнадцятого, п'ятнадцятого і так далі Фотон, на радість усім нам, буде веселий,

балакучий, і ми будемо його пестити, годувати цукорком і зернятками перцю, а У-Янус буде приходити і питати, чи не заважає він нам працювати. Застосовуючи асоціативний допит, ми зможемо дізнатись від нього багато цікавого стосовно космічної експансії людства і, безсумнівно, дещицю про наше власне, особисте майбутнє.

Коли ми дійшли до цього пункту міркувань, Едик раптом спохмурнів і заявив, що йому не подобаються Фотонові натяки на його, Амперяна, передчасну смерть. Далекий від душевного такту Корнєєв зауважив на це, що будь-яка смерть мага завжди передчасна і що тим не менше ми всі там будемо. І взагалі, сказав Роман, може, він тебе любитиме сильніше за всіх нас і тільки твою смерть запам'ятає. Едик зрозумів, що в нього ще є шанси померти пізніше за нас, і настрій його покращився.

Однак розмова про смерть скерувала наші думки у меланхолійне річище. Ми всі, крім Корнєєва, звичайно, раптом почали жаліти У-Януса. Справді, якщо подумати, становище його було жахливе. По-перше, він був зразком велетенської наукової безкорисливості, бо практично був позбавлений можливості користуватися плодами своїх ідей. Далі, він не мав ніякого світлого майбутнього. Ми йшли у світ розуму і братства, він же з кожним днем ішов назустріч Миколі Кривавому, кріпацькому праву, розстрілу на Сенатській площі і — хто знає? — може, назустріч аракчеєвщині, біронівщині, опричнині. І десь у глибині часів, на вощеному паркеті Санкт-Петербурзької де Сіяне Академії його зустріне одної паскудної днини колега в напудреній перуці — колега, котрий ось уже тиждень якось дивно до нього приглядається — ахне, сплесне руками і з жахом в очах пробурмоче: "Герр Нефструєфф!.. Як ше це? Атше фчора у "Фідомостях" точно писали, що фи померти від удар..." І йому доведеться говорити щось про брата-близнюка чи про фальшиві чутки, знаючи і прекрасно розуміючи, що означає ця розмова...

— Припиніть, — наказав Корнєєв. — Розкисли. Зате він знає майбутнє. Він уже побував там, куди нам ще йти і йти. І він, може, прекрасно знає, коли ми всі помремо.

— Це зовсім інша річ, — сказав сумно Едик.

— Старому важко, — додав Роман. — Прошу ставитися до нього ласкавіше й тепліше. Особливо ти, Вітько. Вічно ти йому грубіяниш.

— А чого він до мне присікається? — огризнувся Вітько. — Про що розмовляли, та де бачилися…

— Ось тепер ти знаєш, чого він до тебе чіпляється, і поводься пристойно.

Вітько насупився і почав демонстративно розглядати аркушик зі списком запитань.

— Треба пояснити йому все докладніше, — сказав я. — Все, що самі знаємо. Треба постійно провіщати йому його найближче майбутнє.

— Так, чорт забирай! — сказав Роман. — Він цієї зими ногу зламав. На ожеледі.

— Треба запобігти, — рішуче сказав я.

— Що? — запитав Роман. — Ти розумієш, що ти кажеш? Вона в нього вже давно зрослася…

— Але вона в нього ще не зламана, — заперечив Едик.

Кілька хвилин ми намагалися все усвідомити. Вітько раптом сказав:

— Стривайте-но! А що це таке? Одне запитання в нас, хлопці, не викреслене…

— Яке?

— Куди поділося перо?

— Ну як — куди? — сказав Роман. — Перенеслося у восьмого. А восьмого я саме піч вмикав, розплавлення здійснював...

— Ну й що з цього?

— Так, але ж я його викинув у кошик... Восьмого, сьомого, шостого я його не бачив... Гм... Куди ж воно поділося?

— Прибиральниця викинула, — припустив я.

— Взагалі про це цікаво подумати, — сказав Едик. — Припустимо, що його ніхто не спалив. Як воно має виглядати у віках?

— Є речі цікавіші, — сказав Вітько. — Наприклад, що відбувається з Янусовими черевиками, коли він доносить їх до дня їхнього виготовлення на фабриці "Скороход"? І що буває з їжею, яку він з'їдає на сніданок? І взагалі...

Але ми були вже надто стомлені. Ми ще трохи посперечались, потім прийшов Саня Дрозд, вигнав нас, сперечальників, з дивана, увімкнув свою "Спідолу" і почав просити два карбованці. "Ну дайте", — нив він. "Та не маємо ми", — відповідали ми йому. "Ну, може, останні є... Дали б!.." Сперечатися було неможливо, і ми вирішили йти обідати.

— Врешті-решт, — підсумував Едик, — наша гіпотеза не така вже й фантастична. Можливо, що доля У-Януса значно дивовижніша.

Дуже можливо, подумали ми і иітттли в їдальню.

Я забіг на хвильку в електронний зал повідомити, що йду обідати. В коридорі я натикнувся на У-Януса, котрий уважно на мене подивився, усміхнувся чомусь і запитав, чи не бачились ми з ним учора.

— Ні, Янусе Полуектовичу, — сказав я. — Вчора ми з вами не бачилися. Учора вас в інституті не було. Ви вчора, Янусе Полуектовичу, вранці полетіли в Москву.

— Ах так, — сказав він. — Я забув.

Він так ласкаво усміхався мені, що я наважився. Це було трішечки нахабно, звичайно, але я твердо знав, що останнім часом Янус Полуектович ставився до мене добре, а отже, ніякого особливого інциденту в нас із ним зараз статись не могло. І я запитав упівголоса, обережно оглянувшись:

— ІІнусе Полуектовичу, дозвольте, я вам поставлю одне запитання?

Піднявши брови, він якийсь час уважно дивився на мене, а потім, мабуть, згадавши щось, сказав:

— Будь ласка, прошу вас. Тільки одне?

ІІ зрозумів, що він правий. Усе це ніяк не влазило в одне запитання. Чи буде війна? Чи вийдуть із мене люди? Чи знайдуть рецепт всезагального щастя? Чи помре коли-небудь останній дурень?.. Я сказав:

— Можна, я зайду до вас завтра вранці?

Він похитав головою і, як мені здалося, з деякою зловтіхою відповів:

— Ні. Це ніяк не можливо. Завтра вранці вас, Олександре Івановичу, викличе Кітежградський завод, і мені доведеться дати вам відрядження.

І почувався дурнем. Було щось принизливе у цьому детермінізмі, що прирікав мене, самостійну людину зі свободою волі, на цілком визначені, не залежні тепер від мене справи і вчинки. І йшлося зовсім не про те, хотілось мені їхати в Кітежград, чи не хотілося. Тепер я не міг ані вмерти, ані захворіти, ані закапризувати ("аж до звільнення!"), я був приречений, і вперше я зрозумів жахливий зміст цього слова. Я завжди знав, що погано бути приреченим, наприклад, на страту чи сліпоту. Але бути приреченим навіть на кохання найкращої дівчини у світі, на найцікавішу навколосвітню подорож і на поїздку до Кітежграда (куди я, до речі, рвався вже три місяці) теж, виявляється, може бути вкрай неприємно. Знання майбутнього постало переді мною зовсім у новому світлі…

— Погано читати гарну книжку з кінця, правда? — сказав Я і іус Полуектович, відверто за мною спостерігаючи. — А що ж до ваших запитань, Олександре Івановичу, то… Постарайтеся зрозуміти, Олександре Івановичу, що не існує єдиного для всіх майбутнього. Їх багато, і кожен ваш вчинок творить яке-небудь із них… Ви це зрозумієте, — сказав він переконливо. — Ви це обов'язково зрозумієте.

Пізніше я справді це зрозумів.

Але це вже зовсім-зовсім інша історія.

ПІСЛЯМОВА І КОМЕНТАР

Коротка післямова і коментар в. о. завідувача обчислювальної лабораторії НДІЧАВО молодшого наукового співробітника О.І. Привалова

Запропоновані нариси з життя Науково-дослідного інституту Чародійства і Ворожби не є, на мій погляд, реалістичними у строгому розумінні цього слова. Однак вони мають переваги, які вигідно відрізняють їх від аналогічних за темою опусів Г. Проникливого і Б. Пигомника та дозволяють рекомендувати їх широкому загалу читачів.

Насамперед слід відзначити, що автори зуміли розібратися в ситуації і відокремити прогресивне в роботі інституту від консервативного. Нариси не викликають того роздратування, яке відчуваєш, читаючи захопливі статті про кон'юнктурні фокуси Вибігалли чи небезталанні перелицювання безвідповідальних прогнозів співробітників із відділу Абсолютного Знання. Далі, приємно відзначити правильне ставлення авторів до мага як до людини. Маг для них — не об'єкт боязкого захоплення і поклоніння, а й не кінойолоп, несьогосвітня особа, яка постійно губить окуляри, не спроможна дати по морді хуліганові та чигає закоханій дівчині вибрані місця з "Курсу диференційного та інтегрального обчислення". Все це означає, що автори взяли правильний тон. До переваг нарисів можна зарахувати й те, що автори подали інститутські пейзажі з точки зору новачка, а також не проґавили вельми глибокого співвідношення між законами адміністративними та законами магічними. Що ж до недоліків нарисів, то переважна більшість із них визначається початковою гуманітарною спрямованістю авторів. Будучи професійними літераторами, автори частогусто віддають перевагу так званій художній правді факту. І, будучи професійними літераторами, автори, які більшість літераторів, нав'язливо емоційні і прикро неосвічені в питаннях сучасної магії. Ніяк не заперечуючи проти опублікування даних нарисів, я поміж тим не менше вважаю за необхідне вказати на деякі конкретні огріхи і помилки.

1. Назва нарисів, як мені здається, не повністю відповідає змісту. Використовуючи цю справді поширену у нас приказку, автори, вочевидь, хотіли сказати, що маги працюють безперервно, навіть коли відпочивають. Насправді це майже так і є. Але в нарисах цього не видно. Автори надмірно захопилися нашою екзотикою і не зуміли уникнути спокуси подати побільше захоплюючих пригод і ефектних епізодів.

Пригоди духу, які є суттю життя будь-якого мага, майже не знайшли відображення у нарисах. Я, звичайно, не враховую останнього розділу третьої частини, де автори хоча й намагалися показати роботу думки, але зробили це на невдячному матеріалі доволі елементарної дилетантської логічної задачки (при викладі якої примудрилися допустити на додачу досить примітивний логічний ляп, до того ж не посоромилися приписати цей ляп своїм героям. Це характерно). До речі, я викладав авторам свою точку зору з цього приводу, але вони тільки знизили плечима і дещо ображено заявили, що я ставлюся до нарисів надто серйозно.

2. Згадане вже невігластво у питаннях магії як науки зле жартує з авторами упродовж усієї книги.

Так, наприклад, формулюючи дисертаційну тему М.Ф. Редькіна, вони припустилися чотирнадцяти (!) фактичних помилок. Солідний термін "гіперполе", що їм, вочевидь, дуже сподобався, вони вставляють у текст часто-густо недоречно. Їм, напевно, невтямки, що диван-транслятор є випромінювачем не М-поля, а мю-поля; що термін "жива вода" вийшов із ужитку ще в позаминулому столітті; що таємничого приладу, названого аквавітометром, і електронної машини із назвою "Алдан" у природі не існує; що завідувач обчислювальної лабораторії вкрай рідко займається перевіркою програм — для цього існують математики-програмісти, яких у нашій лабораторії двоє і котрих автори вперто називають дівчатами. Опис вправ із матеріалізації в першому розділі другої частини зроблено препаскудно: на совісті авторів залишаються дикі терміни "вектор-магістатум" і "заклинання Ауерса"; рівняння Стокса не має до матеріалізації жодного стосунку, а Сатурн в описуваний момент ніяк не міг знаходитися у сузір'ї Терезів. (Цей останній ляпсус тим більше непрощенний, що, наскільки я зрозумів, один з авторів є астрономомпрофесіоналом.) Список такого роду огріхів і безглуздостей можна було би продовжити, однак я не роблю цього, тому що автори навідріз відмовилися що-небудь виправляти. Викинути незрозумілу їм термінологію вони теж відмовилися: один заявив, що термінологія необхідна для антуражу, а другий — що вона створює колорит. Утім, я

був змушений погодитися з їхнім міркуванням про те, що переважна більшість читачів навряд чи будуть спроможні відрізнити правильну термінологію від помилкової і що яка би термінологія не була б тут присутня, все одно жоден розумний читач їй не повірить.

3. Прагнення до згаданої вище художньої правди (за висловом одного з авторів) і до типізації (за висловом другого) спричинило значне спотворення образів реальних людей, задіяних в оповіді. Автори взагалі схильні до нівеляції героїв, і тому більш або менш правдоподібний у них хіба що Вибігалло і якоюсь мірою Крістобаль Хозевич Хунта (я не враховую епізодичного образу упиря Альфреда, котрий вийшов краще, ніж хто-небудь інший). Наприклад, автори стверджують, що Корнєєв грубий, і гадають, нібито читач зможе скласти собі правильне уявлення про цю грубість. Так, Корнєєв справді грубий. Але саме тому описаний Корнєєв виглядає "напівпрозорим винахідником" (за термінологією самих авторів) порівняно з Корнєєвим реальним. Те саме стосується і славнозвісної ввічливості Е. Амперяна. Р.П. Ойра-Ойра в нарисах цілком бетілесний, хоча саме в описуваний період він розлучався з другою дружиною і збирався одружуватись утретє. Наведених прикладів, мабуть, достатньо для того, щоб читач не надто вірив моєму власному образу в нарисах.

Автори попросили мене пояснити деякі незрозумілі терміни і малознайомі імена, що зустрічаються у книзі. Виконуючи це прохання, я зустрічався з певними труднощами. Звісно, пояснювати термінологію, вигадану авторами ("аквавітометр", "темпоральна передача" тощо), я не збираюся. Але я не думаю, що більшу користь принесло б і пояснення навіть правильно вживаних термінів, яке би потребувало ґрунтовних спеціальних знань. Неможливо, наприклад, пояснити термін "гіперполе" людині, яка погано розуміється на теорії фізичного вакууму. Термін "трансгресія" ще місткіший, і на додачу різні школи вживають його в різних значеннях. Словом, я обмежився коментарем до деяких імен, термінів і понять, досить широко розповсюджених, з одного боку, і достатньо специфічних у нашій роботі — з іншого. Крім того, я

прокоментував кілька слів, які не мають прямого стосунку до магії, але здатних викликати, на мій погляд, здивування читача.

Авгури — у Стародавньому Римі — жерці, які віщували майбутнє за польотом птахів та їхньою поведінкою. Переважна більшість із них були свідомими шахраями. Значною мірою це стосується й інститутських авгурів, хоча тепер у них розроблені нові методи.

Анацефал — потвора, позбавлена головного мозку та черепної коробки. Зазвичай анацефали помирають при народженні або кілька годин потому.

Бецалель, Лев Бен — відомий середньовічний маг, придворний алхімік імператора Рудольфа II.

Вампір — див. вовкулак.

Василіск — у казках — чудовисько з тілом півня і хвостом змії, яке вбиває поглядом. Насправді — зараз майже вимерлий давній ящір, покритий пір'ям, пращур першоптаха археоптерикса. Здатний гіпнотизувати. У віварії інституту утримуються два екземпляри.

Вервольф — див. перевертень.

Вовкулак — див. упир.

Гарпії — у грецькій міфології — богині вихору, а насправді — різновид нежилі, побічний продукт експериментів ранніх магів у галузі селекції. Мають вигляд великих рудих птахів із головами старих баб, дуже неохайні, ненажерливі та сварливі.

Гідра — у давніх греків — фантастична багатоголова водяна змія. У нас в інституті — реально існуюча багатоголова рептилія, донька З. Горинича і плезіозаврихи із озера Лох-Нес.

Гном — у західноєвропейських сказаннях — потворний карлик, який охороняє підземні скарби. Я розмовляв із деякими гномами. Вони справді потворні і справді карлики, але про жодні скарби і поняття не мають. Більшість гномів — це забуті й змарнілі дублі.

Голем — один із перших кібернетичних роботів, зроблений із глини Левом Бен Бецалелем. (Див., наприклад, чехословацьку кінокомедію "Пекар імператора", тамтешній Голем дуже схожий на справжнього.)

Гомункулус— в уявленні неграмотних середньовічних алхіміків — людиноподібна істота, створена штучно в колбі. Насправді в колбі штучну істоту створити неможливо. Гомункулусів синтезують у спеціальних автоклавах і використовують для біомеханічного моделювання.

Данаїди — у грецькій міфології — злочинні дочки царя Даная, котрі вбили за його наказом своїх чоловіків. Спочатку були засуджені наповнювати водою бездонну бочку. Надалі, при перегляді справи, суд прийняв до уваги той факт, що заміж вони були віддані силоміць. Ця пом'якшуюча обставина дозволила перевести їх на дещо менш безглузду роботу: у нашому інституті вони займаються тим, що зламують асфальт усюди, де самі його нещодавно поклали.

Демон Максвелла — важливий елемент уявного експерименту видатного англійського фізика Максвелла. Призначався для нападу на другий принцип термодинаміки. В уявному експерименті Максвелла демона розташовуєть поряд із отвором у перегородці, що розділяє посудину, наповнену рухомими молекулами. Робота демона полягає в тому, щоб випускати з однієї половини посудини у другу швидкі молекули і закривати отвір перед носом повільних. Ідеальний демон здатний таким чином без затрати праці створити дуже високу температуру в одній половині посудини і дуже низьку — в іншій, створюючи вічний двигун другого роду. Однак тільки порівняно недавно і тільки в нашому інституті вдалося знайти і використовувати для роботи таких демонів.

Джин — злий дух арабських і перських міфів. Майже всі джини є дублями царя Соломона і сучасних йому магів. Використовувалися з військовою і політико-хуліганською метою. Відзначаються огидною вдачею, нахабством і повного відсутністю почуття вдячності. Невігласство і агресивність їхні такі, що майже всі вони перебувають в ув'язненні. В сучасній магії широко використовуються як піддослідні істоти. Зокрема, Е. Амперян на матеріалі тринадцяти джинів визначав кількість зла, яке може заподіяти суспільству злобний дурень-невіглас.

Джян бен Джян — або давній винахідник, або давній воїн. Ім'я його завжди пов'язане з поняттям щита і самостійно не зустрічається. (Згадується, наприклад, у "Спокусі святого Антонія" Г. Флобера.)

Домовик — в уявленні забобонних людей — якась надприродна істота, що мешкає у кожному обжитому будинку. Нічого надприродного у домовиках немає. Це або вкрай опущені маги, які не піддаються перевихованню, або суміш гномів із деякими домашніми тваринами. В інституті перебувають під керівництвом М.М. Камноєдова і використовуються для підсобних робіт, що не потребують кваліфікації.

Дракула, граф — знаменитий угорський упир XVII–XIX століть. Графом ніколи не був. Вчинив багато злочинів проти людства. Його впіймали гусари і урочисто проштиркнули осиковим кілком при великому скупченні народу. Відзначався надзвичайною життєздатністю: при розтині у тілі виявили півтора кілограми срібних куль.

Зірка Соломона — у світовій літературі магічний знак у вигляді шестикутної зірки, що має чарівні властивості. Тепер, як і переважна більшість інших геометричних заклинань, утратила силу і придатна виключно для залякування невігласів.

Інкуб — різновид оживших мерців, має звичку одружуватися з живими. Не буває. В теоретичній магії термін "інкуб" використовується в абсолютно іншому значенні: міра негативної енергії живого організму.

Інкунабула — так називають перші друковані книги. Деякі з інкунабул мають воістину велетенські розміри.

Іфрит — різновид джина. Зазвичай іфрити — це добре збережені дублі найвидатніших арабських воєначальників. У інституті використовуються М.М. Камноєдовим у ролі озброєної охорони, оскільки відрізняються від інших джинів високою дисциплінованістю. Механізм вогнеметання іфритів вивчений недостатньо і навряд чи буде коли-небудь вивчений ґрунтовно, бо нікому не потрібен.

Кадавр — взагалі кажучи, оживлений неживий предмет: портрет, статуя, ідол, чучело. (Див., наприклад, О.М. Толстой, "Граф Каліостро".) Одним із перших в історії кадаврів була відома Галатея роботи скульптора Пігмаліона. В сучасній магії кадаврів не використовують. Зазвичай вони феноменально дурні, вередливі, істеричні та майже не піддаються дресируванню. В інституті кадаврами інколи іронічно називають невдалих дублів і дублеподібних співробітників.

Кіцуне — див. перевертень.

Левітація— здатність літати без жодних технічних пристосувань. Відома левітація птахів, кажанів і комах.

"Молот відьом" — старовинний посібник із допиту третього ступеня. Складений і застосувався церковниками спеціально з метою виявлення відьом. За новітніх часів анульований як застарілий.

Оракул — за уявленнями прадавніх народів, засіб спілкування богів з людьми: політ птаха (в авгурів), шелестіння дерев, марення віщуна тощо. Оракулом називалося також і місце, де відбувалося віщування. "Соловецький Оракул" — це невеличка темна кімната, де вже багато років планують встановити потужну електронно-обчислювальну машину для незначних віщувань.

Перевертень — людина, яка здатна перетворюватися на деяких тварин: на вовка (вервольф), на лисицю (кіцуне) тощо. У забобонних людей викликає жах, невідомо чому. В.П. Корнєєв, наприклад, коли в нього розболівся зуб мудрості, перетворився на півня, і йому відразу полегшало.

Піфія — жриця-вішунка у Давній Грейді. Віщувала, надихавшись отруйних випарів. У нас в інституті піфії не практикують. Дуже багато палять і займаються загальною теорією передбачень.

Рамапітек — за сучасними уявленнями, попередник пітекантропа на еволюційній сходинці.

Сегюр Рішар — герой фантастичної повісті "Загадка Рішара Сегюра", він винайшов спосіб об'ємної фотографії.

Таксидерміст — чучельник, набивач опудал. Я порекомендував авторам це рідкісне слово, тому що К.Х. Хунта страшенно сердиться, коли його називають просто чучельником.

Терція — одна шістдесята частина секунди.

Триба — тут: плем'я. Абсолютно не розумію, навіщо видавцям Книги Доль знадобилось називати плем'я рамапітеків трибою.

"Упанішади" — давньоіндійські коментарі до чотирьох священних книг.

Упир — мрець-кровосос із народних казок. Не буває. Насправді упирі (вовкулаки, вампири) — це маги, що стали з тих чи інших причин на шлях абстрактного зла. Споконвічний засіб проти них — осиковий кілок і кулі, відлиті з самородного срібла. В тексті слово "упир" усюди вживається у переносному значенні.

Фантом — примара, привид. За сучасними уявленнями — згусток некробіотичної інформації. Фантоми спричиняють забобонний жах, хоча зовсім нешкідливі. В інституті їх використовують для уточнення історичної правди, хоча юридично вони не можуть вважатися очевидцями подій.

О. Привалов

СТРУГАЦЬКІ Аркадій і Борис

ПОНЕДІЛОК ПОЧИНАЄТЬСЯ В СУБОТУ

Повість

Переклад Анатолія Сагана

За загальною редакцією Бориса Щавурського

Головний редактор Богдан Будний

Редактори Ганна Осадко, Тетяна Риженко

Обкладинка Максима Долинного, Володимира Басалиги

Комп'ютерна верстка Ірини Демків

Підписано до друку 10.05.2011. Формат 84x100/32. Папір офсетний. Гарнітура Galleon. Умови, друк. арк. 14,34. Умови, фарбо-відб. 14,34.

Видавництво "Навчальна книга — Богдан"

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців ДК № 370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008 тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48; 52-19-66 publishing@budny.te.ua

office@bohdan-books.com

www bohdan-books. com

ISBN 9789661013970

Примечания

1

Чи не так? (франц.). Вибігалло обожнює вкрапляти у свою мову окремі словосполучення на французькому, як він висловлюється, діалекті. Ніяк не відповідаючи за його вимову, ми взяли на себе обов'язок забезпечити переклад. (Тут і далі примітки авторів.)

2

В масі, в більшості (франц.).

3

Це життя (франц.).

4

До побачення (франц.).

5

Господи! Невже ж звичайний шлях тобі заборонений, шлях гідної людини?.. Сер (староангл.).

6

Перепрошую (англ.).

7

Розумієте? (франц.)

8

Оце так справи! (франц.)

9

Жінки, жінки!.. (франц.)

10

Чудесно, чудово, прекрасно (франц.).

11

Кажуть, що… (франц.)

12

Повне пузо — навчанню обуза (лат.).

13

Посмикування його лівої литки є велика ознака! (франц.)

14

"Чоловічі" (англ.).

15

Рицар без страху і докору (франц.).

16

Коли буде потрібно, вас покличуть (франц.).

17

Привіт! Ви з того боку? (англ.)

18

Так (англ.).

19

Ну й як у вас там? (англ.)

20

Порядок (англ.).

21

Діксі (dixi) — Я сказав (лат.).